

☐ حدود و قلمرو جغرافیای شهری

☐ شهر و مفاهیم شهری

☐ تاریخ شهرنشینی و جغرافیای تاریخی شهر

☐ ساخت شهر

---

# فصل اول

## حدود و قلمرو جغرافياي شهري

- آشنايي با حدود و قلمرو جغرافياي شهري
- آشنايي با تحولات ، ابعاد اقتصادي اجتماعي جغرافياي شهري
- آشنايي با سطوح تحليل در جغرافياي شهري
- آشنايي با سير تكويني و دوره هاي تحول جغرافياي شهري
- آشنايي با مباحث و افقهاي تازه در جغرافياي شهري

- ✓ تشریح تعاریف مختلف جغرافیای شهری
- ✓ تبیین محورهای اصلی در چهارچوب مطالعات جغرافیای شهری
- ✓ تحلیل پدیده‌های شهر و شهرنشینی
- ✓ توصیف مکاتب مختلف تاثیرگذار در جغرافیای شهری
- ✓ مقایسه قلمروهای جغرافیای شهری سنتی با جغرافیای شهری جدید
- ✓ تشریح نظریه‌های مطرح در سیر تکوینی جغرافیای شهری
- ✓ توصیف دوره‌های تحول جغرافیای شهری
- ✓ تشریح جایگاه مطالعات تطبیقی در جغرافیای شهری
- ✓ تبیین ابعاد اجتماعی و اقتصادی در تحلیل مسائل شهری
- ✓ تشریح سطوح مطالعاتی در جغرافیای شهری
- ✓ تشریح دیدگاه‌ها در تحلیل مسائل جغرافیای شهری
- ✓ تحلیل نقش دولت در مطالعات جغرافیای شهری
- ✓ تشریح مباحث و افقهای تازه در جغرافیای شهری

- جغرافیای شهری بر نظام فضائی و موقع شهر تاکید دارد. علل پراکندگی مکانهای شهری و تشابهات و تناقضات اجتماعی\_اقتصادی آنها را در ارتباط با شرایط مکانی مطالعه می کند.
- جغرافیای شهری الگوهای فضائی پدیده های شهری را هم از نظر پراکندگی و هم از جنبه تاثیر متقابل آنها بر یکدیگر مطالعه می کند.
- جغرافیای شهری ، مطالعه جغرافیائی از شهرنشینی و حوزه های شهری است.

## محورهای اصلی در چهارچوب مطالعات جغرافیای شهری

۱. بررسی روابط و مناسبات میان مکان (شهری) و

جمعیت آن

۲. بررسی روابط و مناسبات میان مکان‌های مختلف

شهری

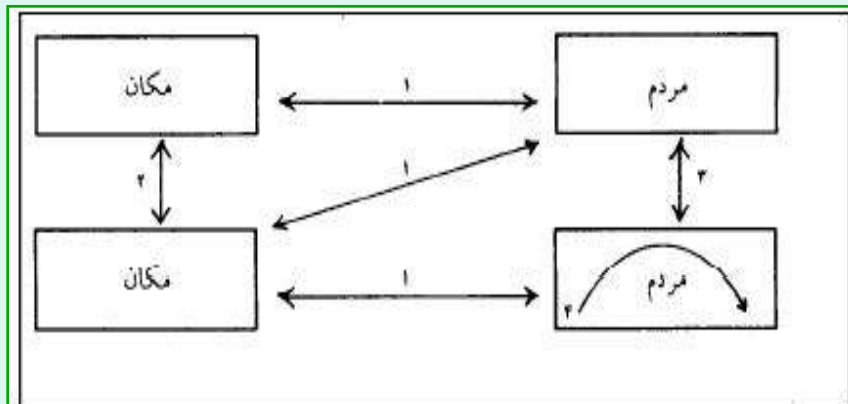
۳. بررسی روابط و مناسبات میان جمعیت دو یا چند

مکان (شهری)

۴. بررسی الگوهای درون یک شهر و روابط و مناسبات

میان مردم و گروه‌های اجتماعی ساکن در یک

مکان شهری.



شکل ۱-۱. چهارچوب مطالعات جغرافیای شهری. (مأخذ: Northam, R. 1975)

- به معنی شکل‌گیری پدیده‌های شهری در سطوح خطی، شبکه‌ای، سطحی و نظایر آن است که در آن موضوعاتی همچون تاثیر متقابل فضایی آمدوشد روزانه به محل کار یا به مراکز خرید، جابجایی محله مسکونی، مسکن در داخل شهرها و ... بررسی می‌شود.

- درون شهری یا دیدگاه خُرد ؛ مطالعه شهر به عنوان يك پدیده مجزا و مجرد در نظام سکونتگاهی
- برون شهری یا دیدگاه کلان ؛ بررسی تاثیرات متقابل يك حوزه شهری در حوزه دیگر



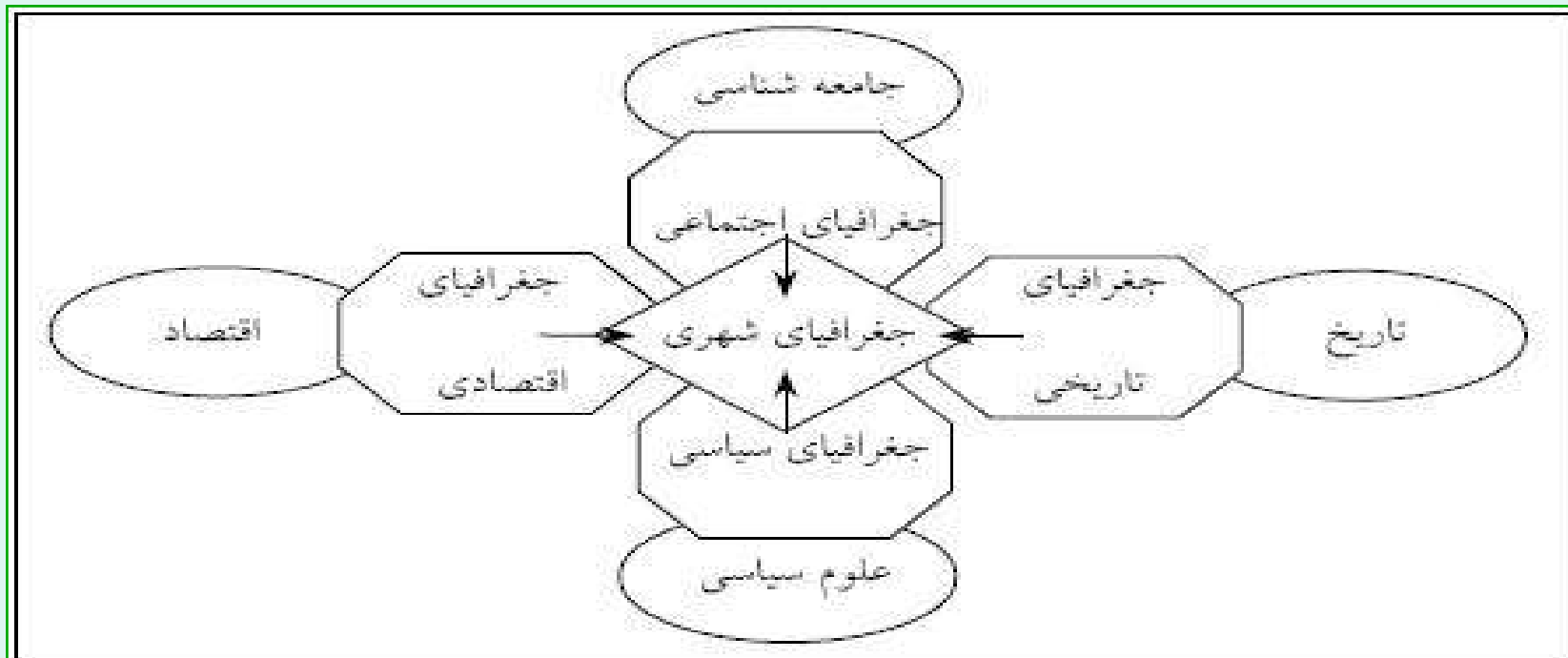
- شهر و پديده‌هاي شهري
- شهرنشيني
- الگوي توزيع فضايي شهرها
- تأثير شهرها بر نظام سکونتگاهي جوامع انساني
- جنبه‌هاي و مفاهيم مختلف متصور از زندگي شهري

## تعریف پدیده شهر و شهرنشینی

- شهر و شهرنشینی به عنوان تسلط امر تراکم سازمانها، موسسات و واحدهای مسکونی و افزایش جمعیت در مکانهای ویژه
- شهر به عنوان کانون اصلی خدمات رسانی به جمعیت متراکم شهر و حوزه نفوذ آن.
- شهر به عنوان مکان تمرکز فعالیتهای غیرکشاورزی در مجموعه سکونتگاهها
- شهرنشینی به عنوان تسلط شیوه خاصی از زندگی و نشان دهنده نقطه اوج در سیر مدنیت و تمدن جوامع انسانی

- موقع ، موضع و وسعت شهرها ؛ ارتباط میان مؤلفه‌های جغرافیایی با مکان‌یابی و توسعه شهری
- شکل ، کارکرد و مورفولوژی شهرها
- سازمانهای داخلی شهرها

## همگرایی و ارتباط جغرافیای شهری با علوم مجاور



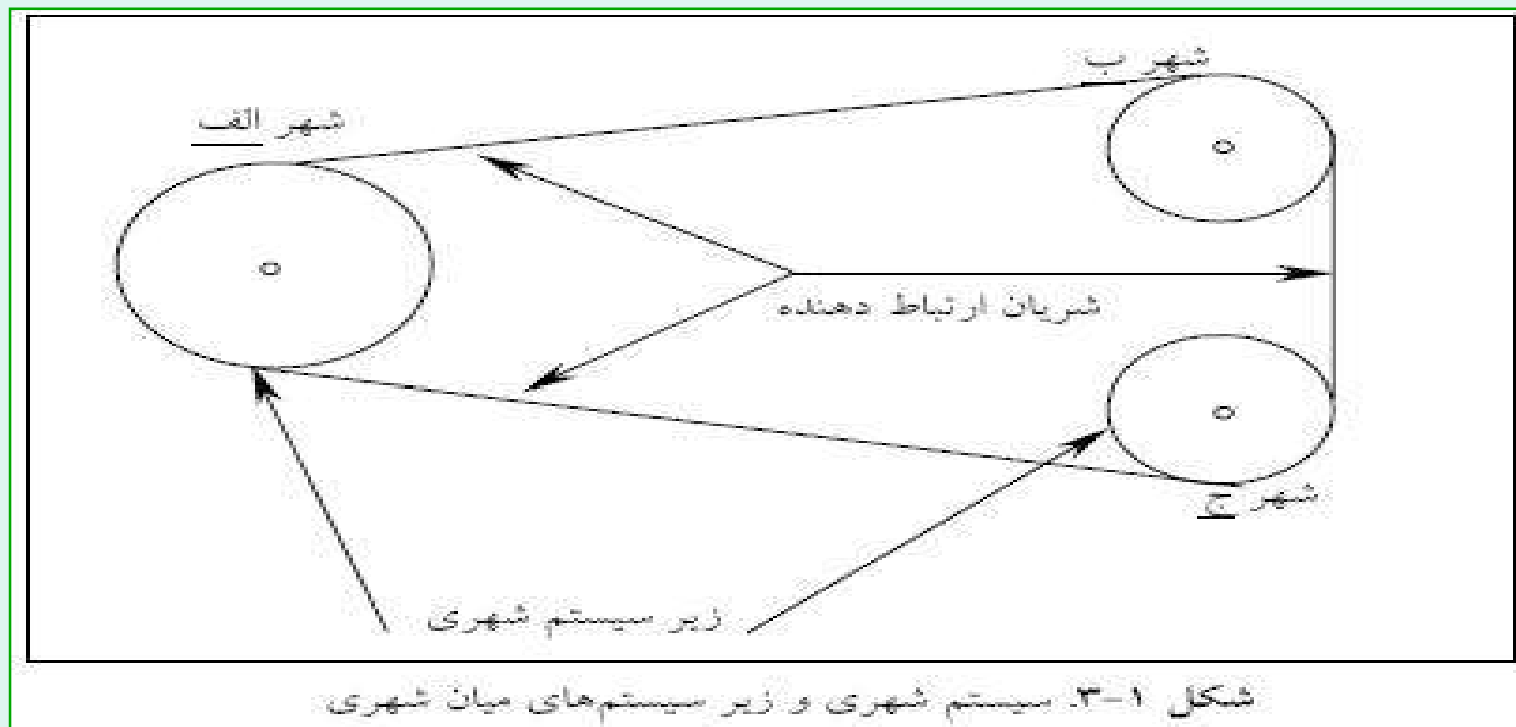
شکل ۱-۲. همگرایی و ارتباط جغرافیای شهری با علوم مجاور

## قلمرو مطالعات جغرافیای شهری جدید

- ایدئولوژی حاکم بر شهرها
- تحلیل سیاست نظامها و تصمیمات حکومتی در ارتباط با خلق فضای فیزیکی و اجتماعی در شهرها
- وابستگی به اقتصاد جهانی برای بررسی مسائل مهم شهرهای جهان سوم
- عدالت اجتماعی و شهر
- کیفیت دسترسی مردم شهرها به نیازهای اساسی
- مکان‌گزینی کاربری‌های شهری
- چگونگی استقرار جمعیت و گروه‌های اجتماعی و فعالیتهای آنها در نقاط معین شهر
- علل دو قطبی شدن شهرهای جهان سوم
- توسعه پایدار شهرها

- مجموعه‌ای به هم پیوسته و سلسله مراتبی از مادرشهرها، شهرهای بزرگ، شهرهای میانی، شهرکها و روستاها، هستند.
- شبکه‌های شهری به صورت حوزه‌های مادرشهری در مناطق شهرنشین، مجموعه‌های شهری و سرانجام به شکل ابرشهر هستند.
- مطالعه شهر در ارتباط با ناحیه خود و دیگر نواحی جهان

## سیستم شهری و زیر سیستم‌های میان شهری



- نقش سیاست‌های دولت تاچر بر ساخت فضائی شهرهای انگلستان
- بررسی علاقه بسیار ساکنان پاریس در مطالعه بخش مرکزی شهر پاریس
- حرکت مردم از بخش مرکزی شهرها با شتاب بسیار به سوی حومه‌ها در آمریکا از اواخر قرن بیستم
- انتقال صنایع از بخش مرکزی شهرها به فضاهای بیرونی و حومه‌ها و افزایش فعالیت و کارکرد کتابخانه‌ها، موزه‌ها، دانشگاه‌ها، مدارس، بیمارستانها



## سير تكويني نظرات و مطالعات در جغرافياي شهري

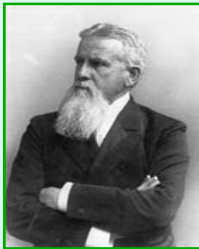
- نظريه ژرژ كهل (۱۸۴۱)
- نظرات چارلز گولي (۱۸۹۴)
- مطالعات آلفرد هتندر (۱۸۹۵)
- نظريه اتواشلوتر (۱۸۹۹)
- نظرات فردريك راتزل
- نظرات الن چرچيل سمپل (۱۸۹۷-۱۹۱۱)
- نظرات پتريك گدس (اوایل دهه ۱۹۲۰)
- نظرات گريفيت تيلور ( ۱۹۴۶ )

- نظريه‌اي درباره موقع، رشد و پراکندگي فضايي سکونتگاه‌هاي شهر است.
- براي اولين بار در تاريخ علم جغرافيا، روابط متقابل ساخت‌هاي فضايي و ساخت‌هاي اجتماعي شهرها به صورت علمي تبين شد.
- بر اساس اين نظريه به موازات فاصله گرفتن از مرکز شهر، پايدگاه‌هاي اقتصادي- اجتماعي خانواده‌هاي شهري کاهش مي‌يابد.

- دو عامل را در مکان‌گزینی شهرها موثر می‌دانست؛ اول امکانات محلی برای تولید، و دوم، موقع شهر نسبت به مسیرهای حمل و نقل
- “ بیشتر شهرهای تجاری در طول رودخانه‌های قابل کشتیرانی بوجود آمده یا در کناره‌های ساحل گسترش یافته‌اند”
- “ وسعت هر شهر با وسعت و اهمیت جلگه‌ای که شهر در آن به وجود آمده است رابطه مستقیم دارد”

- در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم، جغرافیدانان در تحلیل جغرافیایی شهرها، درباره موقع، توسعه تاریخی و پراکندگی فضایی شهرها با توجه به پیوند آنها با شرایط محیطی، بویژه شرایط توپوگرافیکی (موقع) و شرایط جغرافیایی (موضع) مطالعه بیشتری انجام دادند.
- نمونه مشخص این مطالعات، تحقیقات آلفرد هتتر در زمینه منشاء شهر است.

- “هر سکونتگاه انساني ، از روستا تا مادرشهر ، نسبت به جمعيت و توان خود ، داراي يك منطقه نفوذ است که فراتر از مرزهاي تعيين شده آنها است. ميزان نفوذ و تاثير هر کدام از اين سکونتگاهها با توجه به ميزان جمعيت و ميزان نزديکي به ديگر سکونتگاه ها عمل مي کند.”
- وي شهر مرکزي را موضوع اصلي و اساسي مطالعه در جغرافياي شهري مي دانست و در مطالعات جغرافيايي از دو روش تحقيق درباره توسعه تاريخي يك شهر استفاده مي کرد: بررسي عوامل موثر در رشد شهر و علل گوناگوني در ساخت اکولوژيك آن ؛ بررسي الگوهاي پراکندگي شهرهاي امروزي.
- از دیدگاه اتو اشلوتر ، پديده هاي تاريخي و قدرت هاي تصميم گیرنده بيش از شرايط فيزيوگرافي در توسعه يا توقف شهرها موثر بوده است



## نظرات فردريك راتزل

- با الهام از مكتب جبر جغرافيايي ، فردريك راتزل محيط گرایی را وارد جغرافيايي شهري مي کند و آن را در موقع ، جایگاه و پیدایش شهرها دخالت مي دهد.
  - از نظر او شهرها در پایان مسیرهای حمل و نقل ، یا در محل تلاقی چندین راه ، همچنین در محل برخورد چندین مسیر حمل و نقل مثل محل برخورد راه های زمینی و دریایی به وجود می آیند.
  - راتزل جزو اولین جغرافیدانانی است که به تعریف جغرافيايي شهر می پردازد و از شهر مفهومی بدین سان ارائه می دهد:
- “ يك سکونتگاه دائمي ، جامعه متراکم انساني و يك زیستگاه انساني دارای حوزه پر وسعت که در محل تلاقی چندین مسیر حمل و نقل به وجود آمده است.”

- در مقاله‌ای که در سال ۱۸۹۷ با عنوان “برخی از علل جغرافیایی موثر در مکان‌گزینی شهرها” منتشر کرد، درباره پیامدهای تاریخی، دفاعی، مکانهای تجاری، تغییرات تکنولوژیک در حمل‌ونقل و منابع معدنی و کارخانه‌ای به تحلیل جغرافیایی پرداخت.
- در سال ۱۹۰۳ در کتاب “تاریخ آمریکا و شرایط جغرافیایی آن” درباره موقع شهرها در چهارچوب تاریخی آنها گفتگو می‌کند.
- در نوشته‌ای تحقیقی با عنوان “تأثیرات محیط طبیعی” که در سال ۱۹۱۱ به چاپ رساند، به سنخ‌شناسی شهرهای تجاری، شهرهای ساحلی، شهرهای تجاری، شهرهای گذرگاهی، شهرهای تجاری پایکوهی، شهرهای تجاری رودخانه‌ای و بندرگاهی می‌پردازد.

- در مکتب اکولوژی انساني، پتريڪ گڊس به عنوان يک زیست شناس و برنامه ریز، با برخورد ارگانیک با شهر در امر برنامه ریزی شهری، بر مناسبات و هماهنگی شهر و ناحیه، شهر و محیط و سرانجام بر کاربری زمین در شهرها تاکید می کند.
- او در امر برنامه ریزی فیزیکی، به زندگی اجتماعی اعتبار بیشتری می دهد و برنامه ریزی فیزیکی را تنها در مسیر ارتباط با زندگی اجتماعی معتبر می داند و به تعادل و توازن اکولوژیک می رسد.



- با مطالعه بیش از ۲۰۰ شهر، کتاب جغرافیای شهری خود را منتشر کرد.
- در این کتاب او عوامل محیطی و طبیعی، بویژه توپوگرافی را در پیدایش و ساخت شهرها به کار می‌گیرد.
- گریفیت تیلور مفاهیم محیط‌گرایی را به حوزه عمل جغرافیای شهری نزدیکتر می‌سازد و عوامل محیط طبیعی را در موقع، محل استقرار و توسعه شهرها دخالت می‌دهد.
- وی میزان بارندگی را از عوامل تعیین‌کننده، و میزان درجه حرارت را موثر در مکان‌گزینی سکونتگاه‌های انسانی می‌داند.

- دوره جغرافیای سنتی (۱۹۰۰-۱۹۵۵)
- دوره انقلاب کمی (۱۹۵۵-۱۹۷۰)
- دوره نظریه‌های اجتماعی و مکتبهای فلسفی (۱۹۷۰ به بعد)

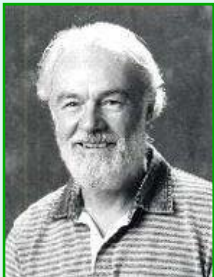
## دوره جغرافیای سنتی (۱۹۵۵-۱۹۰۰)

- در نیمه اول قرن بیستم، به جغرافیای ناحیه‌ای سنتی متأثر از نظرات ویدال دولابلانش تأکید بسیار می‌شد. براساس این نظرات، تحقیق در تفاوت‌های نواحی طبیعی که با تفاوت‌ها در فعالیت‌ها، معیشت و اقتصاد گروه‌های انسانی همراهی می‌شد، اساس کار جغرافیای ناحیه‌ای قرار می‌گرفت.
- در آن زمان با توجه به اینکه توده‌های انسانی، زندگی خویش را از طریق زمین و کشاورزی می‌گذراندند، مفهوم شهر در قالب بازارشهرهای روستایی یا مراکز اداری تعریف می‌شد که کشاورزان محلی، تولیدات خود را به آنجا می‌بردند و در مقابل خدمات و کالاهای مورد نیازشان را تهیه می‌کردند.
- در این دوره مادرشهرهای بزرگ، شرایط طبیعی حاکم بر آنها و شهرهای وابسته به مادرشهرها مورد بررسی قرار می‌گرفتند.

- در این دوره، تدوین قوانینی برای پراکندگی‌ها، نظریه‌های علمی قابل آزمایش از طریق مشاهدات تجربی و ارائه بوسیله مدلها و محاسبات ریاضی، اساس کار قرار می‌گیرد.
- انقلاب کمّی ابتدا در گروه جغرافیای دانشگاه واشنگتن (امریکا) و بعد از آن در انگلستان آغاز شد.
- نظام فضایی در فضایی شهرها، الگوی کاربری زمین در شهرها، پراکندگی آلوده‌های روزانه در داخل شهرها و میان شهرها، قوانین مشترک و عمومی در تنظیم فضایی پدیده‌ها و نظام رفتاری شهروندان از جمله مواردی است که با روشهای کمّی و نظریه‌ای در جغرافیای شهری تحلیل شده و می‌شوند.
- مطالعات و تحقیقات برایان بری در خصوص مکان مرکزی، مطالعات گریسون در خصوص بررسی‌های مربوط به حمل و نقل، مدل‌های شهری ارائه شده توسط ویلسون و بتی، و جغرافیا با عنوان علم ترکیبی توسط هاگت و چورلی از جمله کارهای برجسته در این دوره هستند.

## دوره نظریه‌های اجتماعی و مکتب‌های فلسفی (۱۹۷۰ به بعد)

- از سال ۱۹۷۰، متخصصان جغرافیای انسانی، نظریه‌های اجتماعی مختلف و مکتب‌های گوناگون فلسفی را در مطالعات خود به کار گرفته و عقب ماندگی، توسعه نیافتگی و نحوه توسعه شهری در جهان سوم و وابستگی شهرهای جهان سوم، بویژه شهرهای آمریکای لاتین به اقتصاد جهانی را با این نظریه‌های اجتماعی و فلسفی، ارزیابی می‌کنند.
- در دهه ۱۹۷۰، جغرافیای شهری نقش اوّل را به عدالت اجتماعی و رفاه اجتماعی داده، هدف و اعتبار علمی مطالعات، تنها در راه بهبود بخشیدن به محیط زندگی انسان و تامین رفاه اجتماعی او معنی پیدا می‌کند.
- در این دوره اثر دیوید هاروی با عنوان “عدالت اجتماعی و شهر” مسیرهای تازه‌ای در مطالعات شهری ایجاد می‌کند.



## رویکردها در موجهای تحول در جغرافیای شهری

### الف) رویکردها در موج اول ؛

- رویکرد اکولوژیک
- رویکرد اقتصاد جدید شهری
- رویکرد رفتاری

### ب) رویکردها در موج دوم ؛

- رویکرد نئووبری
- رویکرد انسان گرایی
- رویکرد نئومارکسیستی

جدول ۱-۱. نظریه‌ها و مکتب‌های تأثیر گذار بر مطالعات جغرافیای شهری؛ ۱۹۸۵-۱۹۶۵.

۱۹۸۵	۱۹۷۵	۱۹۶۵	ریشه‌های نظریه‌ای
اکولوژیکی	اکولوژیکی	اکولوژیکی	مکتب شیکاگو
			تحلیل حوزه‌های اجتماعی
			اکولوژی انسانی
اقتصاد جدید شهری	اقتصاد جدید شهری	اقتصاد شهری	اقتصاد نئوکلاسیک
			اقتصاد کاربری زمین
رفتاری	رفتاری	رفتاری	روان شناسی محیطی
			نظریه سازمان‌روان شناسی رفتاری
نئومارکسیست	نئومارکسیست		مارکسیسم
نئووبری	نئووبری		جامعه شناسی وبری
			بررسیهای قدرت جامعه
انسان گرایی	انسان گرایی		پدیدارشناسی
			اگزیستانسیالیسم
			ایده‌آلیسم

مأخذ؛ Basset, Keith and Short, John (1989)

## رویکردهای علمی\_ فلسفی در تحولات جغرافیای شهری

- رویکرد اکولوژیک. تحلیل حوزه‌های اجتماعی و اکولوژی تطبیقی در شهرها را مورد تاکید قرار می‌دهد
- رویکرد اقتصاد جدید شهری. شهر به صورت متوازن ، تك هسته‌ای ، بدون توجه به سیاست بخش عمومی ، عملکردهای اقتصاد آزاد قیمت‌ها در مسئله ساختمان و بهای زمین که همه از روند بازار رقابتی تبعیت می‌کنند، مورد مطالعه قرار می‌گیرد.
- رویکرد رفتاری. به رفتار فردی در محیط شهری ، بیش از رفتار گروهی تاکید می‌شود و تحلیل رفتاری در تصمیمات فردی ، تصمیم‌گیری و تأثیرات آن در فضای شهری مورد توجه واقع می‌شود.
- رویکرد نئووبری. بر خلاف رویکرد مارکسیستی ، معتقد است اقتصاد عامل تعیین‌کننده نیست. مکتب نئووبری برای عامل فرهنگ بیش از اقتصاد ، اعتبار علمی قائل است.
- رویکرد انسان‌گرایی. رویکردهای انسان‌گرایی بر سازمان اجتماعی ، بیش از سازمان فضایی جامعه تاکید می‌کنند. جغرافیای انسان‌گرا ، در قالب مکتب‌های پدیدارشناسی ، ایده‌آلیسم و اگزیستانسیالیسم نوشته‌های تحقیقی زیادی ارائه کرده است.
- رویکرد نئومارکسیستی. در دهه ۱۹۷۰ ، شهرهای سرمایه‌داری را در ارتباط با قوانین و شیوه تولید سرمایه‌داری بررسی کرد.

- مکتب اثبات گرایی ؛ سیستمهای شهری، ساخت شهر و نظریه‌های مکانی را مورد تأکید قرار داد .
- مکتب ساخت گرایی ؛ بر شناخت عمیق نابرابریهای اجتماعی \_ اقتصادی در شهرها تأکید می‌کند. معتقد است ، در نتیجه نابرابریهای اجتماعی اقتصادی، تخصیص فضائی منابع بصورت محدود در شهرها صورت گرفته است. بنابراین در مسیر عدالت اجتماعی در شهرها پیش می‌رود.
- مکتب جغرافیای رفتاری ؛ به تحلیل سازمان فضائی شهرها و رفتار فضائی در داخل الگوهای سازمانی توجه می‌کند.



# مکتبهای علمی\_ فلسفی در تحولات جغرافیای شهری

جدول ۱-۱. نظریه‌ها و مکتب‌های تأثیر گذار بر مطالعات جغرافیای شهری: ۱۹۸۵-۱۹۶۵.			
ریشه‌های نظریه‌ای	۱۹۶۵	۱۹۷۵	۱۹۸۵
مکتب شیکاگو	اکولوژیکی	اکولوژیکی	اکولوژیکی
تحلیل حوزه‌های اجتماعی			
اکولوژی انسانی			
اقتصاد نئوکلاسیک	اقتصاد شهری	اقتصاد جدید شهری	اقتصاد جدید شهری
اقتصاد کاربری زمین			
روان شناسی محیطی	رفتاری	رفتاری	رفتاری
نظریه سازمان‌روان شناسی رفتاری			
مارکسیسم		نئومارکسیست	نئومارکسیست
جامعه شناسی وبری		نئووبری	نئووبری
بررسیهای قدرت جامعه			
پدیدارشناسی		انسان گرایی	انسان گرایی
اگرستانسیالیسم			
ایده‌آلیسم			

مأخذ: Basset, Keith and Short, John (1989)

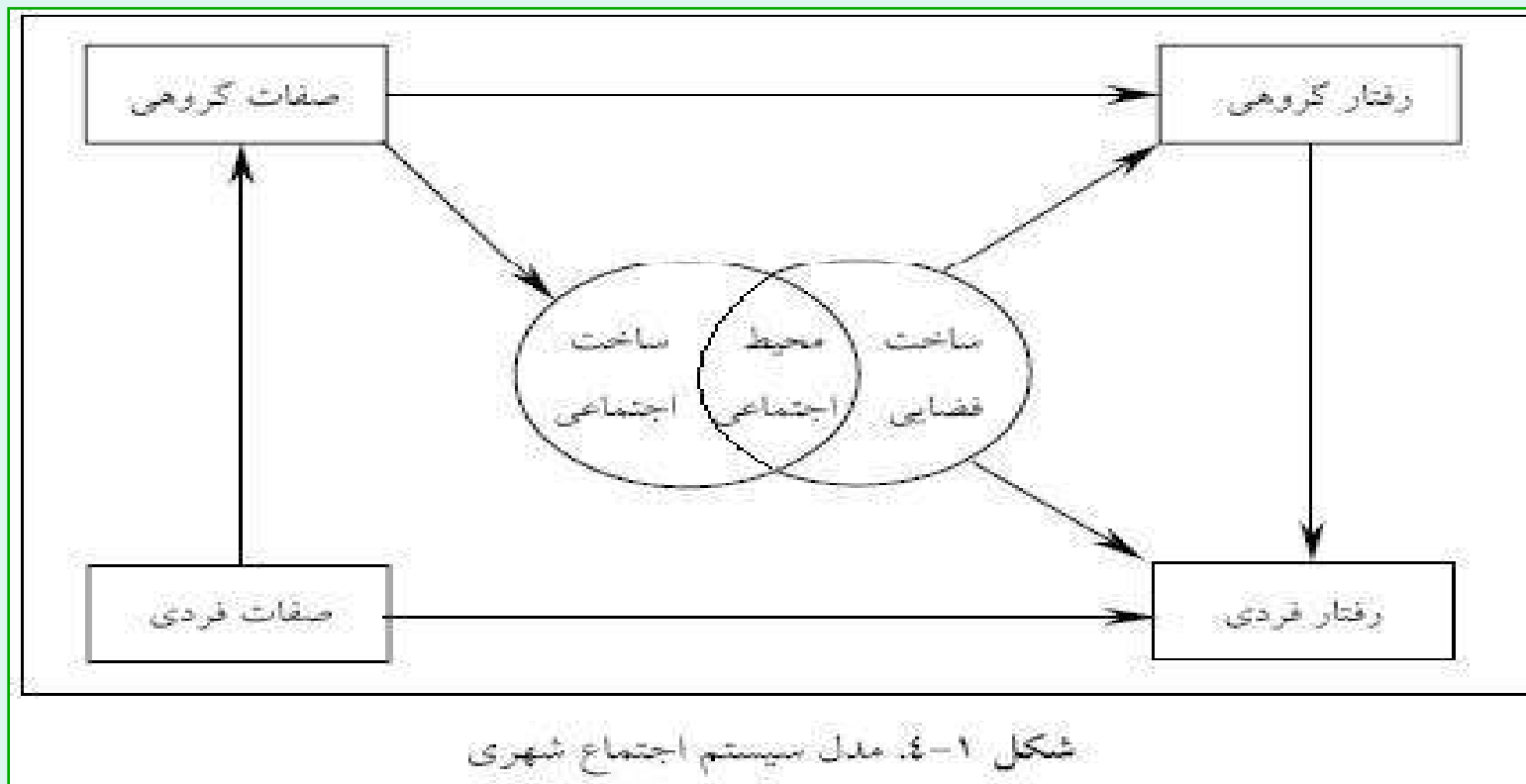
## اهمیت مطالعه تطبیقی در جغرافیای شهری

- در مطالعه تطبیقی با تضادها و گوناگونی‌های اجتماعی\_اقتصادی در شهرها آشنا می‌شویم.
- به ریشه‌های نابسامانی‌های شهری پی می‌بریم و سیاست‌گزینی مدیران در حلّ مسائل شهری را به تحلیل می‌کشیم.
- به بهره‌گیری نظریه‌ای در موضوع خاص می‌پردازیم.
- به تحلیل تطبیقی می‌انجامد و کاربرد نظریه‌های اجتماعی را در شناخت مسائل شهری قوت می‌بخشد.

## ابعاد اجتماعي و اقتصادي جغرافياي شهري

- امروزه در جغرافياي شهري به ابعاد اقتصادي ، سياسي و اجتماعي توجه عميقي مي شود. برخي از جغرافيدانان بيش از ماهيت فضائي شهر به تحليل رويدادهاي شهري و كيفيت زندگي مردم اهميت مي دهند.
- اين دگرگوني ديدگاه كه در دهه ۱۹۸۰ در مسير جغرافياي شهري در كشورهاي انگليسي زبان ديده شده ، نظريه هاي اجتماعي و اقتصادي و سياسي متعددي را وارد جغرافياي شهري كرده تا درباره شناخت و تأثير گذاري نيروهاي اجتماعي و اقتصادي در الگوهاي فضائي داخل شهرها و بين شهرها به بررسي پردازند. به نظر اين قبيل جغرافيدانان هر فضاي شهري ، هر سيستم شهري و هر سيستم سلسله مراتب شهري را نتيجه روند سياسي ، اجتماعي و اقتصادي مي دانند و از اين طريق به تحليل آنها مي پردازند.

## مدل سیستم اجتماع شهری



- بين المللي شدن سرمايه ، تغيير جهت فعاليتهاي اقتصادي و روشهاي توليد (تحليل تجديد ساخت اقتصاد جهاني) و تاثيرگذاري آنها در شهرهاي امروزي ، به ويژه مادرشهرهاي جهان سوم.
- تاثير نيروهاي بيروني (نيروهاي جهاني) بر تغييرات و شكل بنديهاي سيستمهاي شهري و ناحيه اي.

## سطوح مطالعاتي در جغرافياي شهري

- مطالعات کلان (ماکرو)؛ بررسی روابط و تأثیرات مرکز — پیرامون در نظام اقتصاد جهانی است. به عبارت دیگر، در مطالعه کلان از شهر و شهرگرایی، هم از سیستم شهرنشینی و شهرگرایی ملی سخن به میان می‌آید و هم تأثیر عوامل فراملی (جهانی)، میزان وابستگی اقتصادی و سیاسی به مرکز، الگوهای فضایی ملی و تحول آنها بررسی می‌شود.
- مطالعه خرد (میکرو)؛ بررسی جغرافیایی یک شهر در حوزه شهر و ناحیه شهری است. در این سطح از مطالعه، مورفولوژی شهری، اقتصاد شهری، سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی در شهرها، سیاست شهری، روابط شهر و روستا، مهاجرپذیری و توان جمعیت‌پذیری شهر، مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

## پنج عامل اساسي در مطالعه کلان از شهرهاي کشورهاي جهان سوم

الف) سياست تصميم گيرندگان و نحوه تأثيرپذيري شهرگرایی از اقتصاد جهاني ،

ب) جريان سرمايه ،

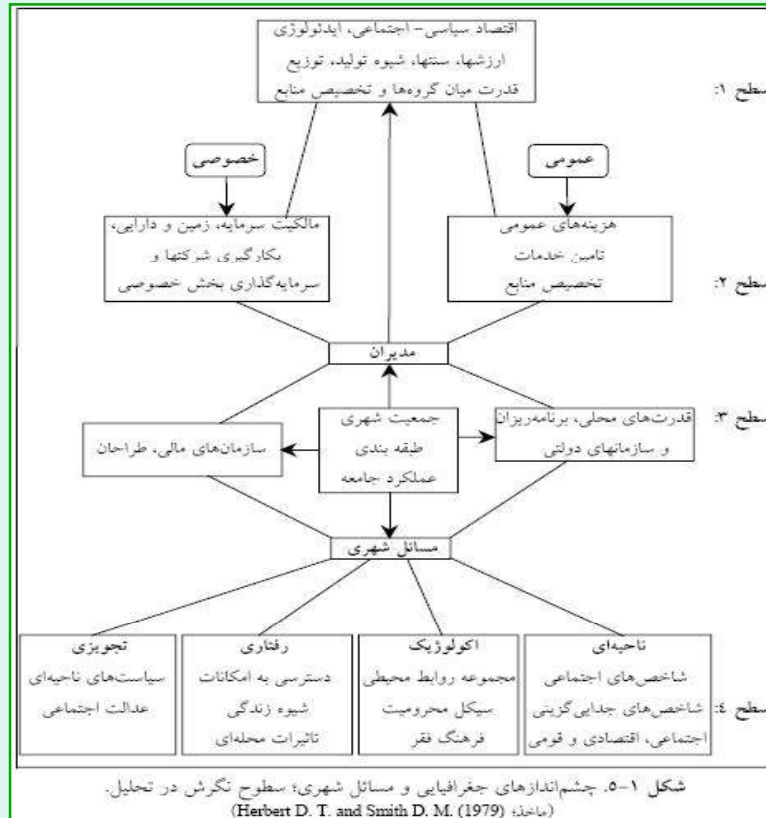
ج) پخش و نوآوری ،

د) مهاجرت،

ه) حکومت به منزله يك عامل اقتصادي.

- همچنين، در مطالعه کلان از شهرنشینی و شهرگرایی در جهان سوم ، لازم است سیستم‌های شهری با توجه به سیستم سلسله مراتب وابستگی‌های بین‌المللی بطور عمیق مورد تحلیل قرار گیرند.

# دیدگاه‌ها در تحلیل مسائل جغرافیای شهری



● اقتصاد سیاسی و جغرافیای شهری.

● تحلیل تخصیص منابع و جغرافیای شهری.

● مدیران شهری و جغرافیای شهری.

● محیط محلی و جغرافیای شهری.



### در اين نگرش :

- تاکيد روي ايدئولوژيها ، ارزشها و سنتهاي يك جامعه و اساس اقتصادي آن در مسائل شهري از اولويت خاصي برخوردار است.
- مرزهاي رشته جغرافيا کمتر مورد نظر مي باشد.
- هدف اصلي اين است که مسائل جامعه شهري را به صورت گسترده و با تاکيد بر شيوه توليد مسلط بر آن جامعه, تحليل کند.
- در ايالات متحده ، تحليل اقتصادي \_ سياسي از مسائل شهري, پايه و اساس جغرافياي راديکال قرار مي گيرد و در بيشتر موارد از مکتب ساخت گرائي تاثير مي پذيرد.
- در اين مکتب ، نيروهاي بوجود آورنده مسائل شهري براي حل مسائل جامعه شهري ، تعديل و يا حذف مي شوند.
- با تحليل اقتصاد سياسي از مسائل شهري تنها روي سه عامل مهم تاکيد مي شود:  
الف) اقتصاد بازار, ب) رفاه اجتماعي, ج) شيوه توليد.

# تحليل تخصيص منابع و جغرافياي شهري

## در اين دیدگاه:

- مؤلفه‌هاي قدرت و تخصيص منابع در شهر مورد بحث قرار مي‌گيرند.
- شناخت ميزان قدرت بخش‌هاي عمومي و خصوصي در افزايش كيفيت زندگي مردم شهرها و تبين ميزان هزينه‌هاي عمومي در رفاه اجتماعي جامعه شهري، از اهميت زيادي برخوردار است
- با تحليل عميق تخصيص منابع، مي‌توان به تعادل بخشي در پراكندگي و تراكم جمعيت و كاركردها در جامعه شهري يك کشور و نواحي جغرافيايي آن كمك كرد و بسياري از نارسائي‌ها و كمبودها را كاهش داد.
- كارکرد دولتها، ميزان سرمايه‌گذاري براي نيازهاي اساسي مردم، تامين هزينه لازم، نظارت بر موسسات مالي و شرکتهای بزرگ، نحوه تأثيرگذاري اين عوامل بر كيفيت زندگي مردم شهرها و فضايي شهري مورد بررسي قرار مي‌گيرد.
- به موازات تحليل شرايط بالا، توان نيروهاي خارجي تأثيرگذار، جريان پول به وسيله بازارهاي بين‌المللي پول، تصميم و سرمايه‌گذاري براي سوديابي‌هاي بين‌المللي و ثبات سياسي کشورها که همه به نحوي در ساختارهاي شهري \_ ناحيه‌اي موثر هستند، مورد تاکيد قرار مي‌گيرد.

### در این نگرش:

- بر نقش تصمیم‌گیریهای کلیدی مدیران و سازمانهای شهری در زمینه مسائل شهری تاکید می‌شود.
- هر چند تصمیمات آنها در داخل يك سیستم مشخص سیاسی یا اقتصادی صورت می‌گیرد ، اما در هر حال تصمیمات این افراد در سطوح محلی تأثیرگذار می‌باشد.
- هم مدیران بخش خصوصی و هم مدیران بخش عمومی مورد نظر هستند

### در اين نگرش :

- بيشترين بخش تحقيقات جغرافياي شهري صورت مي گيرد ،
- نتايج اجتماعي و فضائي حاصل از عوامل تاثيرگذار، به روشني تبين مي شود.
- تبين اين نتايج، تحليل شاخصهاي اجتماعي ، رفاه اجتماعي و كيفيت زندگي مردم شهر را امكانپذير مي سازد.
- جغرافياي شهري در اين سطح از تحليل به تحقيقات ميان رشته اي نزديك مي شود.
- تحليل رفتارگرائي از بخشهاي مهم اين نگرش مي باشد.

## نتیجه‌گیری از سطوح نگرش تحلیل در جغرافیای شهری

- تخصیص منابع چنانچه با تأکید بر عدالت اجتماعی باشد ، رضایت جمعیت شهری را به دنبال خواهد داشت .
- در شهرهای امروزی ، به ویژه در مادرشهرها ، نه تنها منابع و کالاها ، حتی زیبایی‌های طبیعی نیز محدود می‌باشند.
- در زمان ما ، مردان قدرت ، در شهرهای نیویورک ، لندن ، توکیو ، مسکو و پکن ، تصمیمات مربوط به سرمایه‌گذاری‌ها را کنترل می‌کنند و از این طریق ، کیفیت رفاه اجتماعی مردم شهرهای جهان را تحت تأثیر قرار می‌دهند.
- در تخصیص منابع ، کیفیت استفاده از قدرت سیاسی در امر تولید ، سیستم تولید و مصرف ، میزان دخالت دولتها در امر تخصیص منابع ، میزان کارائی بخش خصوصی و عمومی و سرانجام تأثیرات شرکت‌های چند ملیتی بسیار موثر می‌افتد.
- در حل مسائل شهرهای امروزی مدیران مسئول سازمانهای شهری باید از کارائی و تخصّص بیشتری برخوردار گردند. و نگرش‌های سیاسی اقتصادی آنها در تحلیل مسائل جغرافیای شهری مورد توجه قرار گیرد.
- با در نظر گرفتن چهار تحلیل فوق ، می‌توان گفت که امروزه در جغرافیای شهری نمی‌توان به مرزهای ثابتی دست یافت و شاید جغرافیای شهری به یک رشته علمی میان رشته‌ای نزدیکتر باشد.

- جغرافیای شهری و تصمیمات سیاسی
- جغرافیای شهری و نقش دولتها
- جغرافیای شهری و جغرافیای تاریخی شهر
- جغرافیای شهری ، برنامه ریزی شهری و گروههای اجتماعی
- جغرافیای شهری و توسعه پایدار

## جغرافیای شهری و تصمیمات سیاسی

جغرافیدانان زمان ما در تحلیل فضای جغرافیائی بیشتر روی تصمیمات سیاسی ، محلی و نتایج حاصل از آن در کیفیت زندگی مردم شهر تاکید می کنند. آنچه در زیر می آید، مباحثی هستند که اغلب جغرافیدانان انگلیسی در تحلیل تصمیمات سیاسی — محلی آنها را مورد نظر قرار می دهند:

۱. تاریخ سیاسی يك ناحیه ؛
۲. سازمان احزاب محلی و اهداف آنها ؛
۳. سازمان ادارات محلی و اهداف آنها ؛
۴. درجه همپوشی میان منافع اقتصادی و عضویت در احزاب ؛
۵. جاذبه برای سرمایه گذاری های بخش خصوصی ؛
۶. تاریخ اجتماعی — اقتصادی ناحیه مورد بحث ؛
۷. نقش تصمیمات سیاسی — محلی در دریافت خدمات عمومی و نیازهای اساسی ؛
۸. بازار کلی محلی و تخصیص منابع در ارتباط با تصمیمات سیاسی .

امروزه نقش دولت‌ها در فضا سازی جغرافیائی ، که قبلاً در مطالعات جغرافیائی فراموش شده بود ، از عوامل تعیین کننده بویژه در مطالعات جغرافیای شهری محسوب می‌شود. جغرافیدانان در تحلیل نقش و کارکرد دولت‌ها در سازماندهی فضا به طور عام و فضای شهری به طور خاص، بر دیدگاه‌های زیر تاکید می‌کنند :

- دولت‌ها به عنوان تامین کننده خدمات و کالا
- دولت‌ها به عنوان عامل تنظیم کننده بازار
- دولت‌ها به عنوان مهندسین اجتماعی
- نقش دولت‌ها به عنوان مرجع قضاوت
- دولت‌ها به عنوان حامی تجارتهای بزرگ
- نگرش ساخت گرایی به نقش دولت‌ها



## جغرافیای شهری و جغرافیای تاریخی شهر

- در هر بررسی جغرافیائی از شهر، جغرافیدان، نیاز مبرمی به شناخت جغرافیای تاریخی شهر دارد تا با تحلیل آن بتواند ریشه‌های موثر در ساخت و مورفولوژی شهر را دریابد و ضمن شناخت کیفیت ساخت شهر و زندگی مردم، تکامل و شکل پذیری شهر را در طی زمان بیابد و آن را با فضای امروزی شهر پیوند دهد، زیرا ساخت امروزی شهر، نتیجه کارکرد نیروهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی در دوره‌های گذشته می‌باشد.

### چهار موضوع اساسی در مطالعه جغرافیای تاریخی شهرها

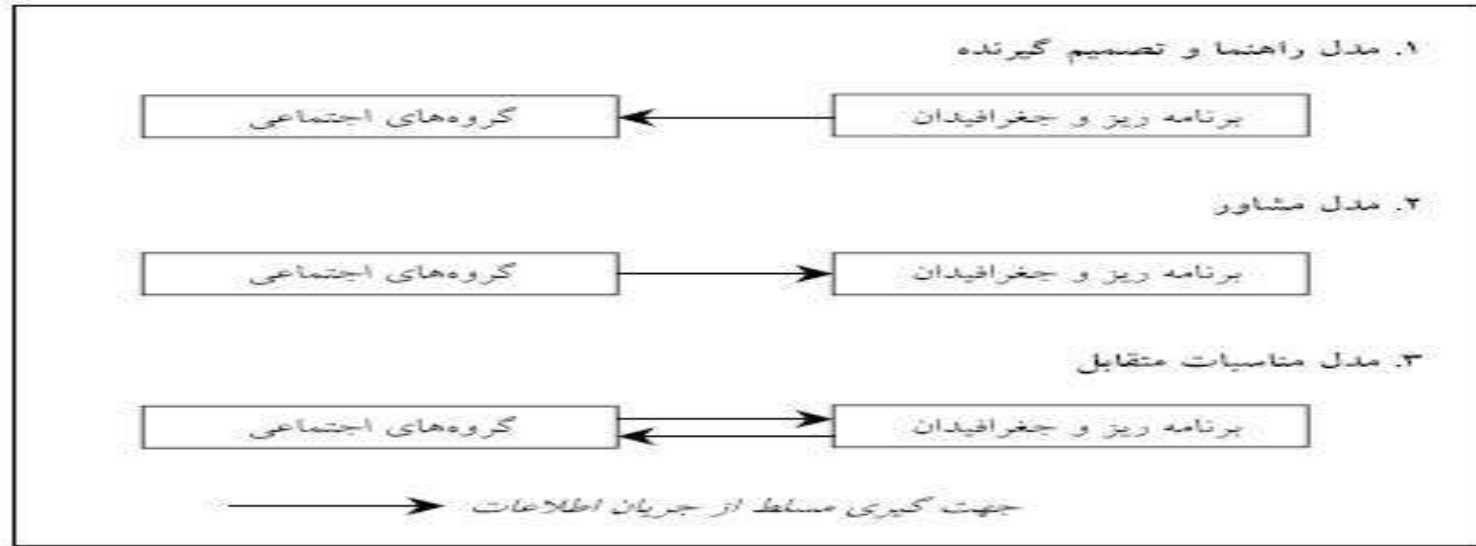
- منشا شهرنشینی و شهرگرایی
- روند زندگی شهری
- ساخت داخلی شهر
- کاربری زمین و جدائی‌گزینی اکولوژیک

## جغرافیای شهری ، برنامه ریزی شهری و گروه‌های اجتماعی

گروه‌های مختلف اجتماعی از فضاهای شهر انتظارات مختلفی دارند و به تقاضاهای مختلفی می‌اندیشند. بر این اساس سه مدل عملکرد جغرافیای شهری و برنامه ریزی شهری با توجه به گروه‌های اجتماعی در شهرها ارائه می‌شود:

- در اولین مدل، جغرافیدانان و برنامه‌ریزان شهری، به صورت تصمیم‌گیرنده و راهنما عمل می‌کنند. تصمیمات و کارکردهای آنها اثرات تعیین‌کننده‌ای بر سیاست‌های شهری دارد.
- در مدل دوم، جغرافیدان و برنامه‌ریز به عنوان یک مشاور برای برطرف کردن نیازهای مطرح شده از طرف گروه‌های اجتماعی عمل می‌کند. از این مدل گاهی با عنوان «برنامه‌ریزی حمایت‌گر» نام برده می‌شود.
- در مدل سوم، مناسبات متقابل جغرافیدانان، برنامه‌ریزان و گروه‌های اجتماعی با توجه به نیازهای گروه‌های مختلف شهری، مبنای هرگونه برنامه‌ریزی قرار می‌گیرد.

## مدلهای مناسبات جغرافیدانان و برنامه ریزان با گروه های اجتماعی



شکل ۱-۶. مدل های مناسبات برنامه ریزان و جغرافیدانان با گروه های اجتماعی (مأخذ: Hudson, 1970)

- در دهه آخر قرن بیستم و در آغاز قرن بیست و یکم، مفاهیم مختلفی از پارادایم توسعه پایدار از سه بعد زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی ارائه شده است که بیشتر بخشهای آن را شاخه های مختلف جغرافیا تشکیل می دهد.
- توسعه پایدار در همه سطوح سازمان فضایی (محلی، ملی، منطقه ای و جهانی) مورد نظر است، ولی در سطح محلی، بویژه شهرها، توجه بیشتری را به خود جلب کرده است.
- در مفهوم توسعه پایدار شهری، اصطلاحاتی همچون شهر سبز، شهر قابل زندگی، شهر چاره جو، شهر سالم، شهر پایدار و شهر محیطی بوجود آمده که همه دارای بار قوی جغرافیایی هستند.

## مفهوم توسعه پایدار شهری

- شکلي از توسعه امروزي که توان توسعه مداوم شهرها و جوامع شهري نسلهاي آینده را تضمین کند.
- از نظر کالبدی، توسعه پایدار شهری یعنی، تغییراتی که در کاربری زمین و سطوح تراکم برای رفع نیازهای ساکنان شهر در زمینه مسکن، حمل و نقل، اوقات فراغت و غذا، به عمل می‌آید
- تا در طول زمان شهر را از نظر زیست محیطی قابل سکونت و زندگی (با هوای پاک، آب آشامیدنی سالم، اراضی و آبهای سطحی و زیر زمینی بدون آلودگی)،
- از نظر اقتصادی با دوام (دارای اقتصاد شهری هماهنگ با تغییرات فنی و صنعتی برای حفظ مشاغل پایه‌ای و تامین مسکن مناسب و در حد استطاعت ساکنان با یک بار مالیاتی سرانه عادلانه)،
- و از نظر اجتماعی همبسته (الگوهای کاربری اراضی، همبستگی اجتماعی و احساس تعلق شهروندان به میراث‌های شهر را ارتقاء خواهد داد) نگهدارد

## مباحث تازه در جغرافیای شهری

- در جغرافیای شهری ، شهرها با ابعاد اجتماعی ، اقتصادی ، سیاسی در ارتباط با تصمیم‌گیری محلی ، ملی و جهانی بررسی می‌شوند ، زیرا تغییرات علمی و جهانی به سرعت در چهره ، ساخت و کیفیت زندگی در شهرها موثر می‌افتد.
- فرآیندهای شهری نظیر نوآوریهای تکنولوژیک ، سیستمهای تازه در سازمان تولید و دگرگونی در سیاستهای ملی ، چهره و ساخت تازه‌ای به شهرها بخشیده است.
- در جغرافیای شهری ، نباید از بین‌المللی شدن سرمایه ، تغییر در تولید و سیاست رفاه اجتماعی دولتها غافل بمانیم.
- در جغرافیای شهری نیروهای داخلی و خارجی که هر یک به نحوی پیکربندی فضایی شهر را تحت تاثیر قرار می‌دهند باید مورد تحلیل عمیق قرار بگیرند.
- هنگام تحلیل اکولوژیک شهرها ، جغرافیای شهری بیش از همه تحت تاثیر دو قرار دارد ؛  
(الف) جستجوی سود بیشتر افراد ، گروه‌ها ، بنگاهها ، شرکتها ، و .  
(ب) عامل رقابت و داروینیسیم اجتماعی میان افراد ، گروهها ، بنگاهها و شرکتها و غیره.

پایان فصل اول

## فصل دوم

شهر و مفاهيم شهري



- آشنایي با ملاکهاي مربوط به شناخت شهر از روستا
- آشنایي با مفاهيم شهرگرایی و شهرنشینی
- آشنایي با مفاهيم مادرشهر و مگاالپلیس
- آشنایي با مفهوم بخش مرکزي شهرها
- آشنایي با مفاهيم حومه‌هاي شهري و حاشیه‌نشینی
- آشنایي با پدیده‌هاي خاص جغرافیاي شهري

## هدف هاي رفتاري \_ آموزشي

- ✓ تشریح ملاکهای شناخت شهر از روستا
- ✓ تبیین ابعاد و ملاکهای شناخت شهر از روستا از دیدگاه جامعه‌شناسی و جغرافیا
- ✓ شناخت شهر از روستا براساس ملاکهای جمعیتی و کارکردهای اقتصادی
- ✓ تشریح تفسیرهای مختلف از مفهوم شهرنشینی و شهرگرایی
- ✓ تشریح تفاوت‌های شهر و شهرک
- ✓ تشریح و تعریف مفهوم مادرشهر و خصوصیات عمده آن
- ✓ تشریح مفهوم بخش مرکزی شهرها و عوامل تعیین کننده مرزهای آن
- ✓ تشریح مفهوم مگالاپلیس و مشخصات آن
- ✓ تعریف حومه نشینی و تبیین عوامل موثر بر حومه‌نشینی و توسعه حومه‌ها
- ✓ تشریح مفاهیم ده‌شهر و روستاشهر
- ✓ تشریح مفهوم حاشیه‌نشینی و فرایند ایجاد آن
- ✓ تشریح تغییرات ناشی از مهاجرت‌های روستایی در شهرها
- ✓ تشریح ویژگی‌های شهری در جهان سوم
- ✓ تحلیل رفتار اجتماعی و فضای شهری
- ✓ تبیین موقع مطلق و نسبی شهرها

## ملاکهای شناخت شهر از روستا

- ابعاد اکولوژی
- اقتصاد و شرایط شغلی
- خصیصه‌های اجتماعی\_فرهنگی

- در حوزه‌های روستائی کاربری زمین ، بیشتر به بخش کشاورزی اختصاص دارد
- وسعت سکونتگاه‌ها محدود و تراکم جمعیت بسیار پائین است.
- جامعه روستائی به انزوا گزینی خاصی پناه می برد و خود را از بخشهای دیگر جامعه کنار می کشد
- امروزه, این ملاک در برخی مناطق, در نتیجه تشدید روابط شهر و روستا و برتری و نفوذ شدید فرهنگ جامعه شهری, تضعیف شده است و روستاها از انزوای تاریخی خود خارج شده‌اند.

- اقتصاد حوزه‌هاي روستائي ، بيشتر به فعاليتهاي بخش كشاورزي , مانند زراعت , باغداری , دامداری , جنگلداری و صیادی وابسته مي باشد.
- به عبارت دیگر , اقتصاد روستايي و ساخت شغلي روستاها عموماً به بهره‌برداري از زمین و قابليتهاي منابع طبيعي وابسته است.

- در جامعه روستائی ، برخورد ها چهره به چهره است
- همه خانواده ها دارای ارزشهای مشترك فرهنگی هستند این ارزشها همواره پر دوام می نماید ،
- گرچه امروزه پاره‌ای از ارزشهای سنتی روستاها در نتیجه نفوذ فرهنگ شهری ، به تدریج تضعیف شده و رنگ و بوی هنجارها و استانداردهای شهری به خود گرفته است.

## نگرشها نسبت به تعاریف و مفاهیم شناخت شهر از روستا

- نگرشها و ملاکهای جامعه‌شناختی ،
- نگرشها و ملاکهای جغرافیایی ،
- نگرشها و ملاکهای جمعیتی
- نگرشها و ملاکهای کارشناسان سازمان ملل

محققاني که براي هويت جامعه‌شناختي بيش از ساخت جغرافيايي آن اعتبار قائل مي‌شوند در شناخت شهر از روستا ، غالباً به سه بعد تاکيد دارند:

- گرايش به آزاديهاي مدني ؛
- گرايش به محدوديت اولاد ؛
- و گرايش به يکپارچگي اجتماعي.
- از طرفي ، ملاک شيوه زندگي شهرنشيني به عنوان شيوه خاص زندگي توسط عده‌اي از جامعه‌شناسان آمريکايي مورد تاکيد است.



جغرافیدانان در شناخت شهر از روستا ، به تبعیت از کلی‌نگری جغرافیا به ملاک‌های بیش از دیگر ملاکها توجه و اعتبار قائل می‌شوند:

- کاربری زمین ،
- شرایط محیطی ،
- نوع شغل ،
- میزان جمعیت و تراکم آن ،
- قشربندیهای اجتماعی ،
- نظام تعامل اجتماعی
- میزان تجانس و عدم تجانس جمعیت

## نظر کارشناسان سازمان ملل در شناخت شهر از روستا

کارشناسان سازمان ملل، تمامی معیارهای شناخت شهر از روستا را در پنج عنوان طبقه‌بندی می‌شوند:

- حوزه اداری. مثلاً وجود شهرداری
- نوع فعالیت اقتصادی. در شهرها، بیش از ۵۰ درصد از نیروی کار به فعالیت‌های غیرکشاورزی فعالیت می‌کنند.
- میزان جمعیت.
- مشخصات شهری. نظیر خیابانها، خدمات عمومی مثل خدمات پلیس، بیمارستان و دادگاه
- حوزه دولت محلی. شهر جایی است که در اداره اجتماعی و اقتصادی شهر و حوزه پیرامون خود از استقلال حقوقی و سیاسی کافی برخوردار باشد.

در سطوح جهاني به هنگام شناخت شهر از روستا ، ناگزير هستند ملاكهاي جمعيتي را اساس كار خود قرار دهند. البته در اين ملاك گزيني ، به ميزان تراكم جمعيت و ميزان توسعه يافتگي نيز اشاره مي كنند. ملاك هاي جمعيتي در برخي كشورها مانند چين ، صادق نيست. سازمان ملل با توجه به ملاكهاي جمعيتي مفاهيم زير را تعريف مي كند:

۱. شهر بزرگ ـ سكونتگاهي كه در آن ۵۰۰ هزار نفر و يا بيشتر ساكن مي باشند.
۲. شهر ـ سكونتگاهي كه در آن ۱۰۰ هزار نفر و يا بيشتر زندگي مي كنند.
۳. مكان شهري ـ جايي كه ۲۰ هزار نفر يا بيشتر جمعيت داشته باشد.
۴. مكان روستايي ـ جايي كه کمتر از ۲۰ هزار نفر جمعيت دارد.

## شناخت شهر بر پایه کارکرد اقتصادی

- کارکردهای مورد تاکید در شناخت شهر از روستا ،
- کارکرد شهرها در طول تاریخ ،
- کارکردهای توزیع ، مبادله و خدماتی شهر
- ویژگی های روستایی در برابر ویژگی های شهری

## کارکردهای مورد تأکید در شناخت شهر از روستا

- در شهرها، برتری با کارکرد غیرکشاورزی است. در سراسر جهان، سکونتگاه‌های روستایی همواره به عنوان مکان اصلی فعالیتهای کشاورزی شناخته می‌شوند و از کارکردهای کشاورزی برخوردارند.
- شهرها غالباً نقش تولید و تبدیل کالایی (صنعتی و خدماتی) همچنین نقش مبادله کالایی را در اقتصاد منطقه‌ای و ملی بر عهده دارند.
- در برخی کشورها، به‌هنگام شناخت شهر از روستا، کارکرد اقتصادی به همراه میزان جمعیت اساس کار قرار می‌گیرد. بدینسان مکانی که تا  $4/3$  نیروی کار آن، یعنی ۷۵ درصد جمعیت فعال، در فعالیتهای غیرکشاورزی به کار گرفته شده باشند، شهر نامیده می‌شود.

## کارکرد شهرها در طول تاریخ

- شهرهای اولیه بیشتر بواسطه کارکردهای اداری \_ سیاسی یا مذهبی در آنها شناخته می شدند.
- شهرهای قدیمی یونان و روم نمونه هایی از این قبیل شهرهای اداری و سیاسی محسوب می شوند.
- در دوره های تاریخی شهرنشینی ، نقش دفاعی و فرهنگی نیز از کارکردهای عمده شهرهای مهم بوده است.
- نمونه های روشن کارکردهای مذهبی ، در شهرهای خاورمیانه ، اروپای قرون وسطی و جنوب آسیا مشاهده می شود.
- در شهرهای قرون وسطی ، نقشهای ویژه ، صنایع دستی و معدنی نیز به شهرها اعتبار اقتصادی می بخشید.
- از قرن شانزدهم به بعد، به ویژه در قرن نوزدهم ، کارکرد صنعتی ، ساخت داخلی شهرها را شکل می دهد.
- در دوره های اسلامی ، به ویژه از دوره آل بویه به بعد ، شهر به جایی گفته می شد که دارای منبر باشد و نماز جمعه در آن بر پا شود و خطبه ایراد گردد.
- در دوره های اسلامی به ویژه تا حمله مغولها ، در شناخت و اعتباریابی شهر از روستا بر کارکرد مذهبی \_ فرهنگی بیشتر تاکید می شد.

## کارکردهای توزیع ، مبادله و خدماتی شهر

- در شناخت شهر بر پایه کارکرد اقتصادی ، علاوه بر نقش تولیدی روی کارکردهای توزیع ، مبادله و بازاریابی مکان شهری نیز تاکید می شود.
- عده ای از جغرافیدانان ، حتی شهرهای اروپای قرون وسطی را با معیارهای جامعه سوداگران بررسی می کنند.
- اصولاً ، جغرافیای شهری ، شهر را مرکز خدمات رسانی به منطقه تحت نفوذ اش , کانون موسسات ، سازمانها و نهادها می داند.
- در نظریه مکان مرکزی یا سلسله مراتب شهری ، منطقه تحت نفوذ شهر را بر اساس توان و ظرفیت اقتصادی \_ اجتماعی شهر می سنجند. در این سنجش به خدمات اقتصادی بویژه خرده فروشی و عمده فروشی تجاری تاکید می شود..
- در مطالعات جدید, عده ای از جغرافیدانان ، شهر را نه تنها به عنوان مرکز فعالیتهای اقتصادی می دانند بلکه آن را با کارکردهای هنری ، فرهنگی و سیاسی جامعه نیز مطالعه می کنند.
- بدین سان شهر در نقش مرکز اصلی خدمات رسانی به ناحیه خود مورد توجه قرار می گیرد.

## ویژگی‌های روستایی در برابر ویژگی‌های شهری

- طی نیمه دوم قرن بیستم ، عده‌ای از محققین در در برابر ویژگی‌ها و کارکردهای شهری برای شناخت مکانهای روستایی ، روی ویژگی‌های زیر تاکید می‌کنند:
- نسبت زیادی از جمعیت مستقیماً بر زمین کار می‌کنند.
- چشم اندازهای طبیعی بر چشم اندازهای ساخت دست انسان تسلط دارد.
- سکونتگاههای روستایی ، به طور طبیعی ، کوچکتر از شهر هستند.
- تراکم جمعیت در حوزه‌های روستایی کمتر است.
- جمعیت جوامع روستایی ، در نگرشها و رفتارهای اجتماعی ، یکدست و متجانس هستند و تفاوت‌های کمتری میان آنها در اعتقادات و رفتارها دیده می‌شود.
- تفاوتها و شکاف طبقاتی میان روستائیان کمتر است.
- در حوزه‌های روستایی ، تحرک فضایی و تحرک اجتماعی کمتر است.
- در روستاها ، تعاون و همیاری در زندگی اقتصادی دارای اهمیت بسیار است.
- تسلط شغل‌های کارگر بر، به ویژه در بخش کشاورزی بسیار زیاد است.
- در روستاها ، سهم نیروی کار در بخش خدمات فنی و حرفه‌ای ، بسیار کم است و تنها مشاغل ساده سنتی مثل بقالی ، قهوه‌خانه‌داری در آنها دیده می‌شود.
- در روستا ، میزان بی‌سوادی به ویژه در میان زنان بسیار زیاد است و گاهی تا ۹۸ درصد زنان روستایی از قادر به خواندن و نوشتن نیستند.



- شهرنشینی فرآیندی است که در آن تغییراتی در سازمان اجتماعی، کارکردهای اقتصادی و ساخت سکونتگاه‌های انسانی به وجود می‌آید و در نتیجه آن الگوی توزیع فضایی جمعیت و فعالیتها دگرگون می‌شود.
- در کشورهای در حال توسعه، همه این تغییرات و دگرگونی‌ها، به هنگام گذر از کشاورزی، به صنعتی شدن (غالباً مونتاژ) و در کوتاه مدت رخ داده است.
- گاهی این مفاهیم در مورد شهرگرایی نیز به کار می‌رود. در واقع، شهرنشینی فرآیندی است که در آن، تغییرات اجتماعی، نوگرایی و تمرکز جمعیت صورت می‌گیرد.

## ● تفاسیر مختلف در مورد مفهوم شهرنشینی

در جغرافیای شهری ، از میان تفاسیر مختلف در مورد مفهوم شهرنشینی ، تاکنون سه تفسیر بیشتر مورد توجه بوده است:

- **تفسیر جمعیت‌شناختی.** در این تفسیر ، مفهوم شهرنشینی اشاره به فرایندی دارد که در آن سهم تمرکز جمعیت يك کشور در حوزه‌های شهری افزایش می‌یابد و حوزه‌های روستایی و سکونتگاه‌های کم جمعیت به حوزه‌های شهری تبدیل می‌شوند.
- **تفسیر ساختاری یا اقتصادی.** در این تفسیر ، شهرنشینی فرایندی است که در آن ، در فعالیتهای کلّ جمعیت که تحت تسلّط يك نظام اقتصادی است ، به ویژه در ساخت اقتصادی به همراه صنعتی شدن ، تغییراتی به وجود می‌آید.
- **فسیر رفتاری.** این تفسیر از مفهوم شهرنشینی ، براساس آگاهی مردم در طول زمان و الگوهای رفتاری آنها مطرح می‌شود و مردم (بویژه در جامعه روستایی) بر اثر این آگاهی از سکونتگاه‌های غیرشهری (روستا) جدا شده و در شهرها اقامت می‌گزینند.

### به طور کلی شهرنشینی داری دو ویژگی اصلی است:

- تحرك مكاني يا مهاجرت مردم از حوزه هاي روستائي به حوزه هاي شهري ، براي اشتغال در فعاليتها و مشاغل غيركشاورزي و كسب درآمد بیشتر. البته ، شهرنشینی کارکردهای اقتصادی ویژه ای را در اختیار مردم قرار می دهد و تراکم جدیدی را به وجود می آورد. در نتیجه ، در کاربری زمین شهری نیز تغییراتی را ایجاد می کند.
- گرگونی در سبك زندگی مردم ، از سبك روستائي به سبك شهري ، که به همراه تغییر در ارزشها و نگرشها حاصل می شود و رفتارهای تازه ای را بوجود می آورد.

## مفهوم شهرگرایی و تفاسیر مربوط به آن

- مفهوم شهرگرایی در قالب مفهوم شیوه زندگی معنی می‌شود.
- شیوه زندگی، ابتدا توسط ویدال دولابلانش، جغرافیدان فرانسوی، بکار گرفته شد. بعدها، لوئیز ورث، در سال ۱۹۳۸، این مفهوم را مطرح ساخت.
- شهرگرایی را می‌توان در شیوه زندگی ساکنان شهر دید. میزان، تراکم و ناهمگنی جمعیت در یک حوزه شهری، در روابط میان افراد و افزایش شرایط جدایی مردم موثر است.
- شهرگرایی، با تغییراتی در ارزشها، رسوم اخلاقی، آداب و سنن و رفتارهای جمعیتی همراه است. این مفهوم از شهرگرایی، در تحقیقات مربوط به روانشناسی اجتماعی مردم شهر، از اعتبار بسیاری برخوردار است.
- در کشوری ممکن است درصد بالایی از مردم شهرنشین داشته باشد اما در سطح پائین شهرگرایی قرار بگیرد.
- در شهرهای بزرگ کشورهای جهان سوم بخش عظیمی از جمعیت را مهاجران روستایی و مهاجران سکونتگاه‌های کم جمعیت تشکیل می‌دهند که علی‌رغم زندگی و سکونت در شهر، هنوز هم سنتها، عادات و رفتارهای روستایی خاص خود را حفظ کرده‌اند.
- مفهوم شهرگرایی همیشه و در همه جا معنایی مثبت به همراه ندارد.
- به‌طورکلی، شهرگرایی به همه ویژگی‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در شهر طلاق می‌شود که با شیوه‌زندگی شهری عجین شده است. شهرگرایی به عنوان مرحله نهایی و کیفی زندگی در شهر یا نتیجه شهرنشینی محسوب می‌شود.

مفهوم شهر معادل **city** و مفهوم شهرک معادل **town** است. تفاوتهاي مشهود شهر و شهرک به ترتيب زیر است:

- جمعيت شهرک ، از چند هزار نفر تجاوز نمي کند در حالي که در شهر ، جمعيت زيادي زندگي مي کنند.
- در شهرک ، مشاغل خرده فروشي بسيار و بازرگانان خرده پا فعاليت مي کنند و تعداد افراد متخصص محدود است.
- در شهرک ، افراد غريبه و يا مسافر کمتر ديده مي شود.
- در شهرک ، خريد مواد غذايي ، لباس و کفش مهمترين خريد خانواده ها است.
- در شهرک ، بخش خدمات ، فعاليت محدود دي دارد و تنها فعاليت خياطها ، کفاشها ، خواربار فروشيها و به طورکلي مغازه داران چشمگير است که بيشتر در خيابان اصلي شهرک و يا در بازار کوچک آن فعاليت مي کنند.
- شهر مرکز بزرگ اداري \_ خدماتي است و در آن متخصصين بسيار وجود دارد.
- از نظر مذهبي ، جامعه شهرک ، يکديست مي نمايد و بندرت افراد مذاهب مختلف در آن ديده مي شود.
- در شهرک ، اگر معاملات عمده فروشي صورت بگيرد اين معاملات بيشتر مربوط به حبوبات و غلات است.
- شهر کانون اصلي حمل و نقل زميني ، دريايي و هوايي محسوب مي شود.
- شهر به عنوان مرکز رسانه هاي گروهي در سطوح ناحيه اي ، کشوري و جهاني عمل مي کند و از مراکز هنري جامعه است.
- ثروت و قدرت مالي بازرگانان شهري ، از بازرگانان شهرکها بيشتر است.
- نوآوري هاي فرهنگي از شهرها به شهرکها منتقل مي شود.
- در شهرک غالباً بازارهاي هفتگي در داخل شهرک تشکيل مي شود.

متروپلیس یا مادرشهر (که کلانشهر نیز معنی می‌شود)، ریشه یونانی دارد و از دو کلمه Meter (مادر) و Polis (شهر) ترکیب می‌شود. از مادرشهر، تاکنون، مفاهیم و تعاریف مختلفی ارائه شده است که علمی‌ترین آنها عبارتند از:

۱. مادرشهر، شهری است که از نظر مرکزیت اداری و فعالیت اقتصادی یا فرهنگی بر دیگر سکونتگاهها برتری دارد.
  ۲. در نظریه مکان مرکزی، مادرشهر به شهری گفته می‌شود که حداقل دارای یک میلیون نفر جمعیت باشد و در سلسله مراتب شهری بتواند به صورت مرکز کنترل اقتصاد جدید در آید و بر ناحیه‌ای با ۵ میلیون تا ۳۰ میلیون نفر جمعیت مسلط شود.
  ۳. مادرشهر، سکونتگاهی است که در آن، حداقل ۵۰۰ هزار نفر در فاصله زمانی ۴۵ دقیقه (سفر با وسیله نقلیه پیشرفته) تا مرکز شهر زندگی می‌کنند و وسیله پیمودن این فاصله نیز برای اکثریت جمعیت شهر در دسترس می‌باشد.
- با توجه به تعاریف فوق در بسیاری از کشورها میزان جمعیت مبنای شناخت مادرشهرها از شهرهای معمولی است.
  - عده‌ای از جغرافیدانان مادرشهر را اینچنین تعریف می‌کنند: یک شهر مرکزی با حداقل ۳۰۰ هزار نفر جمعیت که با منطقه تحت نفوذاش حداقل ۴۰۰ هزار نفر جمعیت داشته باشد، یک مادرشهر خواهد بود.
  - برخی محققین نیز عقیده دارند که مادرشهر زمانی به عنوان یک مرکز شهری معرفی می‌شود که حداقل ۳۰۰ هزار نفر جمعیت داشته باشد و حوزه‌های اطراف در شعاع ۱۶۰ کیلومتر، تقریباً با دو ساعت رانندگی (با وسیله نقلیه پیشرفته) در بزرگراه‌ها، به مادرشهر پیوندند.

- امروزه اغلب مادرشهرها دارای سه ویژگی کالبدی\_اقتصادی به شرح زیر هستند:

۱. عدم تمرکز

۲. تخصیص‌یابی

۳. وابستگی متقابل.

- وابستگی متقابل از نتایج عدم تمرکز و تخصیص‌یابی، است. بدین‌سان که به موازات افزایش تنوع شغلی و تنوع فعالیتها و شرکتها، وابستگی مناطق داخلی مادرشهرها با حومه‌ها و مراکز فرعی بیشتر می‌شود.

## توپوگرافي اجتماعي مادرشهرها

- يکي از مهمترين مشخصه‌هاي جامعه مادرشهري تنوع قومي و اجتماعي و ناهمگوني طبقات اجتماعي در آن است اساس کار در بررسي‌هاي مربوط به توپوگرافي اجتماعي مادرشهرها، با ويژگي‌هاي جمعيتي و جامعه‌شناختي آنها در ارتباط است که تغييراتي را در ساخت اجتماعي و شرايط اکولوژي حوزه‌هاي مادرشهري سبب مي‌شود. به طورکلي اين ويژگي‌ها که به تنوع اجتماعي در شهرها منجر مي‌شوند عبارتند از:

۱. ناهمگوني اکولوژي اجتماعي مادرشهر و حومه‌ها.

۲. مهاجرپذيري مادرشهرها.

۳. پايگاه اجتماعي – اقتصادي نازل زنان در مادرشهرها.

۴. کاهش بعد خانوارها در مادرشهرها.

۵. تغيير ترکيب سني جمعيت مادرشهرها.

۶. وجود اقوام مختلف در مادرشهرها.



- ناحیه‌ای که از نظر اقتصادی و اجتماعی تحت تأثیر یا تسلط یک شهر مرکزی قرار دارد.
- این حوزه می‌تواند یک شهر یا شهرهای متعدد داشته باشد.
- در بیشتر موارد، مرزهای آن با آمدوشد روزانه از اطراف به شهر مرکزی، یا بر عکس تعیین می‌شود.
- به عبارت دیگر، آخرین جایی که روزانه، نیروی کار از آنجا به شهر مرکزی، یا از شهر مرکزی به آنجا آمدوشد می‌کنند و از نظر اجتماعی—اقتصادی با شهر مرکزی همبستگی دارد.
- وسعت حوزه مادرشهر تا آنجا گسترش می‌یابد که در داخل آن جابجایی روزانه صورت می‌گیرد و مردم برای انجام کار روزانه، خرید، تحصیل و تدریس از یک گوشه آن به گوشه دیگر آن می‌روند.

## تعريف مگالاپلیس (ابرشهر)

- يك كلمه يوناني به معني شهر بسيار بزرگ است

- ژان گوتن ، اين مفهوم را به منطقه شهري وسيع اطلاق مي کرد که از بوستون تا واشنگتن ادامه دارد.

- امروزه ، مگالاپلیس به منطقه وسيعي گفته مي شود که بیش از ۱۰ ميليون نفر جمعيت و داراي بیش از يك مادر شهر باشد.

- حومه ها و شهرکهاي يك مادرشهر ، در نتیجه توسعه وسايل ارتباطي و افزايش سرعت وسايل نقلیه با حومه ها و شهرکهاي مادرشهرهاي ديگر پيوند مي خورد و از پيوند آنها ، يك بافت زنجيري به صورت وسيعترين شکل شهري تشکيل مي شود که به آن مگالاپلیس (ابرشهر) گفته مي شود.

- شکل مگالاپلیس ، از پاره اي حوزه هاي وسيع مادرشهری و توسعه آن از پيشرفتهاي اقتصادي ، تحولات تکنولوژيك ، شرايط خاص فرهنگی و در نهايت از روند سريع شهرنشيني و شهرگرائي حاصل مي شود. در تشکيل بافت زنجيري از حوزه هاي مادرشهری عواملی نظیر ؛ شرايط مساعد طبيعي ، عوامل اقتصادي ، جغرافياي فرهنگی و گذشته تاريخي ناحیه و توسعه راه هاي ارتباطي موثر هستند.

- زمينهاي نیمه باير ، اراضي کشاورزي و املاک پر وسعت، پارکهاي طبيعي و پایگاه هاي نظامي ، مي تواند میان حوزه هاي مادرشهری در محدوده مگالاپلیس گسيختگي ايجاد کند و نوعي توسعه منفصل يا گسسته را بر مگالاپلیس ها تحمیل کند.

## مشخصات مگالاپلیس

- معمولاً شکل خطی یا دالانی (کریدوری) دارند.
- در مگالاپلیسها، تراکم عظیمی از مردم، بانکها، امور تجاری، شرکتهای بیمه، مراکز عمدهفروشی و خردهفروشی، مراکز پذیرایی و تفریحی و فعالیتهای شدید حمل و نقل دیده می شود که با تراکم زیاد فعالیتهای دیگر همراه است. در این شرایط، تراکم فزاینده و ساخت چند هسته ای بوجود می آید.
- قیمت زمین در مگالاپلیسها، از قیمت زمین در دیگر شهرها پیشی می گیرد و در هسته های اصلی و فرعی آنها زمین قیمت بسیار زیادی پیدا می کند.
- بعضی از شهرهای مگالاپلیس، با تخصص یابی به عنوان فعال ترین و پرتحرک ترین مراکز شهری جهان شناخته می شوند و به صورت بزرگترین مراکز علمی، هنری، سیاسی و اقتصادی جهان در می آیند.
- بیشتر حوزه های به هم پیوسته مگالاپلیس تحت نفوذ یک مرکز بزرگ نظیر نیویورک قرار می گیرند.
- مگالاپلیسها از حداکثر درآمد و ثروت برخوردار هستند. بالا بودن درآمد و تمرکز شدید فعالیتهای اقتصادی و فرهنگی، تراکم شدید وسایل نقلیه را میان حوزه های مادرشهری مگالاپلیس سبب می شود.

- مگالاپلیس شمال شرقی ایالات متحده ، شامل نیویورک ، فیلادلفیا ، بوستون ، واشنگتن و بالتیمور ؛
- مگالاپلیس سواحل دریاچه‌های بزرگ آمریکا و کانادا ؛
- مگالاپلیس کالیفرنیا جنوبی ، شامل لس‌آنجلس و سان دیاگو ؛
- مگالاپلیس توکیو — یوکوهاما در ژاپن ؛
- مگالاپلیس راین — رور در آلمان .

## مگالاپلیسهای آمریکا



## مگالاپلیسهای آسیا

## مگااپلیسیهای اروپا

# LA MEGALOPOLE EUROPEENNE

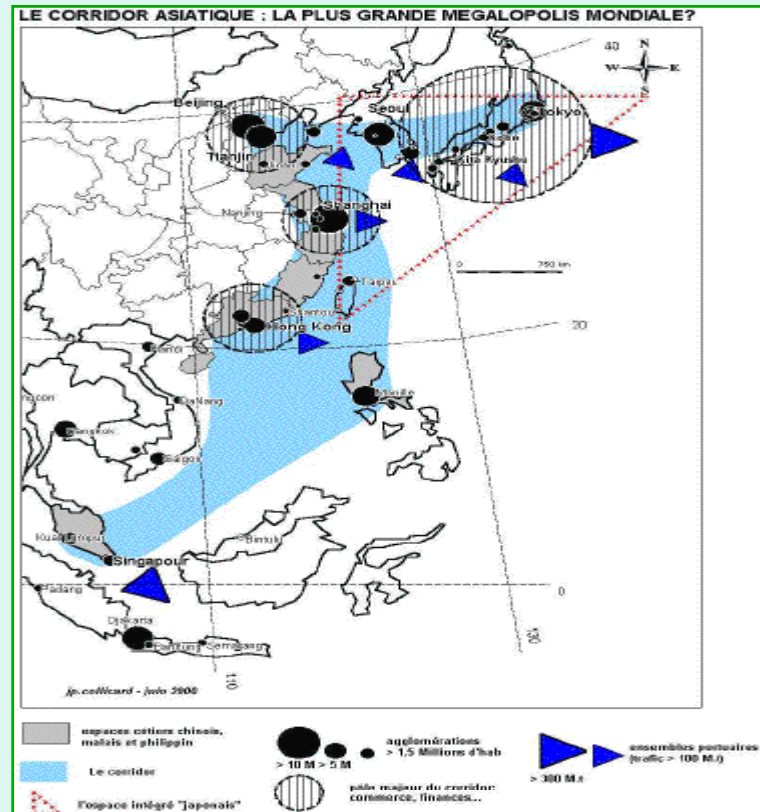
**L'EUROPE AUTOUR DE LA MEGALOPOLIS EUROPEENNE**

- Mégalopole
- Espace total
- Zone d'interface
- Système urbain hors la mégapole, en ses périphéries
- Système en développement ou périphérie

**Villes de :**

- 1<sup>er</sup> rang
- 2<sup>ème</sup> rang > 3 millions hab.
- 2<sup>ème</sup> rang < 3 millions hab.
- 3<sup>ème</sup> rang > 1 million hab.
- 3<sup>ème</sup> rang < 1 million hab.
- 4<sup>ème</sup> rang > 500 000 hab.
- 4<sup>ème</sup> rang < 500 000 hab.

© IUT de Montpellier - 2005



- اگر شهر را مانند موجودي زنده, در نظر بگيريم, بخش مركزي شهر به صورت قلب آن خواهد بود,
- آثار علائم و زخماي ناشي از حوادث تاريخي, مذهبي و فرهنگي در حساسترين بخش اين موجود زنده, به صورت شكنده و خردكننده ديده مي شود.
- نه تنها ظهور و پيدايش رويدادهاي سياسي, اقتصادي و اجتماعي در گسترش فعاليت, رشد, توقف و ركود آن موثر مي افتد, بلكه حوادث طبيعي نيز به شدت اين بخش را تحت تاثير قرار مي دهد.
- در ناحيه خاورميانه اين بخش كانون ظهور اولين تمدنهاي شهري بوده است.
- در قاره اروپا بخش مركزي شهرهاي لندن, پاریس و كلن همان مكانهايي است كه رومي ها در ايجاد و گسترش آنها موثر بوده اند.
- بخش مركزي شهر نيويورك را مهاجرين هلندي در اوایل قرن هفدهم هنگام ورود به آمريكا بنا نهاده اند.

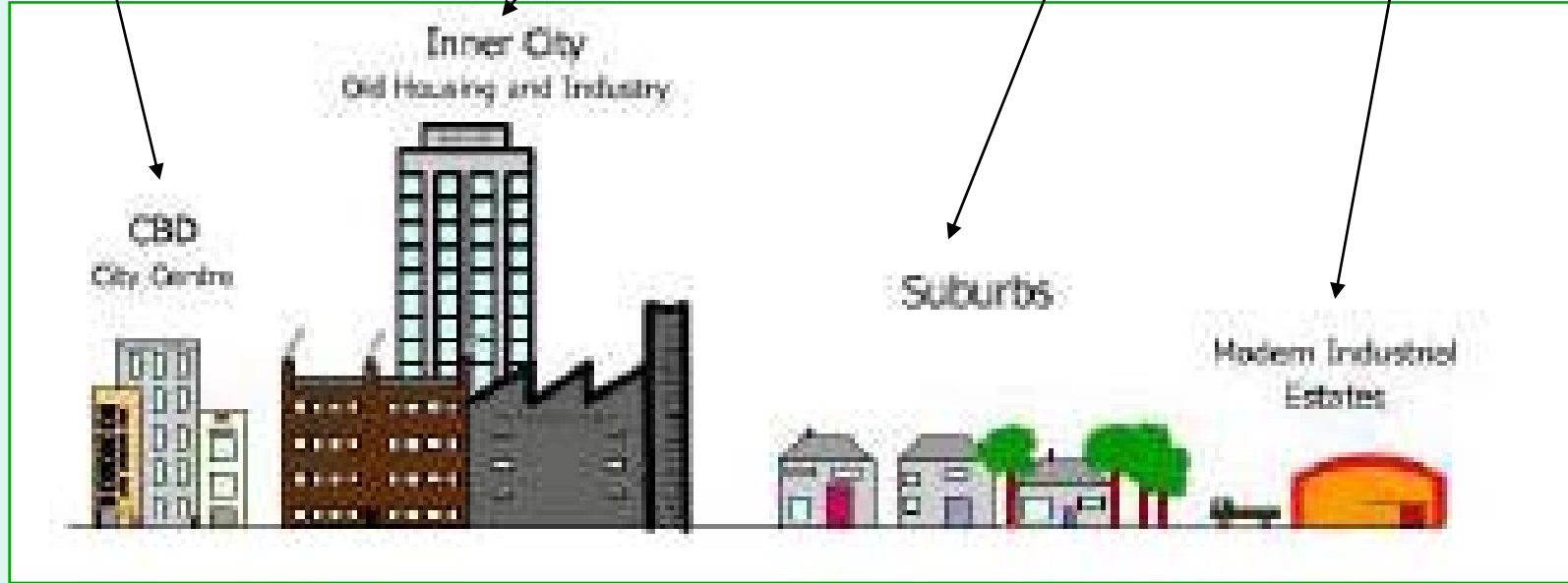
## اجزاء شهر

بخش مرکزی

مناطق داخلی

حومه های شهری

منطقه جدید صنعتی





## ویژگیهای بخش مرکزی شهر

- فعالیتهای اقتصادی و تجاری بخش مرکزی شهرها تحت تاثیر شرایط ناحیه‌ای، کشوری و گاهی جهانی قرار می‌گیرد.
- بخش مرکزی شهرها به‌ویژه شهرهای بزرگ، کانون اصلی معاملات تجاری، بانکی، مرکز بنگاه‌های حمل‌ونقل، بناهای تاریخی، تاترها، سینماها، هتل‌های قدیمی، مساجد و کلیساهای تاریخی است.
- در بخش مرکزی شهرها، تراکم جمعیت در ساعتهای معینی از روز به حداکثر ممکن می‌رسد، درحالی‌که در هنگام شب، این بخش از شهر خلوت است.
- بخش مرکزی شهرهای بزرگ غالباً خالی از واحدهای مسکونی است، یا تعداد محدودی از خانواده‌ها نسبت به چند دهه گذشته در آن زندگی می‌کنند.
- صنعت چاپ و نشر کتاب و مطبوعات از صنایع مهم بخش مرکزی شهرها محسوب می‌شود،
- یکی از کارکردهای این بخش وجود و گسترش بخش پذیرایی می‌باشد.
- کارکرد اداری از عوامل مهم حرکت مردم به سوی بخش مرکزی شهرها است.
- تراکم روزانه مردم، اتومبیل‌ها و وسایل نقلیه عمومی در بخش مرکزی شهرها، مسئله پارکینگ را به صورت یک مسئله حاد و پیچیده درآورده است.
- مهمترین کارکردهای بخش مرکزی کارکردهای اداری، عمده‌فروشی، خرده‌فروشی، بانکی و گذران اوقات فراغت است.
- در بخش مرکزی گاهی بخشهای مستقلی در سراسر یک خیابان و یا یک بازار به عرضه یک نوع کالا اختصاص دارد.

## تعیین محدوده بخش مرکزی شهرها

در تعیین حدود و مرزهای بخش مرکزی شهرها عوامل مهم عبارتند از:

- مشاهدات محلی
- نقشه شهر
- اطلاع از وضع تجارت، سازمانهای اداری و بخش خدمات.

## نمونه‌هایی از بخش مرکزی شهرها

- لندن. در بخش مرکزی شهر لندن، تاسیسات و اداره‌های دولتی، پارلمان، کلیسا، انتشارات و مطبوعات، خبرگزاریها، اداره‌های مالی و دارایی، بانکها، شرکت‌های بیمه، مراکز عمده‌فروشی، مراکز آموزشی دانشگاه لندن، برخی از موسسات تحقیقاتی، بخش صنایع ملی و اتحادیه‌های بازرگانی، هریک کارکرد ویژه‌ای دارند. این بخش قانون اصلی جهانگردان، مراکز پذیرایی و خدمات، قانون فرهنگ ملی، شبکه راه‌های ارتباطی و مرکز عمده خرید محسوب می‌شود.
- نیویورک. در بخش مرکزی شهر نیویورک، فعالیتهای مالی، اقتصادی، بورس، فعالیتهای بانکی و بیمه در سطح ملی و جهانی، نیروی انسانی زیادی را جذب کرده است. روزانه در حدود ۳ میلیون نفر برای انجام کار و فعالیتهای روزانه به این بخش مراجعه می‌کنند
- توکیو. بخش مرکزی شهر توکیو، شیبویا نام دارد این بخش یکی از هسته‌های فعال شهر و در انتهای خطوط اصلی راه‌آهن، ایستگاه‌های اتوبوس و مترو بوجود آمده است. مورفولوژی شیبویا را تاسیسات بزرگ حمل‌ونقل، ساختمانهای بلندمرتبه تجاری، اداری، فروشگاه‌های بزرگ، خیابانهای ویژه خرید، مراکز پذیرایی و بخش ویژه تفریحات شبانه تشکیل می‌دهد.
- بخش مرکزی شهرهای اسلامی. داری پنج مشخصه بازار، مسجد جامع، مشاغل عمده‌فروشی و خرده‌فروشی، سازمانها و موسسات دولتی و جایگاه میراث فرهنگ اسلامی است لذا، این بخش هم مرکز تجارت و خرید و فروش، هم عبادت و هم قانون فعالیتهای سیاسی، اجتماعی و علمی به شمار می‌رود.

## مفهوم حومه‌نشینی و حومه‌های شهری

حومه‌نشینی عبارت از تمرکززدایی مردم ، فرصت‌های اشتغال و خدمات از بخش‌های داخل يك شهر و مکان‌گزینی آنها در پیرامون منطقه ساخته شده شهری است.

از حومه تعاریفی به شرح زیر ارائه می‌شود:

- حوزه‌ای که غالباً به منطقه مسکونی اختصاص می‌یابد و در بیرون از شهر واقع است. يك حومه ممکن است به صورت يك روستا جلوه‌کند و یا يك شهر را شامل شود.
- بخش بیرونی یا پیرامونی يك شهر یا شهرک که اغلب به صورت منطقه مسکونی \_ خوابگاهی در می‌آید و به‌طور گسترده از نظر فرصت‌های اشتغال و خدمات به بخش مرکزی شهرها وابسته است.
- در پاره‌ای از کشورها ، حومه‌های شهری به بخش‌هایی گفته می‌شود که در خارج از محدوده خدماتی شهرداریها قرار دارد.
- وجه تمایز حومه‌ها با شهرهای اقماری این است که حومه‌ها تامین کننده نیروی کار شهری و مصرف کننده کالا و خدمات شهری هستند. در مقابل , شهرهای اقماری ، جذب کننده نیروی انسانی و تولید کننده کالا و خدمات می‌باشند.
- درجه وابستگی شهرهای اقماری به شهر مرکزی ، بسیار کمتر از حومه‌های شهری است.

- از قرن نوزدهم ، به دلیل نارسائی ها و آلودگی های بخش قدیمی شهرها ، حومه ها برای زندگی خانواده های طبقه ثروتمند و طبقه متوسط شهری انتخاب شد.
- تکامل تکنولوژی حمل و نقل ، این قبیل خانواده ها را به زندگی در حومه ها و دور از بخش مرکزی شهرها علاقمند ساخت.
- در قرن بیستم ، ورود اتومبیل شخصی به زندگی خانواده های شهری ، افزایش وسایل حمل و نقل عمومی و با توسعه واحدهای مسکونی بوسیله شرکتهای ساختمانی در مرزهای دهشهر ، حومه نشینی گسترش یافت.
- در نیمه دوم قرن بیستم ، احداث پارکهای اداری و پارکهای صنعتی ، حومه های با کارکردهای اداری و صنعتی را به وجود آورد.
- در نتیجه ، در این قبیل حومه ها ، خدمات رفاهی و تجاری مورد نیاز مردم تامین شد و در دسترس همگان قرار گرفت.

- هر طبقه‌اي از جامعه ، در حومه‌هاي ویژه‌اي زندگي مي‌کند زیرا انتخاب نوع حومه‌ها ، مستقیماً با درآمد خانواده‌ها بستگي دارد. مهم‌ترین عامل در توسعه حومه‌هاي طبقاتي اتومبیل شخصي بود.
- در اغلب موارد اعتبار اجتماعي و فرهنگي حومه‌هاي شهري ، از مناطق مسکوني داخل شهرها بیشتر است.
- در اغلب حومه‌ها ، فضاي سبز و فضاي آزاد به میزان کافي در دسترس حومه‌نشینان قرار دارد و تراکم واحدهاي مسکوني کمتر از شهرها است. البته حومه‌هاي طبقات کم درآمد و حومه هاي قومي از این قاعده مستثني مي باشند.
- نسل جوان به علت شرایط محيطي که حومه ها دارند ، سکونت در آنها را بر اقامت در داخل شهرها ترجیح مي دهد. در مقابل، افراد کهنسال سعی دارند همواره در کنار دوستان ، اقوام و مجاورت محل شغلي خود زندگي کنند.

## نظرات مخالفان حومه‌های شهری

- حومه‌ها بیش از آنکه دوست داشتني جلوه کنند در انسان بي ميلي ايجاد مي کنند ؛
- همه حومه ها يكدست مي نمايند ؛
- ساكنين آنها پيرو سنتهاي قديمي و محافظه كار هستند ؛
- حومه‌ها بي تحرك به نظر مي رسند ؛
- به صورت مركز كودكان در آمده اند ؛
- در اغلب آنها ، زنان مسلط بر امور هستند ؛
- حومه‌ها ضد فردگرائي عمل مي كنند.

## عوامل موثر در توسعه حومه‌ها

- احداث بزرگراه‌ها ؛
- عامل اتومبیل ؛
- عامل تلفن ؛
- آلودگی محیط‌های شهری ؛
- جدائی‌گزینی طبقاتی .



- منطقه باریک در فاصله میان شهر و نواحی روستائی اطراف آن
- این منطقه تحت تاثیر عوامل مختلف شهر و روستا قرار دارد
- منطقه تحول میان شهر و زمینهای نواحی کشاورزی

## مشخصات منطقه دهشهر

- در مرزهای دهشهر ، روستائیان کمتر از شهرنشینان فعالیت دارند.
- بخشی از زمینهای شهر و روستا ، همزمان مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد.
- فاقد بسیاری از زیرساختها شهری مثل فاضلاب ، آب تصفیه شده ، و خیابان است.
- در این منطقه ، استادیومهای ورزشی ، فرودگاهها ، ترمینالهای مسافربری ، دانشگاه‌ها و تاسیسات فاضلاب شهرها احداث می‌شود.
- در پاره ای موارد ، وجود کارخانه‌های بزرگ و کوره‌های آجرپزی نشان دهنده منطقه دهشهر است.
- در اطراف برخی از شهرها ، در این منطقه برای ساکنین شهرها ، محصولات لبنی ، تره‌بار ، میوه و گوشت تهیه می‌شود.
- مرزهای این منطقه ناپایدار است.

مفهوم روستا شهر به سه نوع پدیده شهری با توجه به فرایند بوجود آمدن آنها اطلاق می شود:

- سکونتگاه روستایی که به علت تمرکز و تراکم جمعیت در آن ، از نظر جمعیتی معیار شهرشدن را پیدا می کند، ولی هنوز اکثریت جمعیت ، شاغل در فعالیتهای کشاورزی هستند. این نوع روستاشهرها معمولاً خودکفا هستند ؛
- نوع دیگر روستاشهر در نتیجه توسعه شهری و قرار گرفتن روستاهای نزدیک و پیرامونی شهرها در محدوده خدمات شهری بوجود می آیند. در واقع روستاها در روند توسعه شهری، در شهر جذب می شوند. در این وضعیت این بخش از شهر از نظر ویژگی های اجتماعی ، فرهنگی و اقتصادی هنوز خصوصیات روستایی را دارد ؛
- در سومین نوع ، در بخشی مسکونی از شهر (اغلب در مرکز شهر یا پیرامون آن) که محل جذب و تجمع افراد مهاجر با خصوصیات فرهنگی ، نژادی و قومی مشابه در شهر است ، توجه به سنتهای روستایی و قومی ، شکل متفاوتی از زندگی با دیگر مناطق شهر را بوجود می آید که به این بخش روستاشهر می گویند.

## مفهوم حاشیه‌نشینی و حاشیه‌نشینان شهری

- نوعی شیوه زندگی متفاوت با سه شیوه رایج زندگی یعنی شهرنشینی، روستانشینی و زندگی ایلاتی که ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی مخصوص به خود و بافت فیزیکی معینی دارد.
- در شهرها، حاشیه‌نشین کسی است که در شهر ساکن است ولی به علل مختلف نتوانسته جذب نظام اقتصادی شهر شود و از خدمات شهری استفاده کند.
- بعلاوه، مفهوم حاشیه‌نشینی شهری توصیف کننده وضع زندگی تمام کسانی است که در جامعه شهری ساکن هستند ولی از نظر درآمد، بهره‌گیری از خدمات و امکانات در شرایط مطلوبی به سر نمی‌برند.
- فرهنگ حاشیه‌نشینی بازتاب شیوه زندگی طبقات پایین اجتماع است که معمولاً به عنوان فرهنگ فقر شناخته شده و در محله‌ها یا کوچه‌های کثیف يك شهر با مساکن انحطاط‌یافته و غیرمعمولی دیده می‌شود

## فرایند ایجاد حاشیه‌نشینی

- در تبیین فرایندهای موثر بر ایجاد حاشیه‌نشینی باید به تغییرات بنیادی در زمینه فعالیت‌های اقتصادی و روابط اجتماعی در جامعه روستایی، شهری و یا ایلاتی و عشایری اشاره کرد
- این تغییرات باعث می‌شوند مازاد نیروی انسانی به مراکز بزرگ شهری که جایگاه تراکم و تمرکز ثروت جامعه است، سرازیر شود.
- در این مقطع، شهرها که امکانات کافی برای جذب این نیروی انسانی مازاد را ندارند، آنها را پس زده و به حاشیه یا جایی می‌رانند که حداقل امکانات عرضه می‌شود.
- بنابراین زمانی که مردم فاقد امکانات، از انزوا گریخته و به حاشیه‌نشینی در شهرها روی می‌آورند، در حقیقت نوعی زندگی را انتخاب می‌کنند که فلاکتی دیگر است.
- تمرکز این مردم در کانون‌هایی با شکل فیزیکی خاص که با فرم مساکن متعارف شهری متفاوت است، ایجاد کننده منطقه یا مناطق حاشیه‌نشین است.

## مشخصات ساخت و بافت فیزیکی مناطق حاشیه‌نشین

- واحدهای مسکونی رو به ویران و فرسوده
  - تجهیزات ناقص و فاقد ابتدائی‌ترین و ساده‌ترین وسایل بهداشتی ، خدماتی و فرهنگی
  - تسلط فرهنگ فقر و جدایی‌گزینی توده‌ای مردم روستایی از جامعه شهری ؛
  - شهرک‌های چسبیده به شهر با مواد و مصالح کم دوام ساختمانی ؛
  - گوشه‌گیری مردم آن از زندگی شهری ؛
- حاشیه‌نشینی اصطلاح مترادفی به نام زاغه‌نشینی دارد. این اصطلاح اشاره به نوعی مسکن دارد که حاشیه‌نشینان در آن زندگی می‌کنند.
- زاغه‌نشینی در رابطه مستقیم با کمبود زمین شهری و مسکن است.
  - مناطق زاغه‌نشین دارای جمعیت متراکم و در هر اتاق آنها سه نفر و بیشتر زندگی می‌کنند
  - مهمترین ویژگی مناطق زاغه‌نشین، نوع ساختمان خانه‌ها و بافت فیزیکی آنها است که به اشکال زاغه ، آلونک ، کپر ، زیرزمین ، چادر و اتاق حلبی معروف هستند.

## عوامل موثر در مهاجرت‌های روستایی

- رشد سریع جمعیت و وسعت‌یابی ابعاد خانواده‌های روستایی
- محدود بودن میزان آب و خاک در روستاها
- مشکل تامین معیشت روزمره خانواده‌های روستایی که دارای فرزندان بیشتری هستند
- عدم دسترسی به فرصت‌های اشتغال ، عده‌ای از جوانان روستایی
- در اروپا ، کاهش میزان مرگ و میر به همراه کاهش زاد و ولد سنتی و گرایش به میزان زاد و ولد متوسط با.
- رشد جمعیت و مهاجرت به مستعمرات وسیع اروپایی
- انباشت سرمایه و امر توسعه ، همراه با تجمع همه ثروت‌ها و درآمدها در شهرها
- فرصت‌های آموزشی و تحصیلاتی. و عدم رغبت جوانان روستایی برای بازگشت به روستا بعد از پایان تحصیلات ، به علت فقدان فرصت‌های اشتغال برای آنها

## تغییرات اجتماعی ، اقتصادی و سیاسی ناشی از مهاجرت‌های روستائی

- مهاجرت‌های روستائی ، با توزیع مجدد جمعیت ، اقتصاد ملّی را تحت تاثیر قرار می دهد.
- روستاها ، با مهاجرت‌های روستائی ، نیروی کارآمد خود را از دست می دهند و در صورت مهارت داشتن مهاجرین ، این جریان به نفع جامعه شهری است. در غیر این صورت ، شهرها تحت فشار قرار می گیرند.
- اغلب مهاجرین روستائی به سرعت در مشاغل غیر حرفه‌ای جذب می شوند. در شهرها ، نحوه اشتغال و یا بیکاری آنها ، بدتر از اشتغال و میزان بیکاری خود شهر نیست.
- اشتغال دائمی مهاجرین روستائی ، بامدت زمان اقامت آنها در شهر مرتبط است.
- مهاجرین روستائی از نظر تامین زندگی و ادامه حیات در شهر اطمینان خاطر بیشتری دارند.
- در کشورهای جهان سوم ، تحوّل در شرایط اقتصادی و یا کاهش میزان بیکاری در مرحله اول ، شهرهای بزرگ را شامل خواهد بود. این موضوع را مهاجران روستایی درك می کنند.
- مهاجرین روستائی اشتغال ناقص و موقّتی در شهرها ، را سودمندتر از اشتغال ناقص در روستاها می دانند.
- شتاب مهاجرت‌های روستائی به شهرها ، سبب توسعه شهری نسنجیده و ناموزون می شود.



# Pull Factors

Countryside

مناطق روستايي

شغل

آموزش بهتر

مسكن

امكانات درماني و

بهداشتي بهتر

اميد به آينده بهتر

درآمد و ثروت بيشتر



City

شهر

## ویژگی‌های شهرهای جهان سوم

- شهرهای جهان سوم دارای دوگانگی در مورفولوژی شهری هستند
  - در شهرهای جهان سوم امروزه عامل اقتصادی تعیین کننده اکولوژی اجتماعی شهرها است
  - شهرهای جهان سوم دارای اقتصاد دوگانه‌ای هستند
  - از نظر تاریخی، جریان شهرنشینی در کشورهای جهان سوم شتابان، زودرس و روندی غیرعادی داشته است.
- امروزه افزایش جمعیت شهرها همه مسائل این کشورها را تحت تاثیر قرار داده است.

- در اغلب نواحی جغرافیایی، رفتارها، نگرشها و عقاید اجتماعی—سیاسی مردم شهر تحت تاثیر محله مسکونی، نوع اشتغال، سن و ساخت اجتماعی—اقتصادی خانواده‌ها قرار می‌گیرد.
- چنانچه در امر انتخابات، رای مردم به احزاب سیاسی نیز از شرایط اجتماعی—اقتصادی فضای شهری تاثیر می‌پذیرد.
- برابر تحقیقات انجام شده، در شهر پاریس هنگام انتخابات، به سبب تسلط طبقه متوسط در شهر، جناح راست همیشه رای بیشتری بدست می‌آورد.
- در کمونهای اطراف پاریس (محل زندگی طبقات کارگری) احزاب چپ رای بیشتری کسب می‌کنند. این منطقه بنام کمر بند سرخ خوانده می‌شود.

## آسیب شناسی اجتماعی و فضای شهری

- میان کیفیت مسکن و رفتارهای انسانی (مانند خودکشی، نارسایی های روانی، الکلیسم، میزان طلاق، انحرافات و کجروی ها و سرانجام مرگ و میر کودکان) رابطه مستقیمی وجود دارد.
- کیفیت مسکن و غیراستاندارد بودن آن بازتابی از شرایط اجتماعی\_اقتصادی خانواده ها می باشد.
- میزان مرگ و میر کودکان و کیفیت تسلط امراض در خانواده ها به عواملی همچون فقر و ثروت، کیفیت مسکن، شرایط بهداشت و درمان بستگی دارد.
- در سال ۱۸۳۲ میلادی در شهر لندن، میزان مرگ و میر ناشی از شیوع مرض وبا در محلات ثروتمند نشین با مسکن مطلوب و بهداشت کافی بسیار کمتر از مرگ و میر در محلات فقیرنشین بود.
- مسکن سالم و دسترسی به درمان و بهداشت مورد نیاز می تواند از ابتلاء خانواده ها به انواع امراض جلوگیری کند و مرگ و میرهای غیرطبیعی را از بین ببرد.

## موقع مطلق شهرها

- موقع مطلق يك شهر ، از محيط طبيعي آن تاثير مي پذيرد. ساختمان زمين شناسي شهر ، توپوگرافي آن ، شيب زمين ، سطح ايستائي آب از جمله عوامل طبيعي به شمار مي روند. ويژگيهاي موقع مطلق شهر ، در دوره هاي باستاني و ماقبل صنعتي ، بيشتر از امروز در سرنوشت شهر و مردم آن دخالت داشته است ، زيرا ، در آن دوره ها ، موقع مطلق شهر ، امكانات دفاعي ، تامين آب مشروب مردم و تهيه مواد غذايي مصرف شهر را فراهم مي ساخت.

## موقع نسبي شهرها

- موقع نسبي يك شهر ، نسبت به شرايط پيراموني ، شهرها و سکونتگاهها ارزيابي مي شود. موقع مطلق و موقع نسبي از نظر علل تولّد شهر و ارتباط آن با ساير شهرها در سيستم شهري بسيار مهم مي باشد.

پایان فصل دوم

## فصل سوم

تاریخ شهرنشینی و جغرافیای تاریخی شهر

- آشنائي با چگونگي ايجاد پديده شهر و سکونتگاه‌هاي شهري
- آشنائي با نظريه‌هاي مختلف در باره پيدايش نخستين شهرها
- آشنائي با مورفولوژي شهرها در دوره‌هاي مختلف تاريخي
- آشنائي با سير تکويني شهر در دوره‌هاي مختلف تاريخي
- آشنائي با عوامل محيط طبيعي موثر در تکوين شهر
- آشنائي با مشخصه‌هاي اجتماعي\_اقتصادي شهر در دوره‌هاي تاريخي



- ✓ تبیین چگونگی یکجانشین شدن انسان و ایجاد نخستین شهرها
- ✓ تشریح پایگاه‌های تفکر در منشاء پیدایش شهرها
- ✓ تشریح و مقایسه نظریه‌ها در منشاء پیدایش شهر
- ✓ توصیف نواحی پیدایش شهرهای اولیه و چگونگی شکل‌گیری آنها
- ✓ تشریح چگونگی گسترش شهرگرایی و ایجاد شهرهای باستانی در حوضه مدیترانه
- ✓ تشریح ساخت شهرها در یونان و روم باستان
- ✓ توصیف شهرنشینی و زندگی شهری در قرون وسطی و عوامل موثر در ساخت شهرها
- ✓ تشریح عوامل موثر بر مورفولوژی شهرها در دوره رنسانس
- ✓ تشریح ، توصیف و مقایسه شهرهای دوره ماقبل صنعتی
- ✓ تشریح و توصیف مورفولوژیک شهرهای صنعتی و نقش آنها در پیدایش تفکرات سیاسی
- ✓ تحلیل چگونگی ایجاد ، گسترش ، ساخت و سیمای مورفولوژیک شهرهای استعمار زده
- ✓ تشریح مشخصات ، عوامل و عناصر تشکیل دهنده شهرهای اسلامی
- ✓ تشریح مشخصات شهرهای فراصنعتی

## پیدایش حیات روی کره زمین

- زمین‌شناسان سن کره زمین را حدود ۴/۵ میلیارد سال برآورد می‌کنند.
- در آغاز، به علت دمای بسیار زیاد سطح کره زمین، امکان پیدایش حیات وجود نداشته است.
- بعد از حدود ۲ میلیارد سال، دمای سطح اقیانوس‌ها چند درجه‌ای از دمای جوش آب پائین‌تر آمد و اولین اشکال حیات به صورت اسیدهای آمینه و تک هسته‌ای، آلگها و باکتریها پیدا شدند.
- انسان‌شناسان پیدایش موجودات انسان‌نما بر روی کره خاک را به حدود چهار میلیون سال قبل مربوط می‌دانند،
- براساس فسیل‌های بدست آمده، پیدایش انسان هوشمند را می‌توان به حدود ۲/۵ میلیون سال قبل نسبت داد.

## تاریخ سکونت روی کره زمین

- انسان‌های اولیه در يك جا زندگی نمی‌کرده‌اند. آنها به مواهب طبیعی در دسترس وابسته بودند.
- میوه چینی، شکار و ماهیگیری راه‌های گذران زندگی انسان‌های اولیه به شمار می‌آمدند.
- حیات انسان‌های اولیه تا حدود ۱۵ الی ۱۰ هزار سال قبل ادامه داشت و عصر حجر قدیم (پالئولیتیک) نامیده می‌شود.
- اساس سکونتگاه انسان‌های اولیه را زندگی بر روی درختان و غارنشینی تشکیل می‌داده است.
- انسان عصر حجر قدیم با روی آوردن به زندگی خانوادگی، گروهی و قبیله‌ای بتدریج سکونت در اقامتگاه‌های فصلی بوجود آمده در کنار رودها، باتلاق‌ها و خلیج‌های کوچک را انتخاب نمود.
- سنگواره‌های يك ساختمان کلبه مانند در تانزانیا (افریقا)، شاعدي بر استفاده انسان از آن در حدود ۸/۱ میلیون سال قبل است.

## ایجاد سکونتگاه‌های روستایی

- در حدود ۱۵ تا ۱۲ هزار سال قبل ، در نواحی با آب‌وهوای مساعد و خاک حاصلخیز ، پرورش گیاهان و تولید اولین محصولات کشاورزی و اهلی کردن حیوانات ، انجام شد.
- این تحولات محیطی منابع ذخیره غذایی را برای ادامه حیات انسان فراهم ساخت و زمینه را برای ایجاد سکونتگاه‌های روستایی فراهم آورد.
- تکمیل سیستم آبیاری، اختراع چرخ، وسایل کشت محصول و امکانات انبار کردن محصولات بر اعتبار روستاها افزود.
- در این دوره واحدهای مسکونی و انبارهای روستایی از گل ساخته می‌شد و در هر یک از روستاها بین ۶ تا ۶۰ خانوار زندگی می‌کردند.
- هر یک از این خانوارها خدای مخصوص، معبد مخصوص و گورستان مخصوص خود را داشتند. بدین ترتیب سکونتگاه‌های روستایی و دائمی بین هزاره نهم تا چهارم قبل از میلاد در تمدن بشر ظاهر شد.

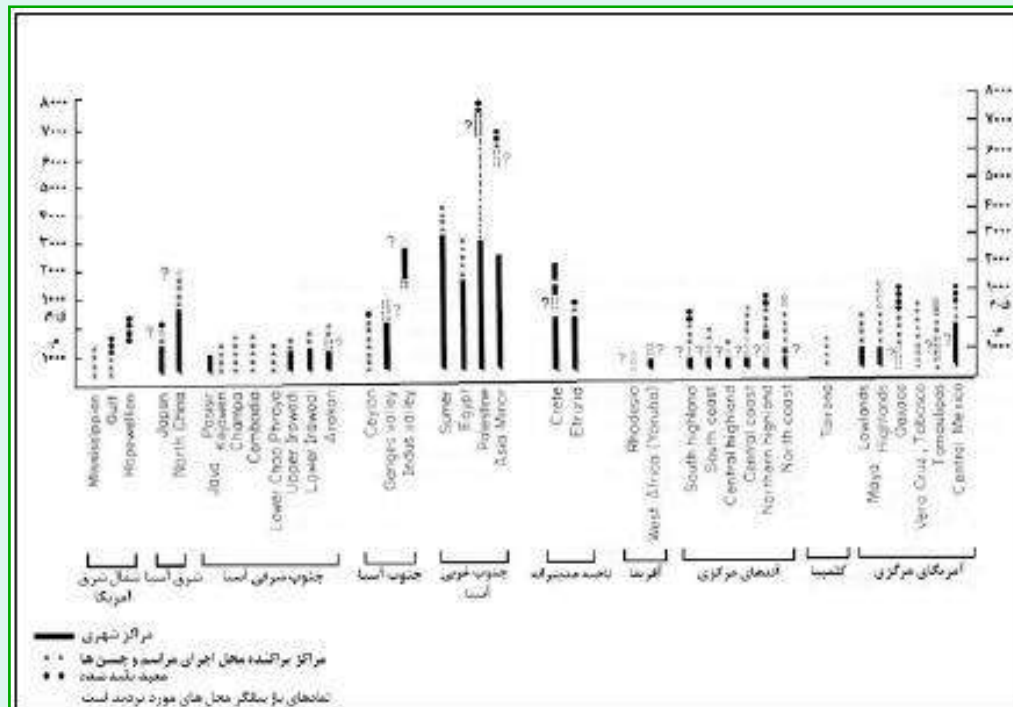
## ویژگی های سکونتگاه های شهری اولیه

افزایش ارتباط و همکاری روستاها و اهمیت یافتن برخی روستاهای مرکزی، شکل تازه ای از سکونتگاه های انسانی به صورت شهر را بوجود آورد.

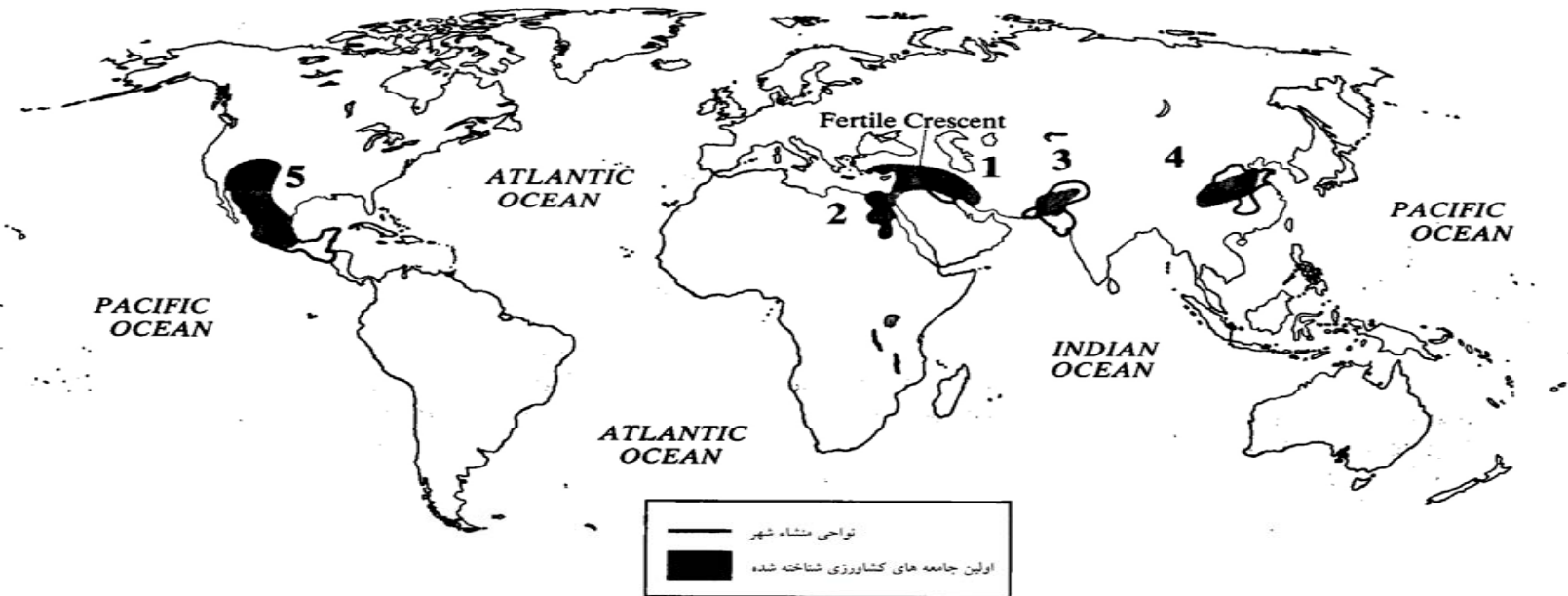
- شهرهای اولیه جمعیت زیادی نداشتند، جمعیت آنها بین ۲ تا ۲۰ هزار نفر در نوسان بود
- به صورت جزیره ای در میان نواحی روستایی—کشاورزی بوجود آمده بودند.
- مردم شهر بر پایه شغل خود قشربندی می شدند و از نظر سازمان کاستی نیز هر فردی به طبقه معینی تعلق داشت.
- روحانیون و جنگجویان در راس جامعه، بازرگانان و صاحبان صنایع دستی در سطح بعدی و روستائیان، خدمتکاران خانه ها، دریانوردان و بردگان آزاد شده در آخرین سطح قرار می گرفتند.

## هسته‌های اولیه شهرنشینی

- جنوب غربی آسیا ،
- آمریکای مرکزی ،
- پرو ،
- هند ،
- چین .



## نواحی منشأ نخستین شهرها

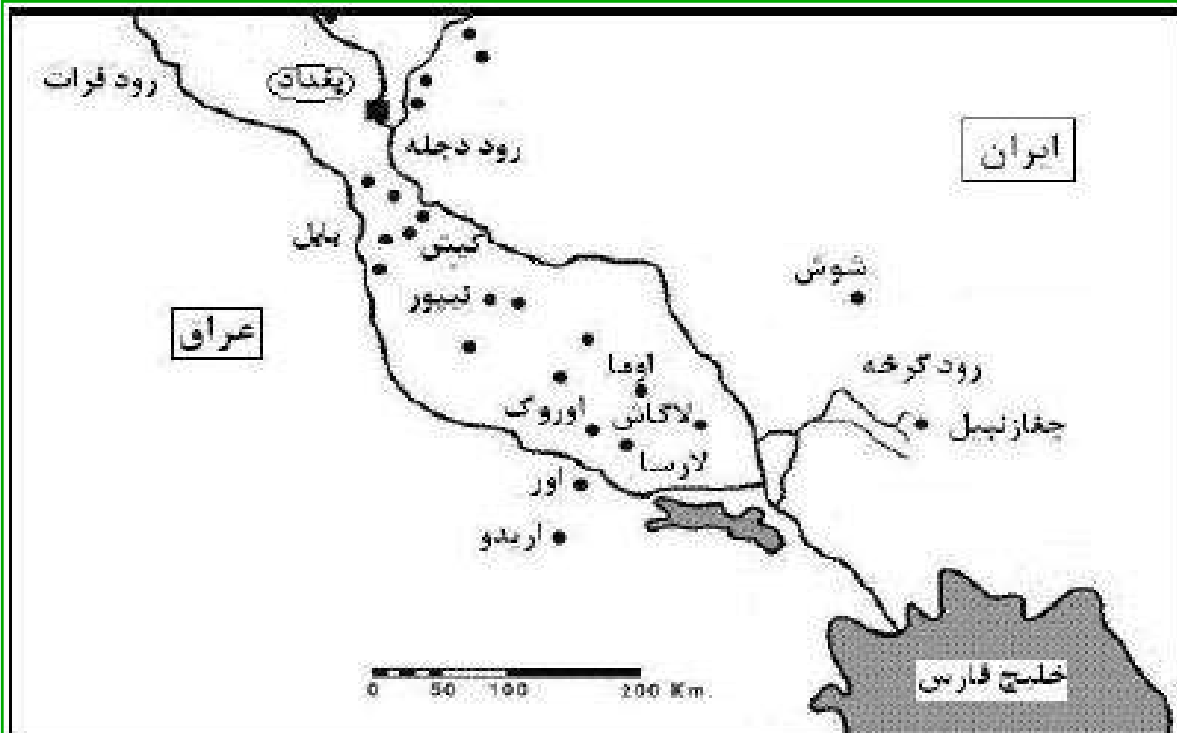


## شهرهاي اوليه در ناحيه بين النهرين

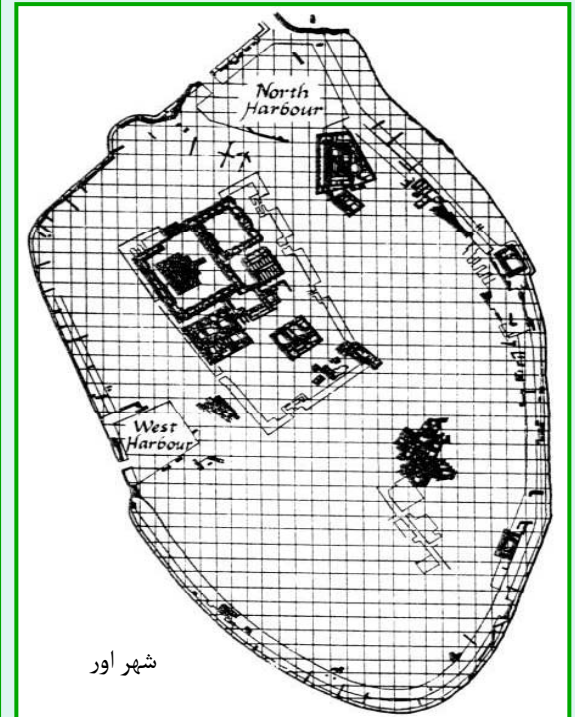
- در حدود ۳۵۰۰ سال قبل، در جنوب غربي آسيا در ناحيه بين النهرين براي اولين بار در تاريخ بشر مجموعه‌اي از روستاها با جمعيت بين ۲۰۰ تا ۵۰۰ نفر شکل گرفت که هسته‌هاي اوليه نخستين شهرها را تشكيل دادند.
- در اين ناحيه شهرهاي اوليه مانند، اريدو، کيش، اور، لاگاش و نيبور از تکامل تدريجي روستاهاي اوليه پديد آمدند که به صورت دولتشهر اداره مي‌شدند و داراي زبان و مذهب يکسان و سازمان اجتماعي تکامل يافته‌اي بودند.
- شهرهاي اوليه در مرکز مجموعه روستاها و زمين‌هاي کشاورزي قرار داشتند و مازاد توليد روستاهاي اطراف در آنجا مبادله مي‌شد.
- در اغلب شهرها طبقه روحاني بر ساخت اجتماعي شهر حاکم بود و امور ديني و اقتصادي شهر را رهبري مي‌کرد.
- در اين شهرها فقط سه تا چهار درصد جمعيت ناحيه سکونت داشتند. معابد و قصرها از ساختمانهاي اصلي شهر به شمار مي‌آمدند ليکن معابد هم از نظر کالبد و هم از نظر کارکرد و نقش مهمترين عنصر شهري محسوب مي‌شدند.



## شهرهای اولیه در ناحیه بین‌النهرین



نقشه ۱-۳. موقعیت مراکز شهری اولیه در ناحیه بین‌النهرین



شهر اور

## شهرهای اولیه در نواحی رود نیل ، رود سند و آناتولی

- در دره رود نیل، مصر ، شهرهایی مانند ممفیس و تب بین هزاره سوم و چهارم قبل از میلاد و
- در دره رود سند، هند، شهرهای موهنجودارو و هاراپا حدود ۲۵۰۰ سال قبل از میلاد با گسترش پاره‌ای از نوآوریهای تمدن شهری از بین‌النهرین در حوزه‌های حاصلخیز شکل گرفتند.
- شهر هاراپا دارای دو خیابان شرقی— غربی و سه خیابان شمالی— جنوبی با عرض در حدود یازده متر بود. شهر دوازده چهارراه داشت که کوچه‌های فرعی از آنها منشعب می‌شد.
- بیشتر واحدهای مسکونی و همچنین طرح آبرسانی شهر بطور منظم و با معیارهای علمی آن زمان ایجاد شده بودند.
- در بخش مرکزی شهر هاراپا سازمانهای اداری و مذهبی شهر فعالیت داشتند، بخش ویژه‌ای از شهر برای محله کارگرنشین تعیین شده بود و شهر با دیوارهایش يك واحد مستقل را در ناحیه تشکیل می‌داد که جملگی بیانگر بالندگی تفکر شهرسازی در این شهر و نظایر آن است.
- شهر چاتال‌هیوک در آناتولی ، ترکیه ، که منشاء وجودی آن را ( بعضاً به عنوان اولین شهر) به ۹۰۰۰ سال پیش نسبت می‌دهند ، از دیگر شهرهای اولیه به شمار می‌آید.

## عوامل توسعه و نابودي شهرهاي اوليه

- ساخت اجتماعي
- تكنولوجي
- آتش سوزي
- شيوع امراض
- هجوم قبائل
- هجوم دشمنان
- فقر
- آلودگي
- تراكم شديد جمعيت

## ساخت شهرهاي اوليه ؛ دولتشهرهاي سومري

- واحدهاي كوچك سياسي نسبتاً مستقل و خودگردان بودند
- مذهب و زبان مشترك داشتند
- از نظر اقتصادي نيز به يكدیگر وابسته بودند.
- نمونه مشخص اين شهرها ، دولت شهرهاي اور ، لاگاش ، نيبور ، اريدو و كيش ، بودند.
- هر واحد شهري در اين دوره شامل شهر و اراضي حومه آن و گاهي چند شهر كوچك ، روستا و آبادي مي شد.
- مركز هر واحد شهري ، خود شهر بود و بخش هاي مختلف آن را بندر ، كانال ، معابد ، واحدهاي مسكوني ، كارگاه ها ، مغازه ها و مراعات اطراف تشكيل مي داد.

نظام سياسي دولت شهرهاي سومري را مردم سالاري بدوي گفته اند که بر سه دستگاه و به شرح زیر استوار بود:

۱. مجمع عمومي شهر. قدرت سياسي را در دست داشت. تمام امور مهم اجتماعي بعد از تصويب مجمع عمومي شهر انجام مي گرفت. قوانين جامعه دولت شهري بيشتر خصوصيات محلي داشتند.
۲. شوراي معتمدین. امور روزمره جامعه شهري را اداره مي کرد.
۳. حاکم شهر. حاکم شهر هيچگاه قدرت مطلق و فطرت استبدادي نداشت و نمي توانست به دلخواه خود رفتار کند.

۱. اندازه جمعیتی.
۲. ساختار جامعه.
۳. سرمایه عمومی.
۴. نگارش و علوم.
۵. تجارت.

## عوامل شناخت شهر از روستا در آغاز تمدن بشري

- ارتباطات تجاري ؛
- برج و بارو و استحکامات ؛
- وجود يك بازار ؛
- دارا بودن يك دادگاه با بعضي قوانين ويژه ؛
- وجود شيوه‌اي از تعاون و همكاري ؛
- حاكميت شيوه دولتشهري, يا دارا بودن يك نقش نسبتاً مستقل.

## پایگاه‌های تفکر در منشاء پیدایش شهرها

- جبرگرایی جغرافیایی ،
- پخش گرایی ،
- تکامل.



- فردريك راتزل از پایه گذاران آن به شمار مي رود،
- متمدن ترين شكل سكونتگاه بشري محصول عوامل طبيعي ویژه است
- اراضي پست رودخانه‌اي خاور نزديك محيط خاصي را ايجاد کرده که مازاد حاصل از کشت محصولات و پرورش حيوانات، بنيانهائي براي زندگي شهري فراهم آورده است.

- از علم مردم‌شناسی و کرسی باستان‌شناسی در درون آن منشاء گرفته است.
- ارتباط نزدیکی با محیط‌گرایی دارد.
- خصلت‌هایی که بواسطه تسلط يك محیط خاص ایجاد شده‌اند، ابتدا به نواحی مجاور و سپس به مکان‌های دورتر دارای شرایط طبیعی متفاوت گسترش پیدا می‌کنند.
- مشابهت‌های فرهنگی در محیط‌های متفاوت باهم به این طریق تبیین می‌شود.
- شهر يك پدیده مستقل در محیط مشخص اراضی پست رودخانه‌ای خاورمیانه بوده، ولی متعاقباً به طرف شرق به سوی دره رود سند و به طرف غرب به سوی حوضه مدیترانه، جزیره کرت، و سپس در امتداد آن به یونان و روم گسترش یافته‌است.
- با تاسیس مهاجرنشین‌های یونانی و توسعه امپراطوری روم، زندگی شهری به درون اروپا آمد.

## پایگاه تفکر تکامل سکونتگاه‌ها

- اشکال پیچیده، توسعه‌هایی از اشکال اولیه ساده هستند که با روالی ساده و مرتب در مراحل بعدی بوجود می‌آیند.
- مردم شناسان معاصر دوره‌های کاملاً تعریف‌شده‌ای را ارائه می‌کنند که در آنها تاریخ نوع بشر از وحشی‌گری تا بربریت و سپس تمدن معنی و تفسیر می‌شود.
- این دوره‌ها با خود انواع سکونتگاه را داشتند.
- اگر مقطع دره یک رود را بصورت یک مدل فضایی در نظر بگیریم، تغییرات از زندگی مبتنی بر شکار و چوب‌بری در دورترین نقاط در دسترس دره، جاییکه فقط کمپ‌های موقت وجود دارند تا دهکده‌ها و روستاها در دامنه‌های پائین‌تر جاییکه اراضی هموارتر می‌شوند و به زیر کشت می‌روند و سرانجام در دلتای رود، شکل نهایی یعنی زندگی در شهری کوچک دیده می‌شود.
- زمان و فضا هر دو نمایشگر الگویی از همگرایی در شهر هستند، جاییکه در طول زمان تمدن در آن شروع می‌شود و تغییرات ساخت فضایی در آن نمود پیدا می‌کند.

- نظريه جامعه آبي (هيدروليک) با بنیان هاي زیست محيطي براي شهرگرايي ؛
- نظريه اقتصادي يا گسترش شهر پيرامون بازارها ؛
- نظريه نظامي يا گسترش شهر پيرامون نقاط قوي دفاعي ؛
- نظريه مذهبي يا گسترش شهر پيرامون معابد, عبادتگاه‌ها و زیارتگاه‌ها.

## نظريه جامعه آبي (هيدروليک)؛ مفهوم مازاد توليد

- تمدن واقعي فقط در مناطقي که داراي اقليم مساعد و خاک حاصلخيز بوده اند ، ظاهر شده است.
- در اين شرايط محيطي، توليد مازاد به انسان اين امکان را مي دهد تا فارغ از هر نوع مشکلاتي براي بقا و صرف همه انرژي و فکر خود ، آنچه را براي رفاه و پيشرفت لازم داشته و بطور طبيعي در سرزمين او يافت نمي شده از طريق مبادله و دادوستد بدست آورد.
- در دوره نئوليتيک جديد اين شرايط بايد در نواحي وسيع وجود داشته باشد و بتواند جمعيتي زياد را در بر گيرد.
- اين جمعيت کم کم به مشاغل تخصصي گرايش پيدا کرده به توسعه اجتماعي مي رسند. به اين ترتيب شهرهايي به وجود آمده و سير تمدن راه تکامل را مي پيماید.
- شرفت در کشاورزي و بوجود آمدن مازاد توليد ، تا حد زيادي نتيجه آبياري يا تغيير شيوه کشت از ديم يا باراني به آبي بوده است.
- نظام آبياري خود بوجود آورنده الگويي از نظام کنترل ديوان سالاري اداري پيچيده است ، و يك نظام اداري از مشخصه هاي يك شهر است. نتيجه اينکه تغيير اجتماعي ضرورتي اداري پيدا مي کند

## نظريه اقتصادي ؛ شهر بعنوان مكان بازار

- تفسير اول بنام تفسير تجاري ، شهر را محصول تجارت راه دور مي داند ،
- تفسير دوم به نام مازاد ، شهر بعنوان مركز ايجاد شده در يك ناحيه جغرافيايي است تا فرايندهاي مبادله را در داخل آن تنظيم و مركزيت بخشد.
- در خط تصويري هيروگليف نماد شهر، علامت بعلاوه يا ضربدر در داخل يك دايره بوده است. علامت بعلاوه نشان دهنده محل تلاقي راه ها در مكان بازار است،
- شكل گيري بسياري از شهرهاي قرون وسطي در اروپا در قلمروي تجاري آنها جستجو شده و تمدن انساني را زاده غريزه تجاري بشر مي داند.
- حدود ۹۰۰۰ سال قبل از ميلاد، تجارت محلي با گروه هاي شكارچي باعث پيدايش شهرهايي مانند چاتال هيوك در آناتولي تركيه شده است.

## نظريه نظامي ؛ شهر به عنوان يك محل دفاعي محكم

- عنصر دایره در خط تصویری هیروگلیف نماد دیوار یا استحکامات دفاعی خارجی بوده است.
- منشاء شهرها بخاطر نیاز مردم به جمع شدن در کنار هم برای حفاظت خود بوده است.
- زمانیکه این تجمع در داخل يك قلعه نظامي نمود پیدا کرد، تغییرات بعدی با مشخصه زندگی شهری بوقوع می پیوندد و شهرها ظاهر می شوند.
- در مورد شهر چاتال هیوک نیاز برای دفاع می تواند دلیل اصلی برای شیوه خاصی باشد که واحدهای مسکونی را در کنار هم به صورت حلقه ای و بدون راه ورودی در دیوارهای خانه، طراحی و ایجاد می کرد
- کارائی این طرح دفاعی مشخص است و در طول ۸۰۰ سال موجودیت شهر چاتال هیوک، هیچ شاهد یا مدرکی برای غارت و چپاول آن وجود ندارد.
- در بیشتر شهرهای اولیه استحکامات دفاعی دیده می شود و باید پذیرفت که برخی سکونتگاه ها از ابتدا نقاط قوی دفاعی بودند
- تجمع جمعیت و سازمان های نهادی که بخشی ضروری در استحکامات دفاعی محلی هستند، احتمالاً در ظهور شهرها نقش داشته اند.

## نظريه مذهبي: شهر بعنوان عبادتگاه

- نظريه مذهبي مبتني بر نگرش ارائه شده توسط ابن خلدون، جغرافيدان و مورخ بزرگ مسلمان قرن ۱۴ ميلادي ( نهم هجري قمری) مي باشد.
- فرهنگ شهري يا متمدن (حضري عمران) مشخصه جوامع شهرنشين بعد از ظهور اسلام است.
- براي گذر از فرهنگ کوچ نشيني به فرهنگ شهري و متمدن، منطق جديد بوسيله مذهب (اسلام) فراهم آمد.
- عوامل مذهبي در به هم پيوستن گروه هاي مختلف اجتماعي در سکونتگاه هاي مختلف انساني و نيز در تمرکز جمعيت و پيدايش شهرها بسيار موثر بوده اند.
- در بسياري از شهرهاي اوليه کاهنان شهر با انجام دادن آيين هاي مذهبي اعمال زيانبخش طبيعي را از جامعه شهري دور مي کردند.
- زماني که معبد در مکان هاي پرجمعيت که بازار قبيله در آنها وجود داشته، ساخته مي شد، بتدريج تأسيسات شهري و تقسيم کار بوجود مي آمد و روستاي مرکزي کارکرد شهري پيدا مي کرد
- همراهي زيارتگاه ها و معابد با شهرهاي اوليه کشف شده را در نقش غالب ساختمان هاي مذهبي در طرح هاي شهري مي توان ديد.



## فرایند ایجاد شهرهای یونانی

- فرایند ایجاد سکونتگاه‌های شهری ابتدا در قالب واژه پلیس معنی پیدا کرده است.
- سازمانی موزائیک مانند از اجتماعات روستایی ، سازمان مشخص سکونتگاهی را تشکیل می‌داده است. برخی از اینها اجتماعات سرزمینی بزرگتر را تشکیل دادند که پلیس نامیده می‌شد.
- پلیس نه یک شهر و نه یک کشور یا دولت، بلکه ترجمه مرسوم آن دولت‌شهر است
- سرزمین تحت اشغال این اجتماعات بزرگ (پلیس) آتیکا نامیده می‌شد.
- آتیکا شامل آتن ، پیراوس و روستاهای متعدد می‌شد.
- همه جمعیت ساکن آتیکا شهروند و آتنی خوانده می‌شدند.
- بنابراین در پلیس یا دولت‌شهر امکان ایجاد یک شهر مرکزی وجود داشته ، گرچه این امکان به عنوان یک فرایند کلی در همه جا مصداق پیدا نمی‌کرده است

- کارکردهای مذهبی، دفاعی، تجاری و مدیریتی مهمترین نیروهای عامل در اجتماع جمعیت و شکل گیری شهر در تمدن یونان باستان بوده اند.
- معبد، نماد مذهبی شهر، اوج هنر معماری یونان را نشان می داد و در آکروپلیس (شهر بلند) قرار داشت.
- در آکروپلیس دو عنصر مذهب و حکومت و کنترل نظامی در یک جا جمع می شد.
- آگورا محل بازار و میدان مسابقه و بازی، ولی مهمتر از آن محل اجتماع مردم و هدایت امور عمومی شهر بود.
- قربانگاه ها و معابد در اطراف آگورا ساخته شدند، اگرچه آنها با معابد موجود در آکروپلیس از نظر تقدس و احترام برابری نمی کردند.

## موقعیت آکروپولیس در شهر آتن



تصویر ۱-۳. تمایی از آکروپولیس در شهر آتن

## محدودیت رشد شهرها و ایجاد کولونی‌های یونانی

- در یونان باستان فلاسفه بزرگ، شهرهای کوچک را محترم می‌شمردند و به محدودیت مرزهای شهری برای رضایت شهروندان اعتقاد داشتند.
- ارسطو جمهوری آرمانی خود را با ۵۰۴۰ شهروند مشخص می‌کرد. وی معتقد بود یک دولت‌شهر لازم است در حدود سی هزار نفر جمعیت داشته باشد،
- رشد جمعیت و محدودیت اراضی در پیرامون شهرها موجب مهاجرت شهروندان آتنی به طرف غرب و شرق در سرزمین اصلی اروپا شد.
- جمعیت مازاد از سرزمین مادری خود به نواحی اطراف مهاجرت کردند. این سرزمین‌های جدید آباد و مسکون شده توسط مهاجران، کولونی نامیده می‌شدند.
- واژه‌های کولونی و کولونیزاسیون ترجمه واژه آپوئیکا در زبان یونانی، به معنی مهاجرت به خارج یا خانه دور است. در این کولونی‌ها، شهرهای جدید در هزاره اول قبل از میلاد شکل گرفتند.

- در اواخر هزاره اول قبل از میلاد و قرون اولیه میلادی ، شهرهای رومی متأثر از نقشه‌های یونانی موسوم به نقشه‌های هیپوداموس ساخت ویژه‌ای را به نمایش می‌گذراند.
- شهرهای رومی که در آغاز به صورت اردوگاه‌های نظامی بودند، تقریباً همه با یک برنامه‌ریزی شهری منسجم و علمی اداره می‌شدند.
- پیرامون شهرهای رومی دروازه و برج و باروها ، در مرکز شهرها میدان‌های عمومی و ساختمان‌های شهرداری، استادیوم ورزشی ، سالن‌های اجتماعات، گرمابه‌های عمومی و در میدان‌های عمومی شهر نیز بازارها فعالیت داشتند.
- رومی‌ها با توسعه شبکه راه‌های ارتباطی، انسجام فضایی کارآمدی در قلمروی وسیع امپراتوری بوجود آوردند و از این طریق هم‌پیوندی میان شبکه‌شهری در سراسر امپراتوری را تأمین کردند.

- در ساخت شهرها، رومی‌ها به سنگ‌فرش خیابانها، تامین آب شرب شهرها، و ایجاد شبکه فاضلاب همت گماردند.
- امتیاز بزرگ شهرهای رومی وجود گرمابه‌های عمومی یا *ترما* است که با ساختمان‌های بسیار زیبا و لوکس ایجاد می‌شدند.
- عظمت و اعتبار شهر رُم، به عنوان شهر شاخص تمدن رومی، با برخورداری از تجهیزات و سازمانهای شهری کارآمد، نشان دهنده وجود يك شهر زنده و فعال در تاریخ تمدن بشری است
- شهر رم در دوره شکوفایی خود دارای جمعیتی تا يك میلیون و ۶۰۰ هزار نفر بوده است.
- در شهرهای رومی محله‌هایی ویژه با تراکم جمعیت زیاد برای اقامت گروه‌های کم درآمد شهری در نظر گرفته شده بود.

## وضعیت شهرنشینی در دوره قرون وسطی و مقاطع آن

- دوره‌ای از تاریخ تمدن و زندگی شهری که در فاصله انقراض تمدن روم در قرن پنجم میلادی تا دوره نوزایش علم (رنسانس) قرار می‌گیرد،
- دوره قرون وسطی در اروپا به عنوان عصر ظلمت و تاریکی نامیده می‌شود.
- شهرنشینی در این دوره در اروپا دو مقطع مشخص دارد؛
- مقطع اول از قرن پنجم تا اواخر قرن دهم میلادی را در بر می‌گیرد. شهرها به تدریج راه زوال پیمودند و به ایفای نقش حاشیه‌ای می‌پرداخت
- مقطع دوم از قرن یازدهم به بعد گرایش به شهرنشینی بار دیگر آغاز شد و شهرها به آرامی توسعه یافتند. بیشتر شهرها اعتبار خود را از تجارت طلب می‌کردند و تحت تسلط کلیسا بودند.

## مورفولوژی شهرهای دوره قرون وسطی و عوامل توسعه آنها

- مورفولوژی و ساخت شهرهای دوره قرون وسطی بیشتر تحت تاثیر عوامل تجاری بود.
- گروه‌های سوداگر و بازرگانان، در مجاورت قلعه‌ها، طول سواحل، کناره رودخانه‌ها و محل تقاطع شبکه راه‌های طبیعی و ارتباطی، تشکیلات تجاری خود را گسترش می‌دادند.
- خارج از قاره اروپا، جنگ‌های صلیبی و رشد جمعیت بیش از همه در توسعه شهرها موثر بودند.
- جنگ‌های صلیبی عامل آگاهی از راه‌ها و شهرهای جدید و محرك احیاء تجارت در نقاط مختلف بود. این جنگ‌ها، امکانات تازه‌ای را برای بنگاه‌های شهری به وجود می‌آورد.
- نتیجه اینکه مبادلات تجاری گسترش می‌یافت. از طرف دیگر، پیشرفت‌ها در تکنولوژی کشاورزی همراه با نوآوری‌ها، افزایش در تولیدات کشاورزی را سبب شد.



## کارکرد و ساخت اجتماعی شهرهای دوره قرون وسطی

- در قرون وسطی نظام فئودالی بطور غیرمستقیم در رشد شهرها موثر بود.
- آیین‌نامه‌ها و فرامین شهری نیز همواره برای شهروندان، امتیازاتی قائل می‌شدند.
- اغلب شهرها از نظر تعداد جمعیت بسیار کوچک بودند. بعضی شهرها مانند ونیز به صورت دولت‌شهر اداره می‌شدند.
- کارکرد شهرها در ابتدا بیشتر مذهبی، اداری و نظامی بود و بعدها، کارکرد تجاری نیز به آنها افزوده شد.
- شهرهای قرون وسطی را دیوارهای ضخیم، برج‌های دیده‌بانی و خندق‌هایی احاطه می‌کرد که برای دفاع نظامی ضروری بودند.
- چهارراه اصلی شهر محل تقاطع مسیرهای مستقیم بود که از دروازه‌های شهر شروع می‌شد و تا مرکز قدرت شهر تحت تسلط کلیسا یا قصر فئودال ادامه می‌یافت.
- از نظر ساخت اجتماعی، طبقه اجتماعی جدیدی در شهرها شامل هنرمندان، بانکداران، صرافان، بافندگان، و مهمانداران به وجود آمده بود.

## عوامل مؤثر در شکل‌گیری و شکل‌یابی شهرهای قرون وسطی

- شیوع بیماری طاعون در بین سالهای ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۰
- دیوار شهر ،
- قلعه‌های نظامی ،
- کلیسا ،
- بازار
- فلسفه خاص زندگی مردم،

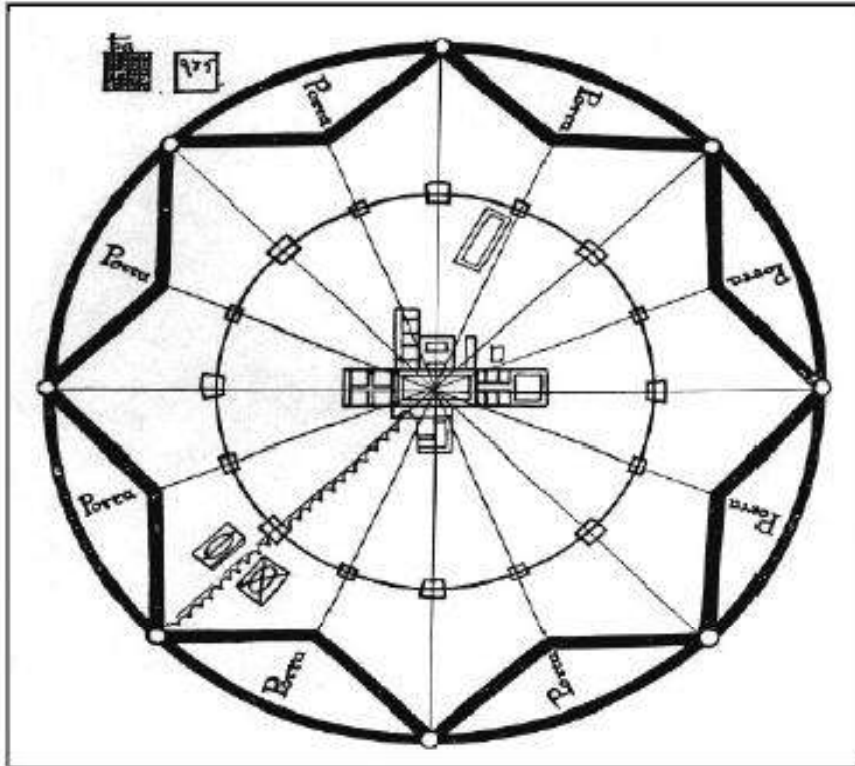
## ساخت و شکل شهر و گروه‌های تاثیرگذار در دوره رنسانس

- قرن پانزدهم میلادی در اروپا بویژه اروپای غربی دوره تجدید حیات یا نوزایش علم (رنسانس) نامیده می‌شود.
- شهر در این دوره به عنوان ملك اشرافی با قصرهای بزرگ حاکمان و خاندان‌ها است .
- این ساختمان‌ها نماد شهر فعال ، زنده و پر تحرك محسوب می‌شدند.
- طرح کثیرالاضلاعی شهرها سبب می‌شد، همه خیابان‌های اصلی شهر به قصرها ختم شوند.
- ساخت و شکل شهر در این دوره تحت تأثیر نظرات سه گروه معماران ، نظریه‌پردازان شهری و مهندسان نظامی است.

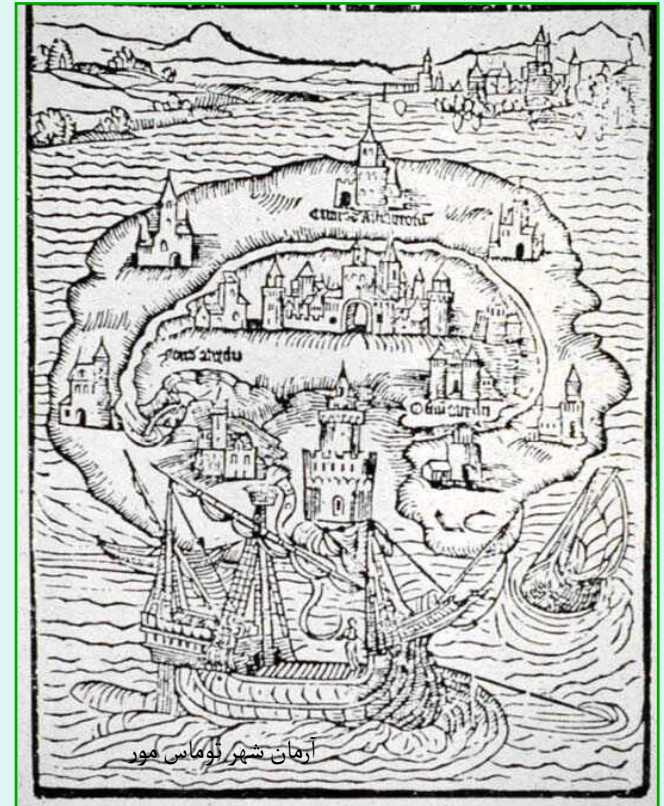
## نظرات معماران ، نظریه پردازان شهري و مهندسان نظامي

- معماران به عامل سلامتي انسان بیش از دیگر عوامل اهمیت مي داد.
- شهر باید به نیازهاي گوناگون زندگي انسان پاسخ دهد.
- در برنامه ريزي شهري، علاوه بر کارکرد شهر، به زیبایی هاي شهري و شوق زندگي نیز در شهرها مي اندیشیدند.
- تجلي اندیشه ها در این دوره براي دستیابي به شهر مطلوب یا آرمان شهر انساني به شمار مي رود.
- مهندسان نظامي، با افزایش بهره برداري از سلاحهاي آتشین و توپخانه، استحکامات دفاعي تازه اي را توصیه مي کردند.

## طرح شهر آرمانی در دوره رنسانس

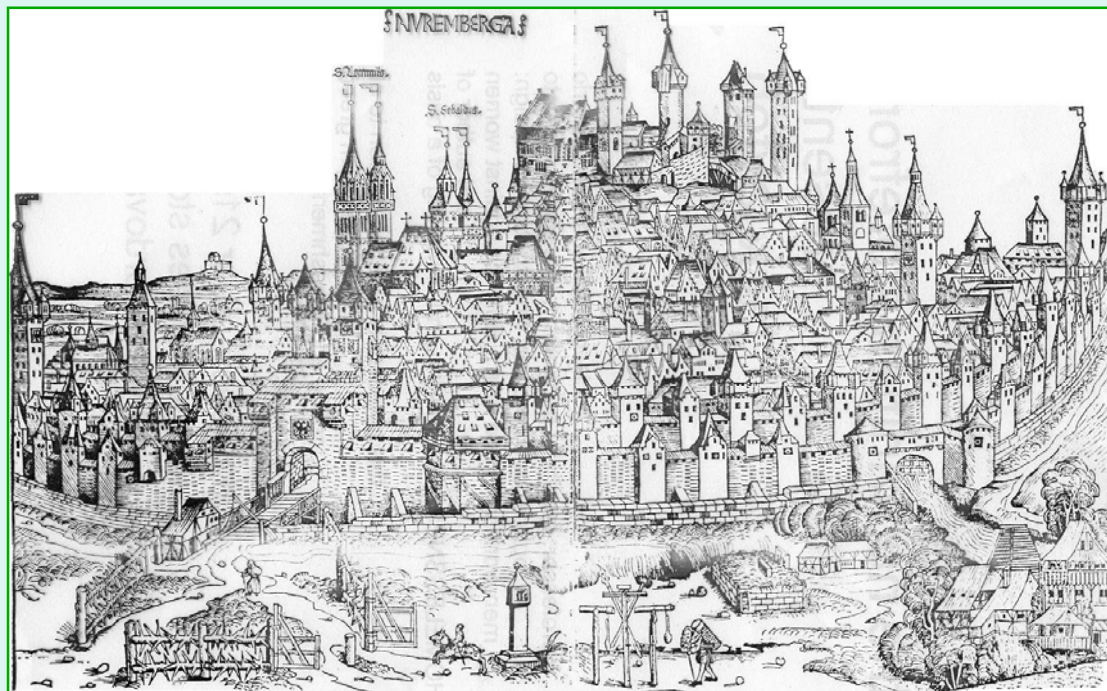


شکل ۳-۲. طرح شهر آرمانی (Sforzinda)، سال ۱۴۹۴م. (مأخذ: Carter, 1987, p.116)



آرمان شهر توماس مور

## انواع شهرهاي ماقبل صنعتي



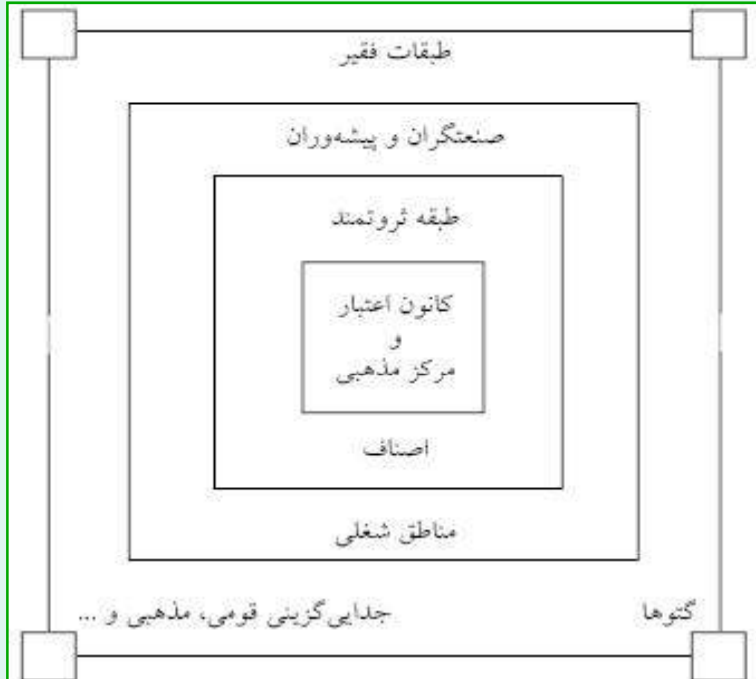
- شهرهاي فئودالي
- شهرهاي تجاري
- شهرهاي استبدادگران

## ویژگی های شهرهای فئودالی

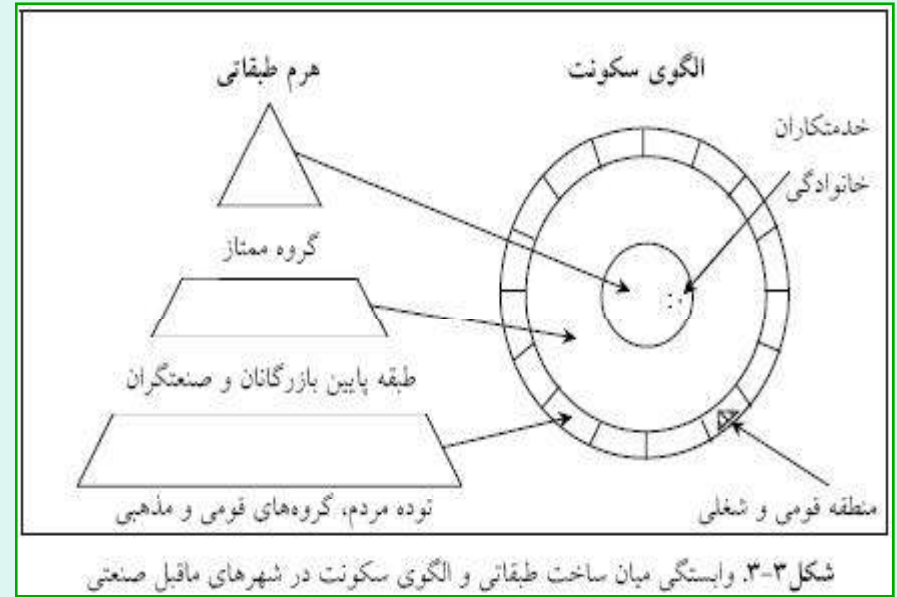
- با حوزه‌های روستایی وابستگی زیادی دارند.
- ثروتمندان شهری همان زمینداران بزرگ یا فئودالها هستند.
- بخش اعظمی از جمعیت شهرها را کارگران کشاورزی و رعایا تشکیل می‌دهند
- هر بخش از شهر و یا هر محله‌ای به یک فئودال و یا خانواده فئودالی اختصاص دارد که غالباً با هم به خصومت و دشمنی می‌پردازند.
- در شهرهای فئودالی سه طبقه کاملاً مشخص دیده می‌شود؛ طبقه ممتاز (فئودالها)، طبقه پایین (توده مردم) و اقلیتهای قومی — مذهبی.
- شهر بوسیله طبقه اول اداره می‌شود که ثروت و قدرت خود را از منابع خارج از شهر بدست می‌آورد.
- در ساخت داخلی شهر، طبقه اول در مرکز شهر و توده مردم در مجاورت مرزها یا حاشیه شهر اقامت دارند.
- اقلیتهای قومی — مذهبی نیز در محلات ویژه، یعنی گتوها، در یک شرایط جدایی‌گزینی اکولوژیک اجباری خارج از دیوارهای شهری ساکن می‌شوند.

## ساخت طبقاتی و الگوی سکونت در شهرهای ماقبل صنعتی

### ساخت شهرهای فنودالی



شکل ۳-۴. ساخت شهرهای فنودالی (مأخذ: شکویی، حسین، ۱۳۷۳، ص ۱۶۵)





## ویژگی های شهرهای تجاری

- کارکرد یا نقش غالب اقتصادی بعضی از شهرها به شدت تحت تاثیر شرایط تجارت و فعالیتهای تجاری بود که از طریق نظام صنفی سازمان می یافتند.
- هر صنفی از گروه های هم صنف، فعالیتهای تجاری یا تجارت ویژه ای را در اختیار داشت.
- به حوزه های روستایی وابسته نبودند.
- قدرت و نیروهای سیاسی شهر از صنف یا اصناف منشاء می گرفت. مورفولوژی هر بخش از شهر در ارتباط با فعالیتهای تجاری در آن شکل می گرفت.
- فضاهای مسکونی شهروندان هم به عنوان محل زندگی و هم به عنوان کارگاه و انبار کالا مورد استفاده قرار می گرفت.
- جدایی گزینی طبقات اجتماعی دیده نمی شد. همواره یک ترکیب خاص اجتماعی به وجود می آمد
- ظهور، توسعه و افول شهرهای تجاری در ارتباط مستقیم با دگرگونی الگوهای تجاری بود.
- شهرهای تجاری یک مقوله انتقالی از فئودالیسم روستایی به سرمایه داری شهری — صنعتی بودند.

## ویژگی های شهرهای استبدادگران

- اداره امور شهر تنها در دست يك فرد يا يك خانواده بود.
- گاهی اوقات شهرهای فئودالی به سبب تسلط يك خانواده بر امور شهر با نظام استبدادی اداره می شدند.
- از قرن شانزدهم و هفدهم به بعد، در اغلب کشورهای اروپایی، حکومت‌های سلطنتی، عامل اصلی شکل‌یابی و توسعه شهرها بودند.
- در مورفولوژی شهرهای، قصرهای سلطنتی، حکام و عمارت‌های گروه‌های ممتاز شهری مهمترین چشم‌انداز مورفولوژی شهر را تشکیل می‌داد.
- اقامت حکام و شاهزادگان در شهرهای معین، سبب می‌شد تا فئودالها و برگزیدگان روستایی نیز به زندگی و اقامت در آن شهرها تمایل بیشتری نشان دهند.
- قوانین سخت شهری در تنظیم برنامه‌ریزی شهری، تعداد طبقات و ارتفاع ساختمانها، خیابانها، کیفیت ایوانهای مشرف به خیابانهای اصلی را تعیین می‌کرد.

## ویژگی های شهرهای صنعتی

- انقلاب صنعتی قرن هجدهم میلادی سرآغاز پیدایش شهرهای صنعتی بود.
- اولین شهرهای صنعتی در انگلستان بوجود آمدند، جایی که انقلاب صنعتی از آنجا آغاز شد.
- شهرهای تجاری زمینه های مساعدی را برای پیدایش شهرهای صنعتی فراهم آوردند.
- خدمات شهری، بهداشت و درمان، آب مشروب و ... به همان شکل سابق خود باقی مانده شرایط زندگی برای اکثریت مردم شهرها دردآورتر از سابق جلوه می نمود.
- با حداقل دخالت دولت، رودخانه ها با پساب ها و ضایعات کارخانه ها به شدت آلود می شد،
- آلودگی ها و خانه های ناسالم به عنوان جایگاه انواع امراض بود.
- برای توده مردم شهری مفهوم آزادی در رهایی از محیط های کثیف و مرض خیز خلاصه می شد.
- روزبه روز سقوط ارزش های اخلاقی و اجتماعی بیشتر می شد.
- دود کارخانه ها و تأسیسات صنعتی از فضای شهر تصویری جدیدی ساخت.

## شهر صنعتي منچستر دهه ۱۸۴۰



## تأثيرات انقلاب صنعتي در سازمان شهر

- کارخانه‌ها و ایستگاه‌های راه‌آهن در بخش مرکزی شهرها قرار گرفتند؛
- پیرامون مراکز صنعتي و تجاري شهر را مناطق فقيرنشين کارگري با واحدهاي مسكوني آلوده و غير بهداشتي احاطه کردند؛
- به تدریج شهرها دوقطبي شدند. میان طبقات غني و فقير جامعه شهري شکاف اجتماعي، اقتصادي و فضايي بروز کرد؛
- مناطق فقيرنشين به سبب شدت آلودگي، ناشي از پيامد صنعتي شدن، وسيع‌ترين و کثيف‌ترين مناطق آلودگي‌نشين شهرها را تشكيل دادند.

- سوسیالیست‌های آرمان‌گرا و گروه‌های آنارشیستی که برای ایجاد جامعه‌ای کوچک، خودکفا و به دور از شهرها تلاش می‌کردند.
- اثر گذاشتن بر تفکرات مارکس و انگلس و دیگر سوسیالیست‌ها که شهر را کانون سرمایه‌داری ظالمانه، انواع بهره‌کشی‌ها، زندگی فقیرانه و سوء تغذیه مردم می‌دانستند.
- رفورمیست‌ها (اصلاح‌طلبان) که معتقد بودند مسائل شهرهای صنعتی و زیانهای آن را در داخل جامعه موجود می‌توان برطرف ساخت.

## شهر و شهرنشینی در دوره استعمار

- از قرن شانزدهم تا اواخر نیمه اول قرن بیستم میلادی، کشورهای اروپایی، بر ساخت و بافت شهرها و توسعه شهرنشینی قاره‌های آسیا، آفریقا و آمریکا تأثیر گذاشتند.
- در آفریقا هر مستعمره به یک پایتخت اداری احتیاج داشت. بدین ترتیب شهرهایی با این هدف ایجاد شدند.
- در قاره آسیا از قرن هفدهم، با گسترش نفوذ اروپائیان، شهرها به عنوان مراکز اداری—سیاسی به کارکردهای تازه‌ای دست یافتند.
- تسلط اروپائیان بر دریاها در زمینه امور تجاری و دریانوردی با ایجاد پایگاه‌ها، تاسیسات و سازمانهای تجاری در حاشیه سواحل قاره آسیا همراه بود.
- بنادر به صورت قانون اصلی اشاعه تمدن و فرهنگ اروپایی در نواحی مختلف آسیا به ایفای نقش پرداختند.

## ساخت فیزیکی شهرهای استعمارزده

- در شهرهای استعمارزده، اروپائیان در مرکز شهر اقامت و فعالیت داشتند.
- با استقرار اروپاییان در مرکز شهر، بتدریج منطقه سکونتی افریقاییان از بخش مرکزی شهر به بیرون از آن انتقال می یافت.
- هر شهر استعمارزده دوگانگی خاصی را به نمایش می گذاشت؛ یک بخش شهر اروپایی نشین و بخش دیگر ویژه بومیان بود.
- نیروهای اجتماعی تعیین کننده ساخت فضایی شهرها بوده اند.
- تراکم جمعیت بومی در حومه های شهری همواره بسیار بالا بود.
- به ندرت شهر بومی با بخش اداری اروپائیان به هم پیوستگی کالبدی پیدا می کرد
- بخش اروپاییان از یک طرح منظم شهری و برخوردار از تمام تجهیزات شهری، و بخش بومی بدون هیچ طرح و رعایت اصول شهرسازی، بی بهره از امکانات جدید و متحمل شرایط طاقت فرسا بود.



## ساخت اجتماعي شهرهاي استعمار زده

- بخشهاي شهرهاي بومي بر پايه قبيله و يا معتقدات مذهبي از همدیگر جدا مي شدند.
- در ساختمانها. با وجود تراکم زياد جمعيت، بهداشت محيط رعايت نمي شد.
- در شهرهاي بومي معمولاً سه گروه اجتماعي قابل تشخيص هستند؛ گروه ممتاز و استعمارگران، گروه آموزش ديده بومي و طبقه غيرماهر شهري.
- اين گروه ها ساخت اکولوژي اجتماعي شهرها را به صورت قطعات و حوزه هاي اجتماعي نامتجانس در مي آورند.
- در شهرهاي بومي، بخش اصلي شهر، بخش بازار مرکزي شهر بود که وسعت و اعتبار زيادي داشت.
- در شهرهاي اسلامي افريقا، مسجد جامع در بخش مرکزي شهر و کاخ يا قصر حکمرانان در مجاورت بازار قرار مي گرفت.
- در اطراف بخش مرکزي، نخبگان شهر و طبقه پردرآمد يا طبقه متوسط شهر زندگي مي کردند.
- در شهرهاي افريقا هر قطاع شهري تقريباً به صورت خودکفا در داخل جامعه شهري عمل مي کردند

## خصیصه‌های شهرهای افریقا بعد از استقلال

- گروه نخبگان شهری, شیوه زندگی اروپایی و تعصب به فرهنگ غرب دارند.
- اختلاف درآمد نخبگان شهری با گروه‌های کم درآمد جامعه بسیار زیاد است.
- رشد شهری, از شتاب زیادی برخوردار است.
- در شهرها, مهاجرین روستایی فراوان به تشدید بیکاری در شهرها منجر می‌شود.
- شهرنشینی, برخلاف معمول, هویت قومی—قبیله‌ای را تقویت کرده است.
- گروه‌های شهری در شهرها از سنت‌های قبیله‌ای به شدت پیروی می‌کنند.
- برخی خصیصه‌های شیوه زندگی شهری در حوزه‌های روستایی پخش می‌شوند.
- آلودگی‌های ناشی از حاشیه‌نشینی از مشخصه‌های همه شهرها است.
- همه سیاست‌های مهاجرتی با شکست مواجه شده است.

## شهر و شهرنشینی در دوره اسلامی

- از سال ۶۲۲ میلادی با گسترش اسلام در خاورمیانه، شمال آفریقا و دیگر سرزمینها، مسلمانان شهرهایی را با مورفولوژی خاصی بوجود آوردند که در گونه‌شناسی شهرها به‌عنوان شهرهای اسلامی طبقه‌بندی می‌شوند.
- مدینه اولین شهری است که با جهان بینی اسلامی بنیان‌گذاری می‌شود و دولت اسلامی در آن تولد می‌یابد.
- اجزاء شهر اسلامی در ابتدا شامل مسجد جامع، بازار، محله، گذرها، دروازه و برج بارو بوده است.
- با گسترش فتوحات مسلمانان و بعد از فتح شهرها مسلمانان غالباً به قسمت‌های قدیمی شهرها دست نمی‌زدند. در خارج شهر (حومه‌شهرها) اردو زده و بتدریج آنجا را می‌ساختند.

## وجه مشخصه شهرهاي اسلامي

- وجه مشخصه اصلي شهر در دوره اسلامي مسجد جامع است.
- در دوران اوليه دولت اسلامي و قبل از تشكيل حكومت‌هاي محلي ، سکونتگاهي به مقام شهر مي‌رسيد که صاحب مسجد جامع بود.
- نخستين مکاني که به هنگام فتح يك شهر ساخته مي‌شد و يا معبد ، آتشکده و يا کليسايي بدان منظور تغيير شکل مي‌يافت ، مسجد جامع بود. با برپا شدن مسجد جامع ، کانون زيستي پيرامون آن ، شهر تلقي مي‌گريد.
- اگر قبل از اين شهر وجود مي‌داشت نقش آن تقويت مي‌شد.
- اطلاق عنوان شهر به معني حضور و تسلط دولت اسلامي بر منطقه‌اي است که به آن شهر وابسته بود.

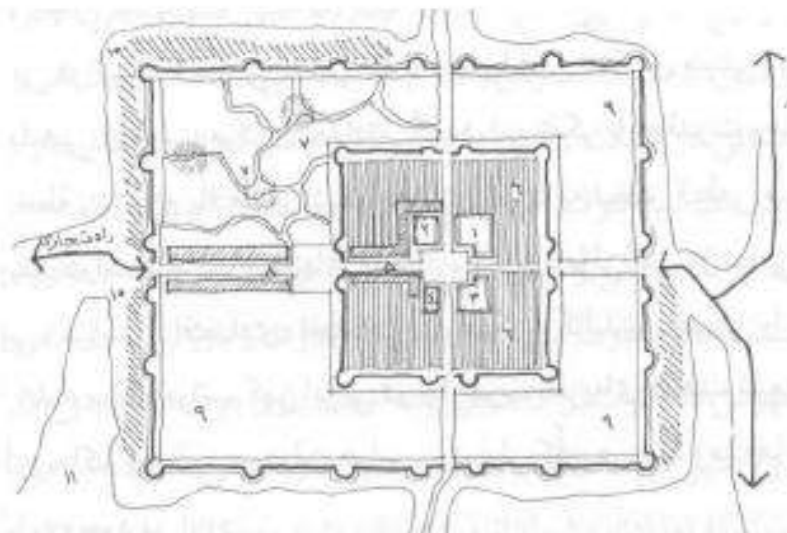
شکل‌گیری و ایجاد شهرهای اسلامی به سه صورت بوده است:

- یا مانند شهرهای حیدرآباد، بغداد و شاه‌جهان‌آباد دهلی با طرح و برنامه‌ریزی قبلی ایجاد شده‌اند؛
  - یا مانند دمشق و قسطنطنیه متأثر از معتقدات مذهبی، ساخت قبلی آنها تکمیل شده است؛
  - و یا مانند بصره به عنوان اردوگاه در هسته اولیه شهری به وجود آمده یا شکل گرفته‌اند.
- در ساخت شهرهای اسلامی عوامل مذهبی، عوامل اقلیمی، عوامل اقتصادی، عوامل ارتباطی، عوامل دولتی و مذهبی، عوامل بهداشتی و عامل وقف دخالت داشته است.

## عناصر تشکیل دهنده مورفولوژی شهرهای اسلامی

- اړك دولتي با امكانات دفاعي كامل ؛
- بخش حاكم نشين با حصارهاي دولتي ؛
- بخش مركزي شهر شامل مساجد بزرگ، مدارس مذهبي و بازار مركزي با بازارچه‌هاي ويژه براي اصناف و صاحبان حرفه‌ها.
- بخش مركزي شهر هم مركز تجارت و عبادت و هم مركز فعاليتهاي علمي و اجتماعي به شمار مي‌آمد.
- هنگام ايجاد يك شهر، محل حكومت، مسجد جامع و يك ميدان مركزي با هم و وابسته به هم ساخته مي‌شد،
- محله‌ها با يك جدائي گزيني و خلوت گزيني و بر اساس زندگي خصوصي و احساس مذهبي نسبت به حريم خانواده، شكل مي‌گرفته‌اند.

## عناصر تشکیل دهنده مورفولوژی شهرهای اسلامی



- |              |                  |                   |                      |
|--------------|------------------|-------------------|----------------------|
| ۱. کوشک      | ۴. مدرسه         | ۷. گذر- مرکز محله | ۱۰. بازار            |
| ۲. مسجد جامع | ۵. بازار شارستان | ۸. بازار روض      | ۱۱. زمین های کشاورزی |
| ۳. دیوان     | ۶. شارستان       | ۹. شهر اصلی - روض |                      |

شکل ۳-۵. ساخت کالبدی شهر در اوایل دوره اسلامی (مأخذ: حبیبی، سید محسن ۱۳۷۸، ص ۶۷)

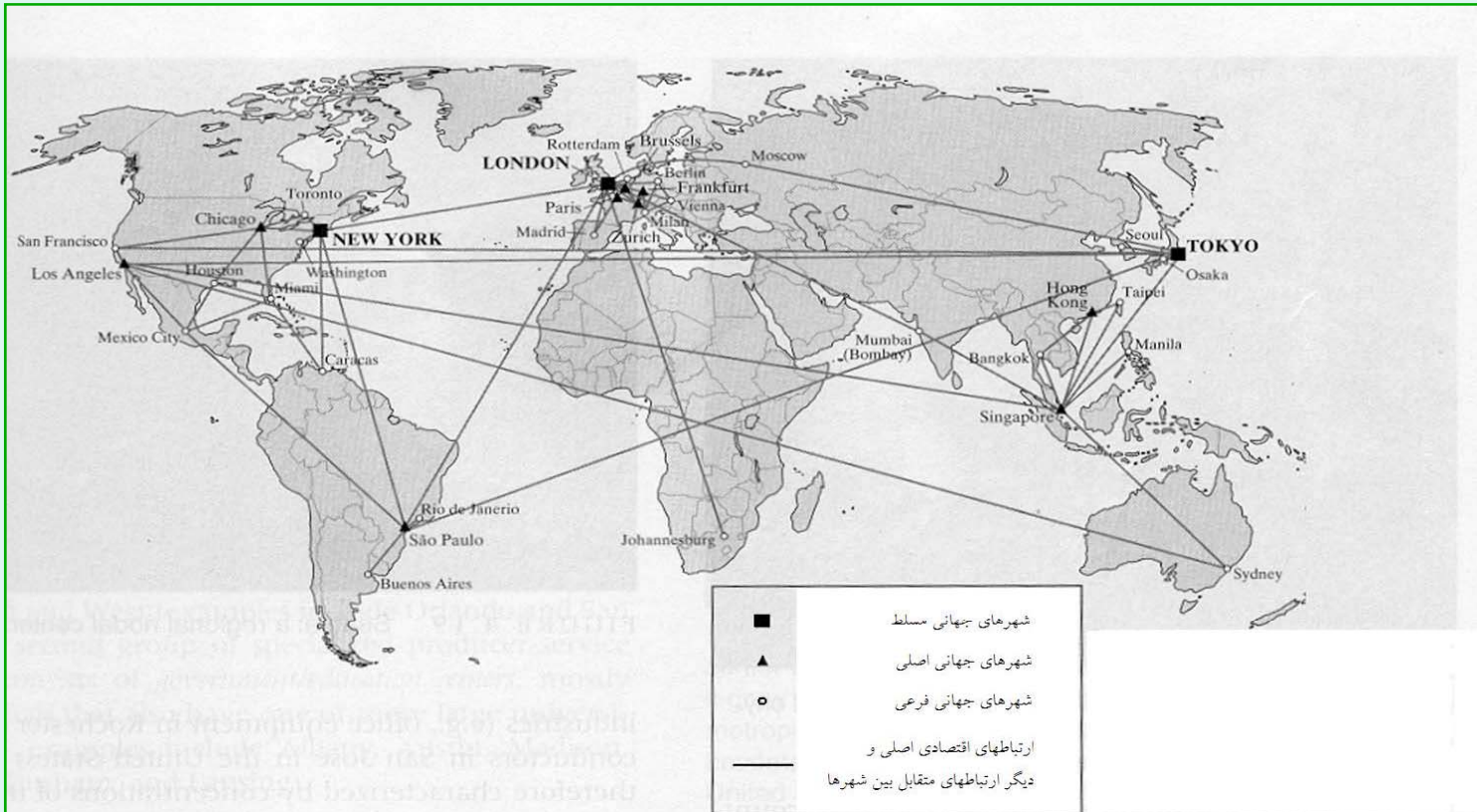
- از نيمه دوم قرن بيستم ميلادي، با ظهور ابرشهرها، دوران معاصر در شهرنشيني بعد از انقلاب صنعتي آغاز شده است.
- ابرشهرها در متن فرايندهاي اقتصادي مورد بحث قرار مي گيرند.
- قطبي شدن توسعه ملي در مناطق كانوني (مراکز)، توسعه هاي منطقه ايي همراه با تغيير مرزها و ظهور دالان هاي رشد بين المللي، رشته تغييراتي هستند كه پديده شهرهاي معاصر در متن آنها ظاهر مي شوند.
- مؤلفه ها و نيروهايي كه در اين دوره از شهرنشيني باعث اين تغييرات بوده عبارتند از: جهاني شدن ، انقلاب در مبادلات و ارتباطات و تغييرات ساختاري.



## مشخصات ابرشهرها و شهرهاي جهاني

- در شهرهاي جهاني مراکز تجارت جهاني، مجتمع‌هاي ارتباطات راه دور، دانشکده‌هاي بين المللي و فروشگاه‌هاي معتبر با هم‌ديگر رقابت مي‌کنند.
- تغييرات در مبادلات و تعامل‌ها به شکل الکترونيکي است و اطلاعات، سرمايه و تصميم گيري‌ها از اين طريق انجام مي‌شود.
- روابط چهره به چهره حذف شده و به جاي آن تلفن (همراه)، پست الکترونيکي و شبکه‌هاي داخلي (اينترنت) و بين المللي (اينترنت) جايگزين مي‌شود.
- ابرشهرهاي دوره معاصر، جهان کوچکي از جهان پر وسعت ما هستند که فن‌آوري‌هاي جديد در آنها همه زوایاي شهري را تحت تأثیر قرار داده است.
- خانواده‌ها بيرون از شهر و گاهي با فاصله زياد از هم در واحدهاي مسکوني زندگي مي‌کنند و بعضاً به تدريج مايحتاج آنها در منزل تحويل داده مي‌شود.

# شبکه شهرهای جهانی



## ساخت اجتماعي و شيوه زندگي در شهرهاي فراصنعتي

- حومه‌هاي ثروتمندنشين هم از نظر فيزيكي و هم از نظر اجتماعي فاصله بسياري از مادرشهر دارند و در فضايي با چشم‌انداز زيباي طبيعي، ايجاد مي‌شوند.
- وسعت واحدهاي مسكوني ثروتمندان بسيار زياد است. در موارد ي بلوكهاي آپارتماني ويژه براي آنها تهيه مي‌شود.
- روابط شغلي و طبقه‌اي بيش از روابط خانوادگي اهميت دارد. طبقه پردرآمد سنت طبقاتي خود را با دوري‌گزيني از محله‌ها و سازمانهاي اجتماعي طبقات ديگر پايدار مي‌سازد.
- شيوه زندگي جهان وطني است. هر گوشه دنيا كه براي حرفه و شغل فرد امكانات بيشتري وجود داشته باشد براي زندگي و وطن او مي‌شود.
- در بطن شهرها هنوز منطقه روستاشهر ديده مي‌شود كه محل سكونت مهاجرين روستايي يا بيگانه و اقليت‌هاي قومي مهاجر از كشورهاي ديگر است.

پایان فصل سوم

فصل چهارم

ساخت شهر

- آشنائي با مفهوم ساخت شهر و رويکردهاي مطالعه ساخت شهر
- آشنائي با تاثير شرايط و عوامل در شکل گيري و ساخت داخلي شهرها
- آشنائي با نظريه هاي مختلف در باره ساخت شهر
- آشنائي با الگوهاي گوناگون ساخت شهري

- ✓ تعریف مفهوم ساخت شهر
- ✓ تبیین رویکرد اکولوژیکی در مطالعه ساخت شهر
- ✓ توضیح عوامل مؤثر بر ثبات و پایداری نظام اکولوژی شهری
- ✓ تشریح مفهوم رقابت و جابجایی و مراحل اکولوژیکی گسترش شهرها
- ✓ تبیین عوامل و تفکرات مؤثر بر رویکرد اکولوژی شهری
- ✓ تشریح رویکرد اقتصادی و رویکرد نظام فعالیت در مطالعه ساخت شهر
- ✓ تشریح و نقد نظریه ساخت شهر به صورت دوایر متحدالمرکز
- ✓ تشریح نظریه های ساخت قطاعی و ساخت چند هسته ای شهر
- ✓ تشریح نظریه های پترن ، موریس دوی ، کالوین اشمید و رابرت دیکسن در باره ساخت شهر
- ✓ تشریح نظریه های ساخت طبیعی و ساخت خطی یا کریدوری شهرها
- ✓ تشریح نظر مورفی در مورد بخش مرکزی شهرها
- ✓ تشریح نظریه جمز وانس در زمینه ساخت منطقه مسکونی شهر
- ✓ تشریح عوامل مؤثر در انتخاب منطقه مسکونی و تحلیل عوامل مؤثر در مورفولوژی شهر
- ✓ تشریح رابطه نقش شهر با ساخت مورفولوژیکی آن

- چگونگی ایجاد و ترتیب قرارگیری بخش‌ها و منطقه‌های شهر و چگونگی توسعه آنها
- چگونگی استفاده از اراضی شهر برای اجزاء و عناصر کالبدی شهر

### در مکتب اکولوژی شهری:

- بررسی بخش‌های تجاری ، صنعتی ، مسکونی ،
- مشخص کردن حوزه‌های اجتماعی و محلات طبقات مرفه نشین ، طبقات متوسط و طبقات فقیر جامعه ، حومه‌های شهری
- چگونگی جمعیت‌یابی حوزه‌های اجتماعی و محلات



- رویکرد اکولوژیکی ،
- رویکرد اقتصادی،
- رویکرد نظام‌های فعالیت.

- از سال ۱۹۲۰ میلادی، جامعه‌شناسان به نحوه اشغال زمین و ساخت سکونتگاه‌های شهری نگاهی ویژه داشته‌اند.
- در این مکتب با بکارگیری روش تحقیق در علم اکولوژی، ساختار اکولوژیکی شهر شیکاگو مطالعه شده و در زمینه الگوهای توسعه شهری، نظریه‌های تازه‌ای ارائه می‌شود.
- جغرافیدانانی متأثر از این مکتب، شرایط آب‌وهوایی، توپوگرافی، پوشش گیاهی، خصیصه‌های اقتصادی، اجتماعی، مذهبی، قومی و نظام حکومتی را در رابطه با ساخت داخلی شهرها، مطالعه می‌کنند.

## عوامل پایداری نظام اکولوژی شهری

- جمعیت. افزایش یا کاهش جمعیت گروه‌های انسانی موجب رقابت و سبقت‌جویی در اشغال فضای زندگی در شهرها می‌شود.
- محیط طبیعی. شرایط آب‌وهوایی، منابع طبیعی، حیات گیاهی و جانوری، ناهمواری‌ها و بلایای طبیعی، جمعیت را به سازگاری و یا دگرگونی در مقیاس محلی با استفاده از فن‌آوری‌های تازه و بعضاً تخریب‌کننده و آلودگی‌ساز می‌کشاند.
- فن‌آوری. فکر خلاق انسان در سازگاری با طبیعت و یا تغییر آن موجب دگرگونی ساخت شهرها و ایجاد ساخت و سازها و بخش‌های جدید می‌شود.
- سازمان شهر. بر همه سازمانها و وابستگی‌های اجتماعی. اقتصادی گروه‌های انسانی درون آنها در شهرها اشاره دارد.
- عوامل اجتماعی. روانی. اولویت‌ها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و اعتقادات انسان، همه در محیط‌زیست و شناخت اکولوژیکی جامعه از آن و در نتیجه بر ساخت شهر تأثیر دارند.

## مفهوم رقابت و جابجایی

- از طریق رقابت، انحصار در محیط بوجود می‌آید.
- وقتی دو یا چند گونه به یک منبع محیطی واحد نیاز داشته باشند، در شرایط محیطی کاملاً پایدار، گونه‌ای که توان رقابت بیشتر دارد گونه یا گونه‌های دیگر را حذف و یا مجبور به جابجایی می‌کند و محیط را در انحصار خود می‌گیرد.
- از نظر اکولوژیست‌های شهری دو عامل و یا دو انسان نمی‌توانند در یک زمان نقطه معینی را اشغال کنند.
- توزیع ساختمان‌های شهری، پراکندگی جمعیت، تنوع بافت و نوع کاربری شهرها، نتیجه عامل رقابت گروه‌ها، طبقات جامعه و یا حرفه‌های شهری است.
- عامل جابجایی و تحرك، چه از نظر زمانی و چه از نظر مکانی، اساس هر مطالعه اکولوژیکی از شهرها است.

گسترش و رشد سریع شهرها، بویژه در کشورهای درحال توسعه، با توجه به عامل رقابت و جابجایی طی هفت مرحله می شود :

- مرحله تراکم
- مرحله تمرکز و استقرار.
- مرحله عدم تمرکز یا کاهش تراکم.
- مرحله جدایی گزینی.
- مرحله هجوم.
- مرحله جایگزینی و توالی.
- جریان عادی.

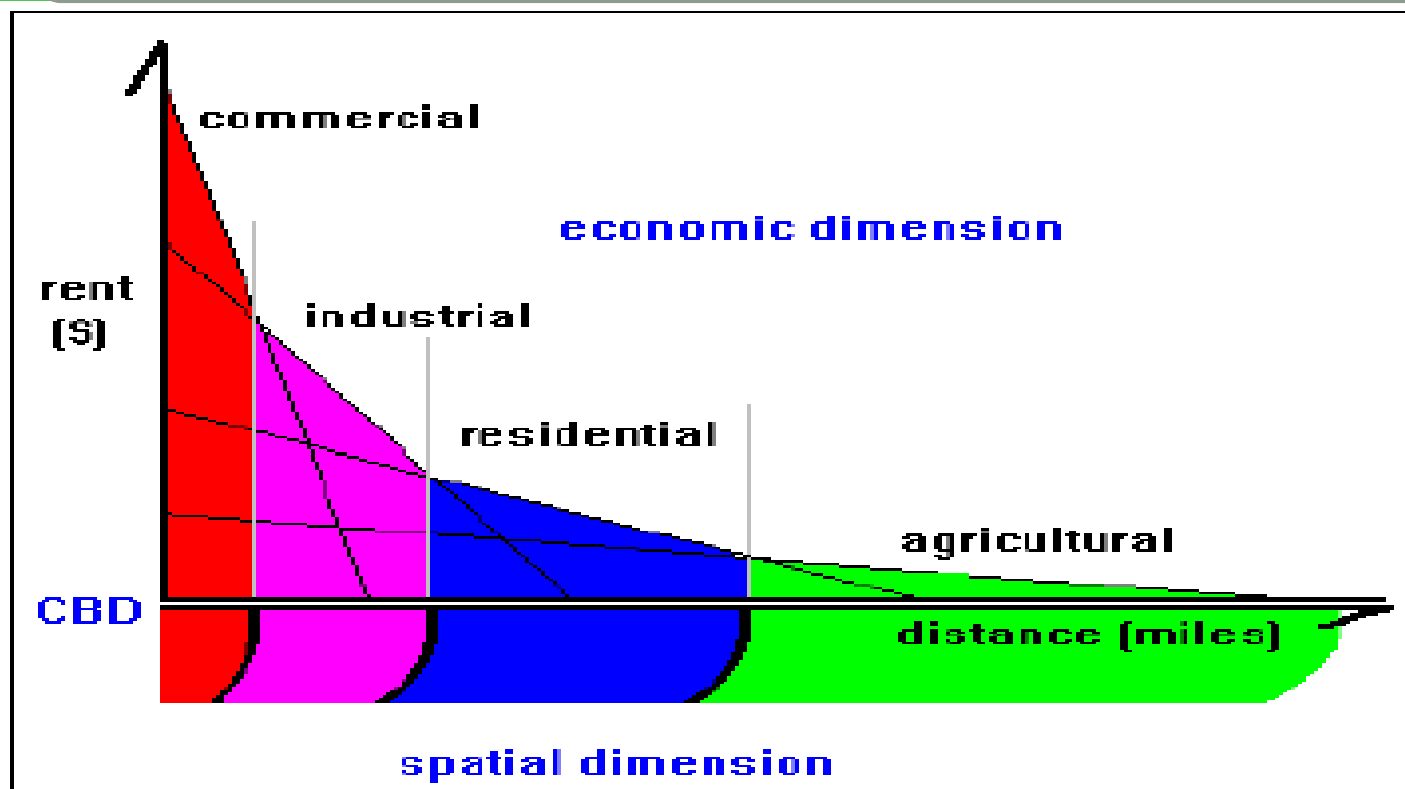
## تفکرات مؤثر بر رویکرد اکولوژی شهری

- دیدگاه داروینیسیم اجتماعی. گروه‌های اجتماعی در شهر برای فضایی ، مانند گونه‌های گیاهی و حیوانی عمل می‌کنند.
- اقتصاد نئوکلاسیک، علم اقتصاد براساس تنها اصل مسلم “ انسان در جستجوی تمتع بیشتر با کوشش کمتر است ” پایه‌گذاری می‌شود.
- عامل فرهنگ. عامل فرهنگ اساس مطالعات اکولوژیک و تنها عامل مؤثر در تفاوت‌یابی ویژگی میان گروه‌های اجتماعی قرار داده‌اند.

## رویکرد اقتصادي در مطالعه ساخت شهر

- ارزش اراضي شهري نتيجه رانت اقتصادي يا رانت زمين به عنوان سرمايه است.
- رانت اقتصادي فقط براساس برتري مکان در ساخت و سازها در يك ناحيه بدست مي آيد.
- برتري مكاني مرتبط به دسترسي ها و دسترسي ها وابسته به فاصله و نزديكي هستند.
- رانت اقتصادي زمين، هزينه دسترسي يا هزينه حمل و نقل است كه در نتيجه فاصله بين دو مكان و اصطكاك فضا بوجود مي آيد.
- ساخت شهرها براي به حداقل رساندن هزينه هاي ناشي از اصطكاك فضا است.
- كارائي نسبي كاربري ها نوع استفاده از اراضي شهري را در ساختار شهر تعيين مي كند.
- در مركز شهر با كمترين هزينه ، وبهترين دسترسي ، ارزش اقتصادي زمين بيشتر، و با فاصله از مركز شهر به دليل افزايش هزينه ها، ارزش اقتصادي كاهش مي يابد.

## توزیع کاربری ها بر اساس ارزش اقتصادی از مرکز شهر



Source: Voelker (2000) VGDP



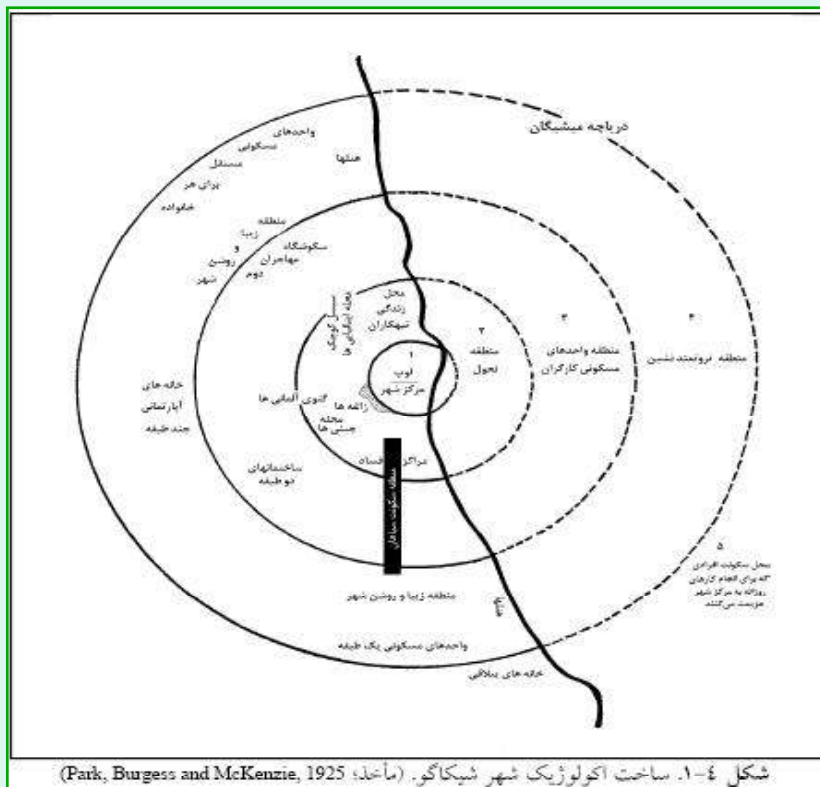
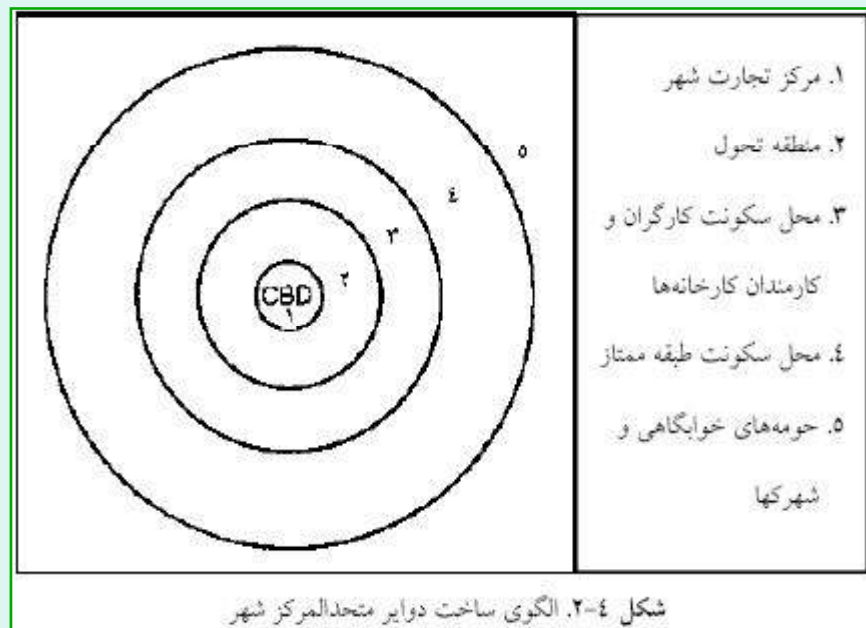
## رویکرد نظام‌های فعالیت در مطالعه ساخت شهر

- برخی افراد یا گروهی از افراد ، مؤسسات و بنگاه‌ها ارزش‌هایی را در رابطه با استفاده از يك قطعه زمین یا سطوحی از شهر دارند که يك چرخه مرحله‌ای رفتاری را به حرکت در می‌آورد.
  - نتیجه این چرخه رفتاری از نظر فضایی، تعریف يك کاربری خاص برای آن قطعه از زمین است.
  - در چرخه رفتار انسانی ارزش‌ها بار فرهنگی دارند و الگوهایی را بوجود می‌آورند که به اعمالی در شهر می‌انجامد که تعیین‌کننده الگوی کاربری زمین هستند.
- فعالیت‌های شهری برخاسته از الگوهای رفتاری انسان عبارتند از ؛
- فعالیت‌های روزمره.
  - فعالیت‌های نهادینه شده.
  - سازمان فرایندها.

## نظريه ارنست برگس ؛ الگوي ساخت دواير متحدالمركز

- شهر شيكاگو ، در اوج توسعه ، به صورت دواير متحدالمركز در پنج منطقه نشان داده شد.
- در تعميم نظريه در مورد ديگر شهرهاي بزرگ دنيا, اين الگو به شرح زير تشریح مي شود:
- منطقه اول, مرکز تجارت شهر ، مرکز فعاليتهاي اجتماعي ، اداري و ... است.
- منطقه دوم ، محل تشکيل واحدهاي مسکوني ، صنايع سبك ، منطقه آلونك نشين است.
- منطقه سوم ، محل سکونت کارگران و کارمندان کارخانه ها است
- منطقه چهارم ، محل سکونت طبقه ممتاز ، مرفه و بعضاً متوسط شهري است.
- منطقه پنجم ، شامل حومه هاي است که ساکنين آنها ، براي اشتغال در شهر ، در طول روز به شهر مي روند و عصرها مراجعت مي کنند

# الگوی ساخت دواير متحد المركز



شکل ۴-۱. ساخت اکولوژیک شهر شیکاگو. (مأخذ: Park, Burgess and McKenzie, 1925)

برگس به این امر معترف بود که ؛

- الگوي او به تبع ناهمواري ها و راه هاي ارتباطي ، نظم كاملاً هندسي خود را از دست مي دهد ،
- هر منطقه به سوي منطقه بيروني خود در حال گسترش و چنگ اندازي است
- در شهرهايي قابل تعميم است كه شديدأ در حال صنعتي شدن هستند ،

منتقدین نظریه می گویند ،

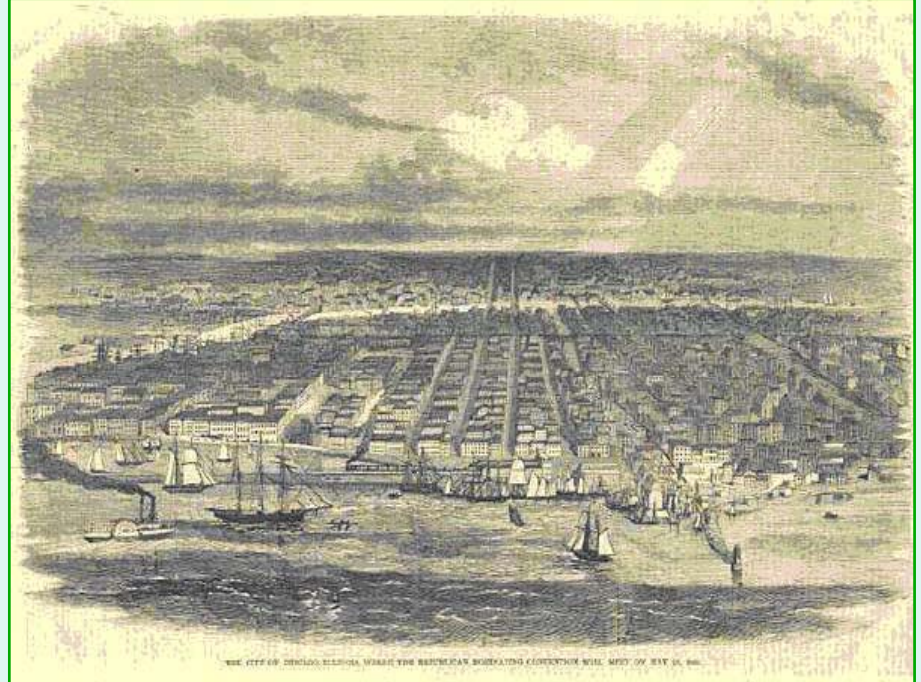
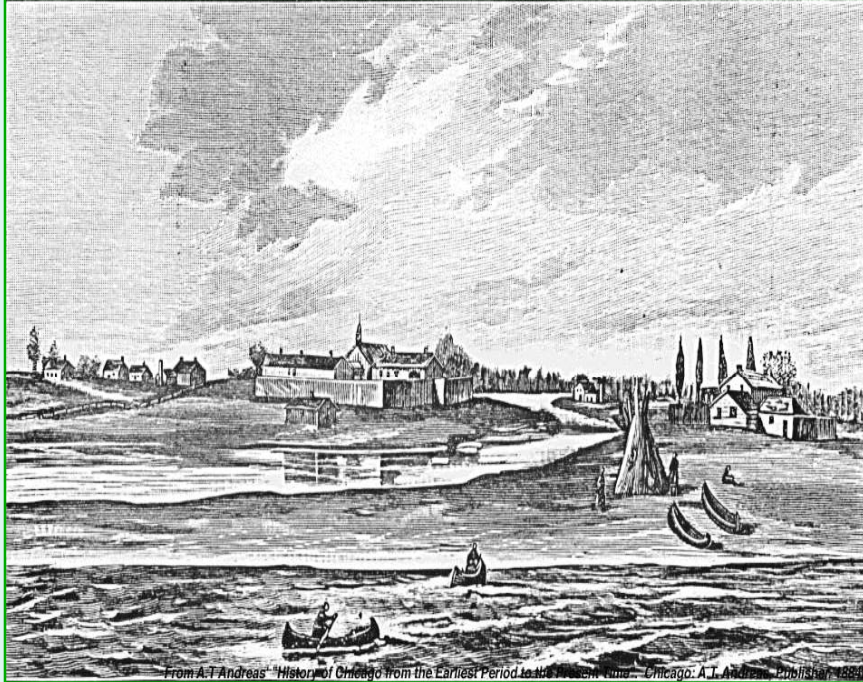
- منطقه بندي شهر تنها بر مبناي سطح زندگي و طبقه اجتماعي شكل نمي گيرد
- فرايندهاي جمعيتي و نيز فرايندهاي اقتصادي ، فن آوري ها و عوامل تاريخي در شكل يابي ساخت شهر نقش دارند .

بنابراین ؛

- برخي نظريه را رد کرده ،
- برخي با تأکید بر عوامل کنار گذاشته شده و یا کم اهمیت تلقي گردیده اند ، مدل را بسط داده ،
- گروه سوم کوشیده اند نظریه را از نو طرح ریزی کنند .

- کسانی که الگوي منطقه‌بندي برگس را رد مي‌کنند، سه مبناي نظري مرتبط با هم براي گفته‌هاي خود دارند ؛  
وجود شیب تغييرات بجاي حالت جبهه‌اي. هرچه از مرکز شهر دور مي‌شویم، نرخ تغيير شرايط متغير اجتماعي ، اقتصادي ، زیست محيطي به سوي حاشيه و پيرامون شهر وجود دارد. بنابراین مرزهاي منطقه‌بندي به هم مي‌خورد.
- ناهمگني در هر منطقه. در شهر ، نواحي اجتماعي متباين و مجزا، به عنوان واحد فضايي وجود ندارند، بلکه سطوح ناهمگن اجتماعي\_ اقتصادي را مي‌توان مشخص کرد.
- الگوي برگس مناسب شهر آمريکايي (شيکاگو) دهه ۱۹۲۰ است و نمي‌توان آن را براي همه شهرها تعميم داد. بعبارتي اختصاص به يك مقطع تاريخي داشته و فاقد جامعيت براي تمام شهرها است.

## شهر شیکاگو اواخر قرن نوزدهم



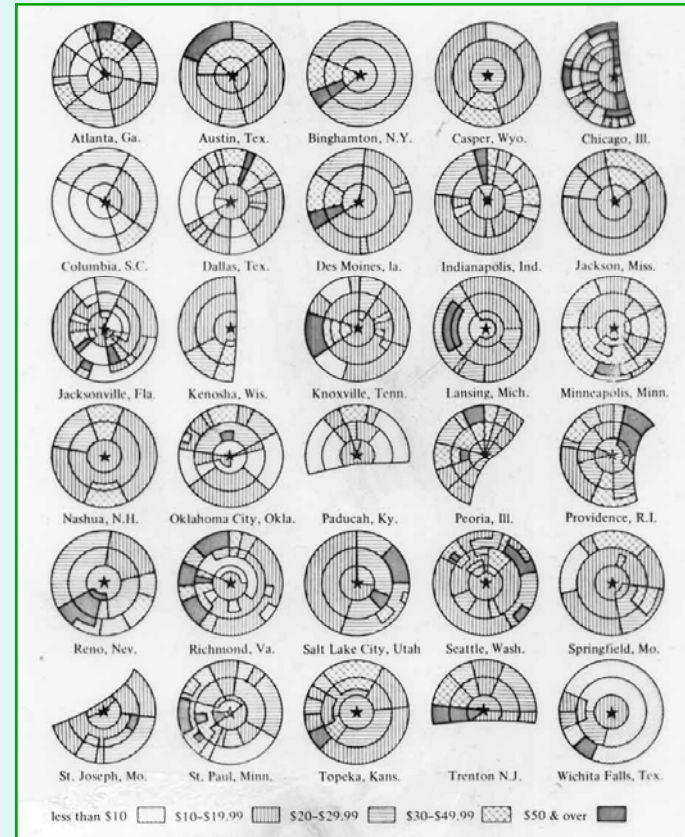
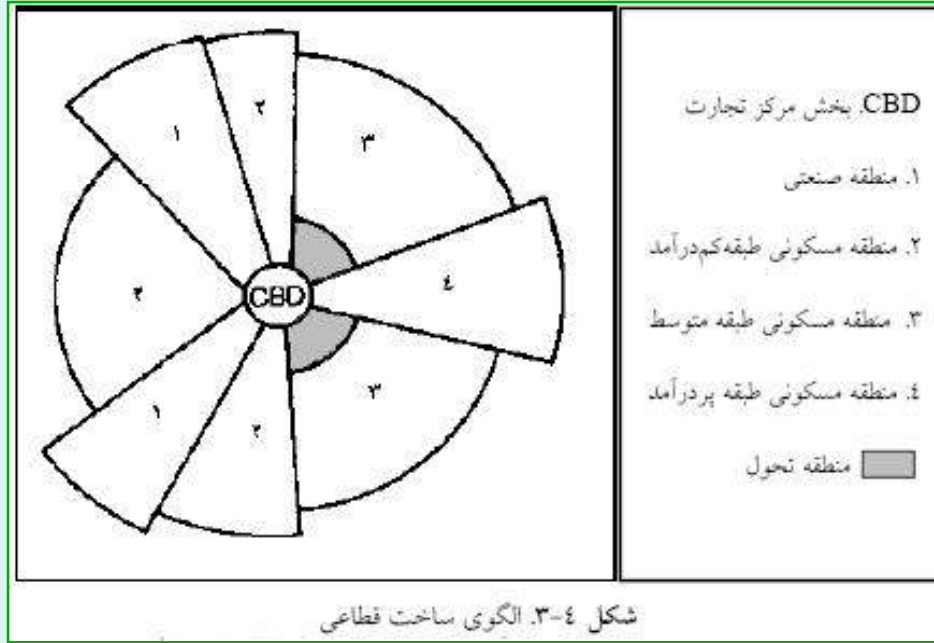
گروهی از منتقدین عوامل کنار گذاشته را در الگوهای بسطیافته‌ای از الگوی برگس وارد کرده و نظریه‌های جدیدی را ارائه کردند:

- عامل ارتفاع ساختمان‌ها یا گسترش عمودی شهر. در الگوی برگس به عامل ارتفاعیابی ساختمان‌ها و متغیر کاربری در ارتفاع توجه زیادی نشده است. الگوی برگس، شهر را یک پدیده دو بعدی در نظر می‌گیرد. شهرهای امروزی پدیده‌ای سه بعدی هستند
- متغیر اندازه. شیکاگو یک سکونتگاه ابتدایی و کوچک بوده است، بنابراین این الگو برای کلان‌شهرهایی که بخش مرکزی تجارت در آنها به چند بخش در نقاط مختلف شهر تقسیم می‌شود و هریک دارای نقش خاصی است، کاربرد ندارد.
- نظریه هم‌هویت؛ ساخت قطاعی شهر
- نظریه؛ ساخت چند هسته‌ای

- علاوه بر فاصله, جهت نیز مورد توجه قرار گفت.
- گسترش شهر به جاي قالبهاي دایره اي و جانبي, به صورت قطاعي از دایره و در شکل شعاعي است.
- عامل اجاره خانه به عنوان يك راهنما در مطالعه ساخت قطاعي شهر بكار رفت.
- هيچيك از مناطق با اجاره خانه متفاوت, ثابت نمي ماند.



# ساخت قطاعي شهر



## اصول تشکیل دهنده نظریه ساخت قطاعي شهر

- توسعه منطقه طبقه اول از مرکز شهر شروع و در طول خطوط ارتباطي امتداد مي يابد.
- مساكن گران قيمت به طرف زمينهاي دور از خطر سيلابها ، در طول سطوح آبي توسعه مي يابد ،
- منطقه مسكوني با اجاره بيشتر ، به سوي فضاهاي باز و دور از محدوديتهاي طبيعي گسترش مي يابد.
- منطقه واحدهاي مسكوني گران قيمت ، پيرامون مساكن رهبران و بزرگان جامعه ايجاد مي شود.
- آپارتمانهاي شيك براي اجاره ، در مجاورت بخش تجاري و منطقه مسكوني قديمي ساخته مي شوند.
- منطقه مسكوني گران قيمت بجاي توسعه مستقيم ، توسعه قوسي شكل پيدا مي كنند.
- منطقه صنعتي در طول خطوط آهن ، سطوح آبي و در حومه ها ايجاد مي گردند.
- در مناطق داخلي تمايل به توسعه مثلثي شكل بيش از حالت دايره اي است.
- با توسعه شهر ، طبقه اول بخش مركزي را تخليه و در يك يا دو منطقه معين اقامت مي گزيند.
- در بعضي موارد در بخشي از مركز شهر واحدهاي مسكوني ثروتمندان و طبقه اول بنا مي شود.

## نظريه ؛ ساخت چند هسته‌اي

- در بسط الگوي برگس و با استفاده از نظريه هويت، چانسي هاريس و ادوارد آلمن با تأکيد بر شهرهاي بزرگ، نظريه ساخت چند هسته‌اي را ارائه کرده‌اند.
- طبق نظر آنها، شهرهاي خيلي كوچك تنها داراي يك مركز و يا هسته واحد ولي شهرهاي بزرگ همگي داراي هسته‌هاي متعددي هستند.
- در مجاورت ايستگاه‌هاي راه آهن ، مونوريل ، تراموا و مترو ، فرودگاه‌ها ، در تقاطع‌ها در دسترسي اکثريت مردم شهر ، مناطق صنعتي ، امکانات تفريحي ، مدارس ، دانشگاه‌ها ، دانشکده‌ها و حتي گورستانها که محل تجمع جمعيت هستند ، يك نوع مرکزيت و يا هسته جديد شهري تکوين و تکامل مي يابد.
- با تکميل عملکردهاي وسایل حمل و نقل و توسعه قسمتهايي از شهر ، ساخت چند هسته‌اي شکل گرفته و به توسعه مي‌رسد.

## مفهوم هسته شهري و علل پيدايش هسته‌هاي شهري

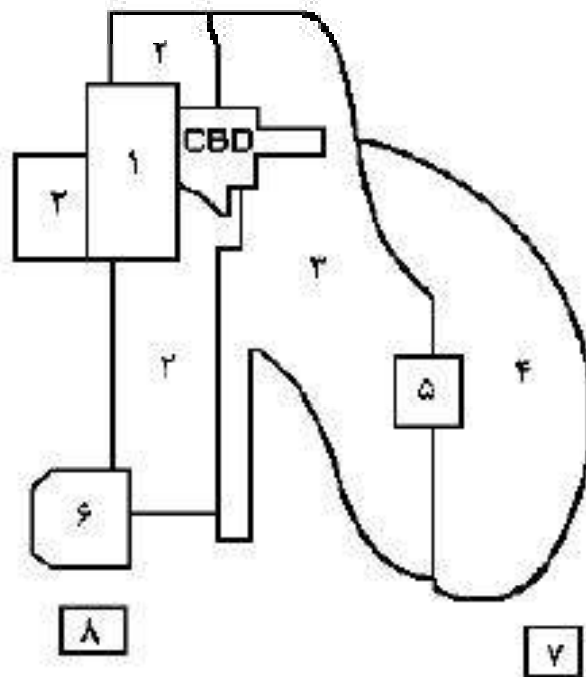
هسته شهري ، همه عواملی هستند که در اطراف آنها امکان توسعه شهر وجود دارد.

- عوامل مسکونی ، تجاری ، صنعتی ، دانشگاهی ، خرده‌فروشی ، عمده‌فروشی ، مذهبی و زیارتگاهی از جمله این عوامل هستند.
  - از علل پیدایش هسته‌های شهري همانا وجود فعالیتهای معین و تخصصی در منطقه و یا بخشی از شهر است.
- پیدایش هسته های شهري به دو صورت انجام می شود:
- به هنگام شکل‌گیری شهر بوجود می‌آیند و اصل و منشأ تاریخی پیدا می‌کنند.
  - به موازات توسعه شهر و تخصص‌یابی منطقه‌ای از شهر و یا انتقال برخی از موسسات به منطقه دیگر ، با کارکردهای معین به وجود می‌آیند.

## تعداد و موقع هسته‌های اصلی شهر

- تعداد و موقع هسته‌های اصلی شهر با وسعت ، جمعیت و عوامل تاریخی آن مربوط است.
- ساخت کلی شهرها نیز می‌تواند باعث ظهور هسته‌های جدید شود ، یا برعکس به علی امتیاز چندهسته‌ای را از آنها سلب کند.
- بر اساس نظریه هاریس و آلمن در بیشتر کلان‌شهرها پنج هسته کاملاً مشخص دیده می‌شود:
  - بخش مرکز تجارت شهر ؛
  - منطقه عمده‌فروشی و صنایع سبک در مجاورت مراکز مهم حمل‌ونقل شهری ؛
  - منطقه صنایع سنگین در حاشیه شهرها ؛
  - مناطق مختلف مسکونی بر اساس سطح درآمد خانوارها ؛
  - حومه‌های خوابگاهی و صنعتی اطراف شهرها.

## ساخت چند هسته‌ای شهر



- CBD. بخش مرکز تجارت
۱. منطقه صنایع سبک
  ۲. منطقه مسکونی طبقه کم درآمد
  ۳. منطقه مسکونی طبقه متوسط
  ۴. منطقه مسکونی طبقه پر درآمد
  ۵. منطقه تجاری دور از مرکز شهر
  ۶. منطقه صنایع سنگین
  ۷. حومه مسکونی
  ۸. حومه صنعتی

شکل ۴-۴. الگوی ساخت چند هسته‌ای شهر

## علل تشکیل ساخت چندهسته‌ای

از نظر، هودسن:

- ساخت دوگانه شهرهای استعمار زده (هسته شهری ساکنان اصلی و هسته شهری اروپائیان)
- ادغام روستاها و شهرکهای پیرامونی در شهرها

از نظر، چانسی هاریس و ادواردآلمن:

- فعالیتهای ناهمسان و ناهماهنگ منطقه‌ای
- فعالیتهای ویژه و تخصصی در منطقه‌ای از شهر
- تمرکز برخی از فعالیتهای شهری در منطقه‌ای از شهر
- تفاوت فاحش در میزان اجاره، در مناطق مختلف شهر
- ویژگی‌های فیزیکی محل استقرار در بعضی از شهرها،

از نظر هارولد مه‌یر:

- استفاده وسیع از اتومبیل و توسعه حومه‌نشینی.

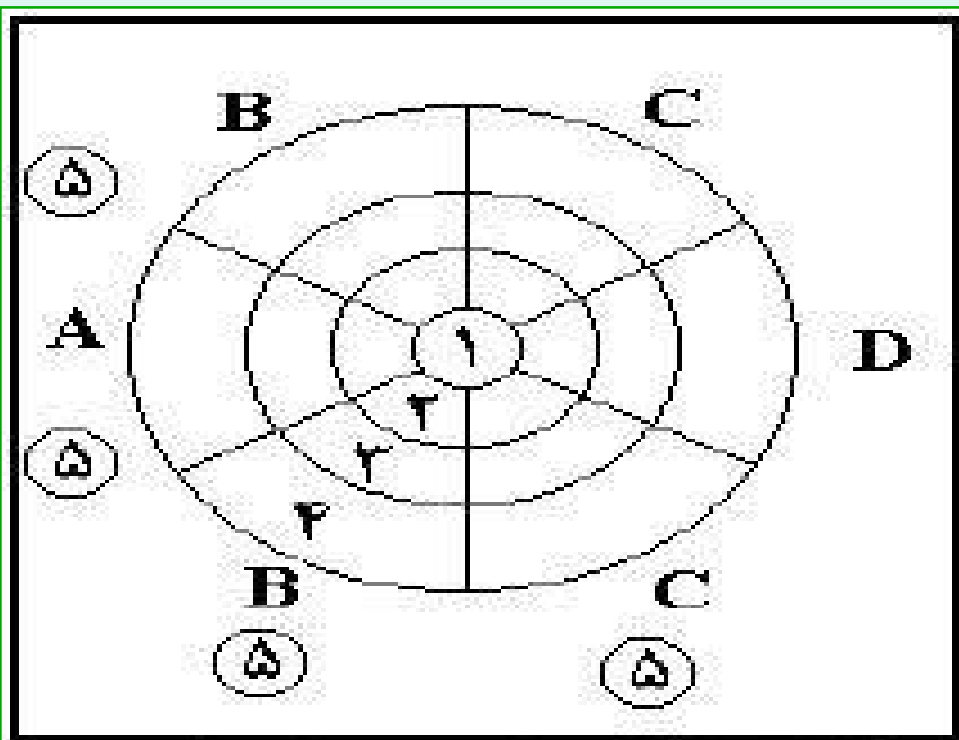
## نظریه پترمن در مورد شهرهای انگلستان

از تلفیق و ترکیب دو نظریه ساخت دایره‌ای شکل و ساخت قطاعی شهر، پترمن، جامعه‌شناس انگلیسی، با توجه به وزش بادهای از سمت مغرب، ساخت عمومی شهرهای متوسط انگلستان در اجزاء و عناصر به شرح زیر بیان می‌کند:

- مرکز شهر.
- منطقه تحول شهر.
- منطقه مساکن کم وسعت در قطاع C (قطاع طبقه کارگر و منطقه خانه‌سازی شهرداری) و D (قطاع صنعتی و قشر پایین‌تر کارگران)؛ واحدهای مسکونی وسیع در قطاع B (قطاع قشر پایین‌تر طبقه متوسط)؛ واحدهای مسکونی وسیع قدیمی در قطاع A (قطاع طبقه متوسط).
- منطقه مسکونی که بعد از سالهای ۱۹۱۴ و ۱۹۴۵ در اطراف شهرها ساخته شده‌اند.
- منطقه مسکونی عده‌ای که از فاصله‌ای دور (روستا) به شهرها می‌آیند.



## الگوی ساخت شهر از نظر پترن



شکل ۴-۵. الگوی ساخت شهر از نظر پترن

## نظريه ساخت ستاره‌اي شکل

- توسعه شهر در اين نظريه به حوض آرام و ساكني مي‌ماند كه سنگي در آن پرتاب شود. اين سنگ در آب حوض موجهايي ايجاد مي‌كند كه به تدريج از جهات مختلف به اطراف حوض مي‌رسند.
- با افزايش جمعيت، سازمانها و تاسيسات در بخش مركزي شهرها، مراحل اكولوژي توسعه شهري (جدائي گزيني، هجوم و جايجزيني، توالي و تسلسل) ظاهر مي‌شود و سپس امواج توسعه شهر به اطراف و بيرون از حوزه‌هاي ساخته شده شهري مي‌رسد.
- در جريان دگرگوني‌هايي كه در نتيجه عملکرد امكانات حمل و نقل در سطوح شهري مشاهده مي‌شود شكل دايره‌اي در نظريه برگس تعديل مي‌شود و به شكل شعاعي و يا ستاره‌اي در مي‌آيد و توسعه شهر، ساخت ستاره‌اي به خود مي‌گيرد.

با مطالعه ۲۱ شهر آمریکا، موریس دوی محقق آمریکایی، پدیده‌های شهری مشخص در ساخت شهر و مکانیابی آنها را به شرح زیر مورد توجه قرار می‌دهد:

- بخش مرکز تجارت شهر، شکل نامنظمی به خود می‌گیرد و معمولاً به شکل مربع یا مستطیل بیش از شکل دایره، دیده می‌شود.
- استفاده از زمین‌های شهری برای فعالیتهای تجاری، در طول خیابانهای شعاعی گسترش می‌یابد و در نقاط مهم آن مراکز فرعی ایجاد می‌شود.
- صنایع در مجاورت راه‌های ریلی و یا راه‌های آبی متمرکز می‌شوند.
- واحدهای مسکونی طبقه کم‌درآمد نزدیک منطقه صنعتی و حوزه‌های حمل‌ونقل بوجود می‌آیند.
- واحدهای مسکونی طبقه اول و دوم، در هر نقطه‌ای از شهر که ممکن باشد ساخته می‌شوند.

## نظريه كالوين اشميد ؛ ساخت شهر با بررسي هاي آماري

با مطالعه آماري مسائل شهري كالوين اشميد نظريه ساخت اکولوژيكي شهر را مطرح و در تعيين ساخت شهر به تفاوت هاي موجود در شهرها توجه خاصي داشته است:

- ساخت اکولوژيكي شهرهاي بزرگ كاملاً به پايگاه هاي اجتماعي \_ اقتصادي جمعيت آن وابسته است و اين تأثير پذيري در چهره شهرها متجلي مي شود.
- ساخت اجتماعي جامعه شهري بر پايه اصول اکولوژيكي استوار است در بيشتر مناطق شهري در شهرهاي بزرگ ، ارزش پايگاه اجتماعي در زمينه تحصيلات ، درآمد و شغل اين واقعيت را نشان مي دهد.
- سياهان و سفيدپوستاني که در خارج از آمريکا متولد شده اند گرايش شديدي به اقامت در مناطق کم درآمد شهري دارند.
- ساخت اکولوژيكي شهر نشان مي دهد که در يك طرف شهرها بهترين واحدهاي مسكوني و در طرف ديگر آنها آلونك ها ساخته شده است.

## نظريه رابرت ديكنسن ؛ ساخت عمومي شهرها •

- شهر را با يك دیدگاه كلي مي نگرد و در محدوده آن مناطقي را به شرح زير تعيين مي کند:
  - منطقه مركزي. در اين منطقه مركز شهر و بخش قديم آن قرار گرفته ، حداكثر تراكم فضايي مشاهده مي شود ، در اشغال فضايي آن ، انواع مختلفي از فعاليتهاي خدماتي به شدت با هم رقابت مي کنند.
  - منطقه مياني. بر خلاف منطقه مركزي ، در تراكم ساختمانهاي آن محدوديت وجود دارد.. به دلايل مختلف ، آن را منطقه در حال تحول و رو به پيژمردگي مي نامند.
  - منطقه بيروني. اين منطقه اصولاً يك منطقه مسكوني ، منطقه باز با فضاهاي پر وسعت و پاركهاي عمومي با تراكم كمتر است.
- حاشيه شهر يا مرزهاي دهشهر. بيرون از حومه هاي شهري و در آن سوي مرزهاي اداري شهر واقع است و يك حوزه وسيع روستائي به شمار مي آيد.

## نظريه ساخت طبيعي شهر

- اساس اين نظريه بر تأثير ويژگيهاي جغرافيايي در ساخت شهر استوار است.
- مشخصات طبيعي شهر و خصيصةهاي فرهنگي مردمي كه در آن زندگي مي‌كنند ساخت طبيعي شهر را معلوم مي‌دارند.
- به طبيعت انسان و خصيصةهاي فرهنگي او بيش از موقع طبيعي سكونتگاههاي شهري اهميت مي‌دهد.
- ساخت شهر را يك ساخت گروهي و اجتماعي مي‌داند.
- اصول كلي نظريه از جامعه شهري و ساخت شهر برداشتي اين چنين دارد:  
“پيروان و افراد يك مذهب ، يك نژاد ، يك ملت و يا يك گروه ويژه فرهنگي سعي دارند كه در همان حوزه هم‌كيشان و هم‌نژادان خود زندگي كنند.”
- به ساخت مناطق داخلي شهرها بيش از شكل فضاي كلي آنها تاكيد مي‌كند و مي‌تواند تنها به عنوان يك نظريه تكميلي با ديگر نظريه‌ها بكار گرفته شود.

## ساخت خطي يا كريدوري شهرها

- امروزه با ايجاد بزرگراه ها ، شهرها تمايل به توسعه شكل خطي يا كريدوري دارند.
- عملکرد اين كريدورها ، نه تنها اجزاء يك حوزه مادرشهرى را به هم پيوند مي دهد بلكه , باعث توسعه شهرنشيني در ميان حوزه هاي مادرشهرى مختلف مي شود.
- در اين صورت از جهات مختلف ، هر يك از خطوط ارتباطي ميان شهرهاي حوزه مادرشهر به سرعت به هم مي رسند و يك مجموعه شهرى بسيار وسيع و گسترده را تشكيل مي دهند.
- شهرهايي كه تخصصي ويژه و يا نقش هاي معينى ايفا مي كنند, وظائف تخصصي و فعاليتهاي خود را هم در سطح مادرشهر و هم در سطوح بسيار گسترده ميان حوزه هاي مادرشهر تعميم مي دهند.
- در سيستم خطي يا كريدوري بعضي از شهرها وظائف جديدي مي پذيرند. در اين وضعيت مرزهاي مادرشهر فرو مي ريزد و مرزهاي وسيعي در مقياس گسترده , جانشين مرزهاي سابق مي شود.
- به هم پيوستگي خطي شهرهاي مهم از طريق مسيرهاي كاملاً مجهز حمل و نقل را سيستم خطي يا كريدوري اطلاق مي كنند.
- به هم پيوستگي شهرهاي حوزه هاي مادرشهر به صورت خوشه اي يا خطي در طول يك كريدور با توجه به معيارهاي ويژه جغرافيايي عنوان مگاالپليس مي گيرد.

## محورهاي اصول بررسي هاي مربوط به ساخت شهر

- تاکيد و ژرف نگري در علل اختلاف فضايي مناطق داخلي شهرها.

- دقت و روشنگري در تاثير اين تفاوت ها در ظهور الگوهاي ساخت شهري.

برخي از تحقيقات نشان مي دهند که در بسياري از الگوهاي ساخت شهري بين زمان يا فاصله از مرکز شهر و قيمت زمين ، تراکم وسايل نقلیه ، تراکم جمعيت و واحدهاي مسکوني ، ميزان کاربري تجاري اراضي شهر ، توسعه عمودي شهر و ... رابطه وجود دارد.



## عوامل در تعیین ساخت شهرها

- برای سهولت کار لازم است ابتدا منطقه مسکونی شهر از منطقه تجاری آن تفکیک شود، بیشتر چهره‌های متضاد شهری در مناطق داخلی شهرها ناشی از ارتباط این دو منطقه است. در بیشتر موارد، جدایی محل کار و محل سکونت نمی‌تواند به عنوان یک قانون کلی در همه نواحی و شهرهای دنیا عمومیت یابد.
- از جمله عواملی که در همه شهرها همواره در ساخت مناطق داخلی شهرها نقش قاطع و تعیین‌کننده دارد، عامل فرهنگ شهری است.
- در هنگام مطالعه ساخت شهر بایستی تفاوتها مورد توجه قرار گیرد و بین نوع منطقه و مشخصات گروه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی که در آنها اقامت یا فعالیت می‌کنند، رابطه‌ای برقرار شود.

## تغییرات در نظریه‌های اصلی ساخت و توسعه شهری

- منطقه تحول نمی‌تواند به عنوان يك منطقه پریشان و خالی از جمعیت به شمار آید..
- برخلاف نظریه برگس ، منطقه سوم تماماً به منطقه کارگرنشین تبدیل نمی‌شود.
- منطقه پنجم در نظریه برگس با توسعه شهر نقشه‌های گوناگونی می‌پذیرد.
- در اغلب شهرها به‌ویژه در آمریکا شکل توسعه شهر مستطیلی است و نه دایره‌ای.
- در زمینه جابجائی طبقه اول ، نظریه ساخت قطاعی شهر همر هویت صحیح می‌نماید.
- نظریه چند هسته‌ای در بیشتر شهرها بدینسان تعدیل می‌شود که معمولاً يك هسته بزرگ شهری به نام بخش مرکز تجاری شهر ، نقشه‌های گوناگونی را ایفا می‌کند، دیگر هسته‌های شهری نیز هسته‌های فرعی و کم اهمیتی را تشکیل می‌دهند.

## عوامل موثر در ساخت بخش مرکزی شهرها

- استفاده از زمینها در داخل شهرها با عواملی همچون تراکم جمعیت ؛ خصیصه‌های اجتماعی و فرهنگی ؛ شرایط و کیفیت زندگی ؛ درآمد و سطح زندگی مردم در رابطه است.
- در سالهای اخیر گرایش به بیرون رفتن از مناطق مرکزی و پر جمعیت شهری وضع بسیاری از آنها را دگرگون ساخته است.
- امروزه هنوز هم رشد عمودی بخش مرکزی در داخل مرزهای آن و توسعه به سمت منطقه تحول شهرها ادامه دارد.
- نتیجه فعالیتهای فزاینده شهری ، به سرعت بر ارتفاع ساختمانها در بخش مرکزی شهر افزوده می‌شود.
- در توسعه جانبی بعضی از نقشها و فعالیتهای بخش مرکزی، مرزهای سابق آن را گسترش داده است.

## مناطق در حال توسعه بخش مرکزی شهرها

در بخش مرکزی شهرها معمولاً دو منطقه در حال توسعه دیده می شود:

- **منطقه جذب.** بخش مرکزی به سمت واحدهای مسکونی سالم تر پیش می رود و با جذب آنها ، هتلهای تازه ، ادارات و مغازه های لوکس ایجاد می شود. در این بخش از شهر ، تمرکز بخش خدمات تا آن حد ارزش و اعتبار می یابد که نه تنها نیازهای محدوده شهر بلکه نیازهای همه ناحیه شهری را نیز برطرف می سازد.
- **منطقه دفع.** در نقطه مقابل منطقه جذب ، منطقه رستورانهای ارزان قیمت ، بنگاهای رهنی ، ایستگاههای اتوبوس ، سینماهای ارزان قیمت دیده می شود که از توسعه برخی فعالیتهای شهری جلوگیری و فعالیتهای ویژه ای را گسترش می دهد.

## توسعه بخش مركزي شهرها و عوامل محدود كننده آن

- در دو دهه اخير برخي از سازمانها و موسسات و بنگاههاي بخش مركزي شهرها سعي مي كنند در خارج از محدوده اين بخش فعاليت نمايند.
  - هتلهاي مجلل در بخشهاي زيبا و سرسبز و در فضاهاي باز ايجاد مي شوند.
  - بخشهاي تجاري در چهارراههاي وسيع و دور از بخش مركزي تاسيس مي شوند
  - موزه ها و ساختمانهاي عمومي نيز فعاليت خود را در بيرون از مرزهاي بخش مركزي شهرها گسترش مي دهند.
- عوامل محدود كننده توسعه بخش مركزي و موثر در ساخت آنها عبارتند از:**
- سطوح آبي مثال درياها و درياچه ها ، پارک ها ،
  - سراسيبي هاي تند ،
  - ادارات و ساختمانهاي عمومي .

## ساخت منطقه واحدهاي مسكوني

- قسمت اعظم سطح هر سکونتگاه شهري را منطقه‌هاي مسكوني تشكيل مي‌دهند.
- تفاوت در حوزه‌هاي اجتماعي منطقه‌هاي مسكوني بازتاب عيني اختلاف در وضع اقتصادي . اجتماعي طبقات اجتماعي ، وضع خانوادگي و وضع نژادي گروه‌هاي انساني در شهرها مي‌باشد.
- گروه‌هاي با قدرت خريد بالاتر در واحدهاي مسكوني مناسب‌تري جاي مي‌گيرند ، گروه‌هاي کم درآمد، در محلاتي که جاذبه چندانى ندارد، ساکن مي‌شوند.
- وضع اجتماعي، خانواده‌هاي جوان بدون فرزند آپارتمان‌نشيני را اختيار کرده و نزديك به مراکز فرهنگي و رفاهي ساکن مي‌شوند. هنگامی که داراي فرزند شدند ، به خانه وسيع‌تري نقل مکان مي‌کند يا به شرط داشتن وسيله نقلیه ، پيرامون شهر را انتخاب مي‌کنند.
- گروه‌هاي نژادي در بخش ويژه‌اي از شهر ساکن مي‌شوند

## مناطق ایجاد واحدهاي مسكوني جديد در شهر

- نقاطي كه قبلاً هيچگونه مركزيت تجاري و خرده فروشي نداشته است.
- در طول مسيرهاي ترافيك عمومي ساخته نمي شود زيرا امروزه ايجاد اين منطقه بيشتر به اتومبيلهاي شخصي وابسته است.
- جايي كه از بخش مركزي شهرها فاصله بيشتري مي گيرد.
- منطقه جديد واحدهاي مسكوني معمولاً مانند يك واحد خوديار است و در مغازه هاي آن انواع مختلفي از كالاها به فروش مي رسد.

## عوامل مؤثر در انتخاب منطقه مسکونی

- به تناسب اندازه شهر و کارکرد آن به ویژه در مراکز سیاسی و پایتخت‌ها تا ده درصد از خانواده‌های شهری (طبقه پردرآمد شهری) قادر هستند در هر منطقه و محله شهر که بخواهند مسکن انتخاب کنند.
- بقیه مردم شهر نسبت به پایگاه اجتماعی. اقتصادی خود در محلات معینی زندگی می‌کنند.
- مناطق مسکونی از لحاظ ساخت فیزیکی، هماهنگی با محیط، زمان توسعه، وضع جغرافیایی، شهرت و اعتبار عمومی، میزان امنیت، چشم انداز محیطی، قدرت سیاسی، مشخصات خانواده‌های ساکن و رفتار اجتماعی افراد با یکدیگر متفاوت می‌باشند.

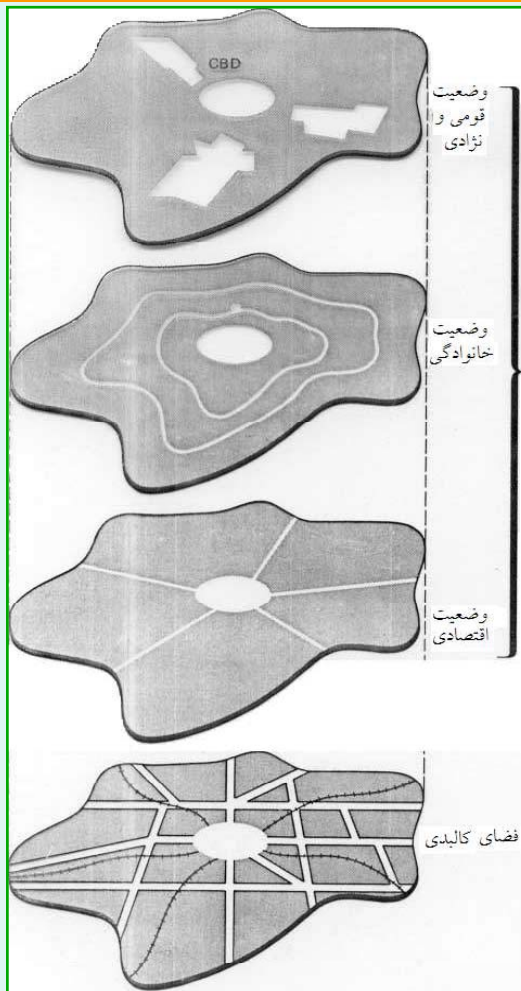


## عوامل موثر در ساخت منطقه مسكوني

- پايگاه اقتصادي افراد ،
- پايگاه و شخصيت خانوادگي ،
- پايگاه هاي مذهبي و نژادي.

## الگوهاي ساخت منطقه مسكوني

- ساخت دایره‌ای شکل. با تعداد افراد خانواده، سن واحدهای مسکونی و واحدهای خودیار، تراکم خانه سازی، تلاقی واحدهای ساختمانی در سطوح وسیع‌تر، پایگاه شغلی و اشتغال زنان در رابطه است.
- ساخت قطاعی یا محوری. با توجه به سطوح تحصیلات، انواع مشاغل، درآمد و قیمت مسکن وسعت می‌گیرد.
- ساخت چند هسته‌ای. مناطق مسکونی اقلیتهای مذهبی و نژادی به یک هسته مسکونی کاملاً مشخص در سطوح شهری می‌انجامد.



- شکل و طرح خیابانها که توسعه تدریجی شهر را بیان می‌دارد و گذشته و حال ساخت شهر را نشان می‌دهد..
- ساختمانها با کاربری‌های مختلف که در طول زمان تغییر پذیری بیشتری را نشان می‌دهند.
- نقشه‌هایی است که ساختمانها و خیابانها اعمال می‌کنند. معمولاً نقش ساختمانها ابتدا در کالبد و سیمای آن ظاهر می‌شود و بعد در ترکیب مورفولوژیکی شهر موثر می‌افتد.

## عوامل موثر در در مورفولوژی و ساخت شهرها

- میزان تراکم مساکن و پراکندگی آنها ، منطقه صنعتی ، بخش انبارها ، مراکز خرید ، خیابانها ، کوچه ها ، پارکها ، جنگلها ، دریاچه ها ، ساختمانهای عمومی ، اختصاص زمین به پاره ای از فعالیتها ، زمینهای بایر ، منطقه نظامی شهر ، مراکز مذهبی و گورستانها
- شهرهای نواحی مختلف جغرافیایی ساخت مشخص خود را دارند که زائیده محیط جغرافیایی ، فرهنگی و تکنولوژیکی آنهاست
- خطوط ریلی در شهرهای ساحلی ، مسیر هتلها ، مناطق مسکونی و منطقه صنعتی را در اختیار خود می گیرند و به هر یک از مناطق مشخصات خاصی می بخشند.
- در شهرهای کنار رودخانه ها مسیر رودخانه نقش تعیین کننده دارد.
- شهرهایی که با طرح و نقشه قبلی ساختمان می شوند با مورفولوژی شهرهای با توسعه خود جوش (خودرو) و بدون نقشه قبلی به کلی متفاوت هستند.

## رابطه نقش شهر با ساخت مورفولوژیکی آن

- شهرهای دارای کارخانه‌های متعدد نساجی با کارخانه‌های مرتفع ریسندگی و انبارهای متعلق به آنها، مشخص می‌شوند.
- شهرهای محل ذوب‌فلز و فلزکاری با دودکشهای عظیم و کوره‌های روشن مشخص می‌شوند.
- شهرهای زیارتگاهی و مذهبی با گلدسته‌ها، مأذنه‌ها، مساجد، معابد و کلیساها مشخص می‌شوند.
- پایتختها و شهرهایی که فعالیتهای سیاسی دارند در چهره خود ثروت، قدرت و توانایی موسسات و سازمانهای سیاسی کشور منعکس می‌شود.
- مورفولوژی بنادر را وسایل بارگیری و باراندازی، اسکله‌ها، انبارهای پروسعت، خطوط آهن و کارخانه‌ها می‌سازند.
- در شهرهای توریستی، تفریحی و استراحتگاهی، هتلها، مغازه‌های لوکس، مکانهای تفریحی و ورزشی و چشم‌اندازهای زیبا شکل شهر را معین می‌کنند.

پایان فصل چهارم